

Трговина људима

У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Министарство
безбједности Босне и
Херцеговине

ТРГОВИНА ЉУДИМА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

САРАЈЕВО, 2016.

Овај Извјештај је израђен у оквиру пројекта "Помоћ Министарству безбједности Босне и Херцеговине у провоћењу Стратегије супротстављања трговини људима 2013-2015", а уз финансијску подршку Агенције за међународни развој Сједињених Америчких Држава - USAID

Израда извјештаја "Трговина људима у Босни и Херцеговини" је омогућена захваљујући великородушној помоћи Америчког народа путем Америчке агенције за међународни развој (USAID). Садржај је одговорност Центра за истраживање политike супротстављања криминалитету (CPRC) и не одражава нужно ставове USAID-а или Владе Сједињених Америчких Држава.

Аутори:

проф. др. Елдан Мујановић
проф. др. Елмедин Муратбеговић
проф. др. Мухамед Будимлић
проф. др. Владимир Обрадовић

Илустрација, дизајн и ДТП:

Мозаик О.Д.
www.mzaik.com

Број издања: 1

Назив и сједиште издавача:

Центар за истраживање политike супротстављања криминалитету (CPRC)
Прушчакова 27
71000 Сарајево, БиХ

Година издавања и година штампања:

2016

Штампа:

Графички студио, Сарајево

Тираж:

300 примјерака

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

343.431(497.6)(047.3)

TRGOVINA Ijudima u Bosni i Hercegovini / [autori Eldan Mujanović ...[et al.]. - Sarajevo : Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu, 2016. - 185 str. : graf. prikazi ; 30 cm

Tekst ћир. на srп. језику. - Bibliografija: str. 177-183.

ISBN 978-9958-9997-5-8

1. Mujanović, Eldan

COBISS.BH-ID 23048710

Садржај

Уводна излагања 7

Научни циљ и основни проблеми истраживања.....	10
--	----

I Теоријски дио 13

(Трговина људима, правни оквир и секундарни показатељи) 13

Појмовна одређења трговине људима.....	13
Шта је то што овај феномен чини комплексним?.....	15
Које су то најчешће заблуде у дефинисању феномена "трговина људима"?.....	16
Појавни облици феномена "трговина људима".....	19
Југоисточна Европа, регија трговине људима.....	26
Видови експлоатације, стари и нови облици трговине људима	29
Историјат трговине људима у Босни и Херцеговини	31
Актуелна ситуација са трговином људима у Босни и Херцеговини	36
Кривично гоњење трговине људима у Босни и Херцеговини.....	39
Недостаци система.....	43
Трговина људима и организовани криминал.....	46
Правни оквир који уређује трговину људима.....	48
Трговина људима као предмет уређења међународних обавезујућих инструмената.....	48
Препоручујући (необавезујући) извори међународног права о трговини људима	55
Трговина људима у домаћем праву Босне и Херцеговине	56

II Емпиријски дио 63

Методолошки приступ	63
Приступ предмету истраживања.....	64
Узорак истраживања.....	65
Општа јавност - грађанство.....	66
Предстручна јавност - студенти.....	68

Стручна јавност.....	69
Посебна јавност.....	70
Обрада података и аналитички приступ.....	70
Конструкција композитних варијабли.....	71
Прибављање података о жртвама сексуалне и радне експлоатације.....	74
Протокол за прибављање података о жртвама сексуалне експлоатације.....	74
Протокол за прибављање података о жртвама радне експлоатације	74

Теоријско-методолошка парадигма истраживања ставова

77

Рецентна истраживања односа ставова и понашања.....	77
Мултиваријатне анализе ставова према трговини људима.....	79
Факторска анализа - објашњење и интерпретација на узорку опште јавности	79
Приказ и анализа дистрибуција резултата композитних варијабли	83
Општа јавност-грађанство.....	85
Предстручна јавност - студенти.....	85
Стручна јавност.....	85
Општа јавност.....	89
Предстручна јавност.....	89
Стручна јавност.....	89
Однос према просјачењу дјеце као организованој радној експлоатацији.....	94
Когнитивна дисонанца става према просјачењу.....	96
Однос према експлоатацији радника који дуже времена раде без накнаде као новом облику трговине људима.....	98
Кластер-анализа - резултати и интерпретација на узорцима опште, предстручне и стручне јавности.....	101
Хомогене скupине учесника из опште јавности - грађанства.....	103
Интерпретација резултата кластер-анализе.....	104
Хомогене скупине предстручне јавности - студената.....	107
Хомогене скупине стручне јавности - полиција, судство, социјални радници, и НВО	111
Значај разлика и повезаности карактеристика учесника и њиховог генералног	

става према трговини људима.....	115
Однос карактеристика учесника и њихових понашања у ситуацији сусрета са жртвом трговине људима	116
Однос увјерења о присуности трговине људима у БиХ и општег става осуде те понашања у ситуацијама сусрета с експлоатацијом	119
Однос општег става осуде трговине људима и понашања у ситуацијама сексуалне и радне експлоатације.....	120
Радна експлоатација дјеце.....	121
Услови живота жртве.....	124
Мултиваријатне анализе података о дјеци - жртвама радне експлоатације	127
Хомогене скупине жртава радне експлоатације.....	131
Сексуална експлоатација	133
Присутност трговине женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације.....	137
Процес регрутовања и сексуалне експлоатације.....	140
Карактеристике жртава	143
Изложеност злостављањима.....	146
Класификација и тријажирање жртава	147
Класификација и тријажирање дедукцијом.....	147
Хомогене скупине жртава добијене индуктивним начином /кластер-анализом.....	150
Хомогене скупине жртава добијене индуктивним начином/кластер-анализом.....	152
Номинална логистичка регресијска анализа.....	154
Објашњење добијене прогнозе.....	155

Закључак 159

Литература 177

Уводна излагања

Извјештај о провођењу научног истраживања о распону и природи проблема трговине људима у Босни и Херцеговини, укључујући трговину дјецом, унутрашњу трговину те трговину у групама које су посебно угрожене трговином људима "је настао у оквиру пројекта Помоћ Министарству сигурности/безбједности БиХ у проведби Стратегије супротстављања трговини људима у БиХ (2013-2015)", а који је финансиран средствима Америчке агенције за међународни развој (УСАИД). Суштина ове врсте помоћи органима власти у Босни и Херцеговини у подручју борбе против трговине људима састоји се у подршци провођења свеобухватне теоријско-емпиријске студије у овој области, која је утврђена као један од стратешких приоритета у планском, организованом и усклађеном супротстављању овом феномену.

Наиме, провођење научног истраживања о проблему трговине људима у Босни и Херцеговини (стратешки означеног као криминолошка анализа), тачније резултати такве студије примарно требају послужити стварању основе за израду нових стратешких докумената. То ће за исход имати разраду конкретних програма интервенције, укључујући и превентивне програме, који би се на овом степену развоја политика супротстављања трговини људима у Босни и Херцеговини требали што је могуће више заснивати на објективним показатељима стања и узрока овог проблема.

У том смислу, предметно истраживање усмјерено је ка утврђивању распона и природе проблема трговине људима у БиХ, укључујући трговину дјецом, "унутрашњу" трговину (која означава појаве трговине људима унутар државе) те трговину у групама које су посебно угрожене трговином људима. Незаobilазно, овако се поставља и питање трговања дјецом и малолjetницима, посебно у контексту пандемијске појаве (организованог) просјачења дјече на улици, које је постало свакодневница живота у Босни и Херцеговини - и на које, очигледно, још увијек нема одговарајућег и учинковитог одговора надлежних институција власти.

Истраживање се остваривало на основу уговора закљученог између Министарства сигурности/безбједности БИХ и Центра за истраживање политике супротстављања криминалитету (ЦПРЦ), као имплементатора активности и представља додатни напор ка унапређењу сарадње јавних институција власти и организација цивилног друштва, у овом случају оних са академским предзнаком, у стварању свеобухватних, чињенично заснованих и прогностички оријентисаних политика супротстављања трговини људима у нашој држави.

Временско трајање пројекта је девет мјесеци. У том року подузет је велики број активности како би се пројектном задатку пришло са становишта искуства, праксе, теоретских знања и испитивања стварних размјера проблема трговине људима у Босни и Херцеговини на основу доступних, тачних и релевантних података.

Током провођења истраживања, остварена је сарадња с бројним јавним институцијама као и организацијама цивилног друштва које се баве феноменом трговине људима, без чије помоћи и сарадње представљени резултати свакако не би били на овом нивоу какав је приказан у наставку. Ту се посебно истиче сарадња са Уредом држavnог координатора за борбу против трговине људима

и илегалне миграције у Босни и Херцеговини, као институционалним механизmom усклађивања активности великог броја институција и субјеката на свим нивоима власти у држави.

У глобалној перспективи, улога проведеног истраживања је да на општој, стратешкој равни омогући стварање новог документа у виду Стратегије супротстављања трговини људима и Акционог плана те да резултати студије буду тако структурисани да представљају "систем раног упозоравања" на проблем трговине људима у Босни и Херцеговини.

Истраживањем су предметно обухваћене етиолошке и феноменолошке димензије проблема, при чему се мора узети у обзир врло сложена, прикривена и тешко доступна стварна димензија проблема трговине људима, који је изузетно сложен за провођење научних истраживања у тој области.

Претпоставка је да постојеће политике супротстављања трговини људима у Босни и Херцеговини, исказане кроз раније донесене и имплементиране стратешке планове, треба квалитативно унаприједити те утврдити што конкретније мјере и активности надлежних институција за њихово поступање у циљу што учинковитије борбе против трговине људима.

Сталне консултације, размјена мишљења и идеја између свих субјеката који се у Босни и Херцеговини баве проблематиком трговине људима била је императив цијелог поступка истраживања, најприје са циљем да се осигура потребни легитимитет и подршка проведби стратешких активности.

Евидентна је чињеница да проблем трговине људима није једноставан за истраживање. Кључни узроци тог проблема су недостатак тачних, мјерљивих и поузданых информација о стварном обиму овог проблема, појавним облицима појединих облика трговине људима (који се перманентно иновирају), као и стварним његовим узроцима.

Такво стање није искључиво везано за Босну и Херцеговину, него се ради о једној општој појави с којом се сусрећу истраживачи у овој области широм свијета. Наиме, већина доступних показатеља о трговини људима на неком подручју (ужег или ширег "параметра" истраживања) су различите процјене, прегледи стања у појединим државама, оцјена напретка и сл., који су врло често резултат вишеструког понављања вишеструко непроверених података и информација. О томе, у научној литератури, евидентно постоји општи консензус. Чини се како овакав приступ није заобишао ни оцјену стања у Босни и Херцеговини, где се подаци о обиму, структури и кретању проблема трговине људима генеришу као резултат различитих процјена које се накнадно вишеструко понављају и мултилицирају за различите потребе. Често такви показатељи одређују приоритете финансијерима у додјели програма помоћи у појединим државама, што је свакако разумљиво и прихваћено као уобичајена пракса. С друге стране, не постоје или су ријетки алтернативни напори да се овом проблему приступи са научне, мјерљиве и чињенично засноване позиције. Келлу (2005) наглашава како начелно постоје ријетка научна истраживања о овом проблему, која некада имају и одређене методолошке недостатке те да постоји евидентна потреба да се трговина људима истражује са интердисциплинарног становишта, не само да би се повећала постојећа знања о овом феномену, већ и да се створи јасније основе на којима би се стварале и процјењивале стратегије борбе против трговине људима.

У том смислу, предметно истраживање је започело са оцјеном и процјеном, садржаном у стандардизованом поступку евалуације ефикасности имплементације Стратегије и Акционог плана супротстављања трговини људима у Босни и Херцеговини, за период 2012-2015, како би се добила базична претпоставка у смислу утврђивања оних подручја која су свеобухватно, темељито и потпуно стратешки третирана у односу на она где је такав резултат остао на нивоу дјелимично или никако окончаних стратешких активности. Резултати проведене процјене овог стратешког документа су уједно полазна основа за израду концепта самог истраживања трговине људима.

У наредној фази је проведено тзв. интерно (енгл. деск) истраживање ради утврђивања предмета, циљева и методологије истраживања, којом приликом су утврђене могуће истраживачке парадигме које се примјењују у свијету научних истраживања трговине људима, уважавајући и наравно посебности поднебља у којима се проводе такве студије. У том смислу, дошло се до спознаје како су, у суштини, те парадигме концентрисане око три кључне цјелине, односно правца у којима је могуће усмјерити научна истраживања трговине људима. У првом случају, истраживачи се обично опредјељују за проучавање броја жртава трговине људима и израду процјене стварног броја жртава у односу на оне које су регистроване, анализу поступака за кривична дјела трговине људима, који се воде пред надлежним судовима и слична истраживачка питања. У другом случају, истраживачки фокус може бити усмјерен ка проучавању процеса трговине људима: како се он заправо одвија унутар свих појединачних фаза, изучавању социјалних мрежа трговаца људима, установљавању одређених веза између појединачних држава које се означавају као мјеста поријекла, транзита и одредишта за жртве трговине људима, те изучавање тзв. "микро-бизниса" и породичних веза које су типичне за поједине облике трговине људима. На крају, постоји и она истраживања трговине људима која су мултидисциплинарног карактера и која обухватају изучавање типичних образаца унутар којих се јавља трговина људима: организација овог облика криминалне активности, особине учинитеља, добре праксе у помоћи жртвама и процесирању трговаца људима (Путт, 2007). Предметно истраживање се у складу са доступним изворима и одабраном методологијом бавило неким од ових питања која се најчешће изучавају у оквиру научно-истраживачких подухвата у области трговине људима.

Суштински гледано истраживање, чији резултати су приказани у наставку, треба допринијети осигурању података о трговини људима неопходних за:

- праћење ситуације у вези са трговином људима у БиХ,
- израду политика и будућих стратегија у вези са трговином људима,
- израду будућих програмских интервенција о трговини људима,
- праћење и извјештавање према међународним комитетима и инструментима.

Дакле, његови практични резултати требају допринијети побољшању система прикупљања података у Босни и Херцеговини и јачању постојеће стручности у оквиру припреме, дизајнирања, проведбе истраживања и обуке. Исто тако, оно треба дати свој допринос упознавању релевантних учесника, посебно опште и стручне јавности о резултатима, закључцима и препорукама произашлим из истраживања.

У нашем истраживању, жељели смо исцрпно пропитати јавност на општој, предстручној и стручној редини, сазнати њихова мишљења, перцепције и ставове о феномену трговине људима те пропитивању њихове спремности да га толеришу, односно да му се активно супротстављају.

С друге стране, намјера нам је била, да на основу све доступне документације и евиденције, утврдимо број, врсту и карактеристике жртава трговине људима и то у свим њеним облицима - од радне и сексуалне експлоатације до трговине људским органима и ембријима.

У проведби наведених активности, тежити ће се да се на научно пројектним и емпиријским истраженим подацима утврде чињенице и односи који постоје унутар заједнице и генеришу одређене перцепције, мишљења и ставове према феномену трговине људима. Такођер, засебно ћемо пропитати стајалиште опште и стручне јавности о феномену трговине људима, како би се што реалније изградила политика супротстављања овом облику организованог криминала и социопатолошкој појави те утврдиле конкретне мјере и одрживе активности свих надлежних институција и организација.

У ужем истраживачком смислу, истраживање треба осигурати релевантне спознаје о актуелном стању појаве трговине људима и односима унутар више узрочне природе тог феномена. Без разматрања ових проблема, није могуће разумјети мултимодалност и мултикаузалитет ове појаве на територију и у друштвеним структурама Босне и Херцеговине.

Чињеница је да се процес трговине женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације започео снажно развијати у непосредном послијератном раздобљу и кулминисао током почетка 2000-их година, а да је радна експлоатација дјеце, посебно из мањинске скупине ромског становништва, интензивно и данас присутна као изражена социопатолошка и криминална појава. Сексуалну експлоатацију, која је била безочно присутна у бројним локалима почетком 2000-их година, сузбиле су мјере полицијске и судске репресије, као и притисак јавности што су га модерирали програми и кампање вођене у циљу упознавања јавности с трговином људима у БиХ.

Данас, управо је у друштвеној јавности свеопште присутно увјерење да се трговина људима проширила на друга подручја (радне експлоатације, посебно дјеце), а да се сексуална експлоатација "измјестила" из јавних локала у "илегалу" приватних кућа и станова те да се организовани криминал оријентише "на домаћа изворишта и тржишта."

У намјери да емпиријски пројектимо колико у данашњој јавности босанскохерцеговачког друштва постоје таква и слична мишљења, поимања и ставови конципирали смо методолошки приступ истраживању трговине људима.

Научни циљ и основни проблеми истраживања

Поред друштвено прагматичног циља, наведеног и образложеног у опису пројектног задатка, ово истраживање има и научно истраживачки циљ - утврдити однос појединачних сегмената активне јавности према криминалној појави трговине људима, анализирати присутност појединачних облика експлоатације који имају криминално извориште и указати на битне одреднице понашања и компоненте ставова према тој криминалној активности и социопатолошкој појави.

Основни проблеми нашег истраживања су:

- Колико су проширене поједине опште перцепције о трговини људима те какве ставове и спремност на испољавање друштвено прихватљивог понашања имају поједине категорије становништва, које по свом друштвеном положају и улози

имају карактер активне јавности у БиХ? (дескриптивно инференцијални циљ).

- Које су главне компоненте ових перцепција и ставова те које се хомогене скупине у односу на њих могу утврдити примјеном индуктивног приступа таквој класификацији?(класификационски циљ)
- Колико је могуће предвидети да ће се испољити друштвено прихватљиви ставови и понашање према трговини људима оvisno o појединим карактеристикама учесника и ступњу њихове информисаности te исказивања увјерења o присутности te појаве u данашњој BiH? (експланацијско-прогностички циљ).
- Каква је заступљеност радне експлоатације која се огледа кроз организовано просјачење дјеце на улицама и раскрсницама градова BiH, како им помоћи и колику помоћ пружају социјалне службе BiH?
- Шта се д догодило са криминалним процесом сексуалне експлоатације жена/дјевојака (жртава трговине људима) u BiH данас, u односу на период прије једног десетљећа и шта доказује његову данашњу организованост, прикривеност, предаторску природу и израбљивачку окрутност?

I Теоријски дио

(Трговина људима, правни оквир и секундарни показатељи)

Појмовна одређења трговине људима

Савремена друштва се данас неријетко сусрећу са изузетно комплексним и динамичним феноменом, који због своје невидљивости, мобилности и организованости, како у националним, тако и у међународним размјерама, представља сложен и озбиљан социјални проблем. Ради се о феномену који на језике конститутивних народа у БиХ, преводимо као "трговина људима." Трговина људима представља феномен који "баштини" дугу традицију у развоју цивилизације уопште. Ако бисмо је везали за неки здраворазумски појам у историји, којим би у највећем облику објаснили саму суштину - онда бисмо засигурно кренули од објашњења да је то феномен који у пренесеном смислу ријечи третира проблем ропског положаја људи. Историја трговине људима сеже далеко у прошлост, у период робовласништва, када су људи држани у друштвеном или правном статусу роба, са одузетим људским правима, и у власништву друге особе или заједнице. Робови су држани против њихове воље ради материјалне, финансијске, сексуалне или друге користи. Историјски гледано, робови су најчешће кориштени као неплаћена радна снага која нема права одбити, напустити или добити накнаду за свој рад. Ропство је било саставни дио разних култура кроз историју али се посљедњих пар вјекова сматра неприхватљивим и нехуманим. Широко распрострањено и свакако прихваћено ропство забиљежено је, такођер, још од времена Месопотамије око 1800. п. н. е. па преко древног Египта, античке Грчке, старог Рима, Перзије, Кине, цивилизација Маја, Астека и Индије, па до Византије, Арабије и Отоманске империје. У многим заједницама, број робова је далеко премашивао број слободних људи. Према робљу се свуда поступало окрутно, али не и крајње сувово јер су били "скupoцјена роба." Ропство се појављује прије писане историје на свим континентима. Послије усвајања писане ријечи, примјери ропства (укључујући и сексуално робље) биљеже се међу разним племенима Араа, Индијанаца, у Африци, на Новој Гвинеји, Новом Зеланду, код Германа и Викинга (Галлагхер и Холмес, 2008). Ново поглавље у трговини људима отпочиње открићем Америке и стварањем првих колонија око 1500. када почиње и трансатлантска трговина робљем из Африке за Америку. Одвођена су и продавана читава племена и села са простора западне Африке - подручје данашњих држава Гвинеје, Конга и Анголе. Укупно се ради о око 11 милиона људи, жена и мушкираца. Познати су случајеви преко 250 побуна Африканача робова на бродовима који су их одводили у далеки Нови Свијет. Европске земље које су учествовале у овој трговини биле су Француска, Британска Империја, Португал, Шпанија, Белгија, Холандија, а у многим су другим државама постојале фирме које су се тиме бавиле. Робови су одиграла изузетно важну улогу, нарочито у економском смислу, у свим робовласничким друштвима. Таква је ситуација и са земљама као што су Бразил, Бермуда, Куба, Хаити, Јамајка, Доминиканска Република и Сједињене Америчке Државе. Увоз робова у Сједињеним Америчким Државама је забрањен 1808. до када их је неких 300,000 већ било увезено. Сви каснији робови су рођени на територији ове земље. Нетрпљивост између робовласничког југа и напреднијег сјевера око питања ропства сматра се једним од узрока Америчког грађанског рата 1861. (Nieuwenhuys i Pécout, 2007).

Током историје, било је разних покушаја ослобађања од ропства појединих група или цијелих народа. Када је у САД ропство укинуто, процес ослобађања се све брже ширио планетом. Међутим, тек је Конвенција о ропству коју је подстакла Лига Народа 1926. донијела потпуни преокрет. Члан 4. Опште декларације људских права, усвојене у Једињеним Нацијама 1948. стриктно и експлицитно забрањује ропство (Gallagher, 2001).

Данас, Уједињење нације процјењују да годишње четири милиона људи постане жртвама трговине људима, да се на овој нелегалној "индустрији" заради и до десет милијарди долара, што је чини трећом највећом илегалном индустријом у свијету, одмах након трговине дрогама и оружјем. Крајем 20. вијека трговина људима се интензивније јавља као посљедица економских и друштвених промјена, односно процеса транзиције у Средњој, Источној и Југоисточној Европи.

На просторима Балкана трговина људима је постојала и раније, али се ширење ове појаве појавило првенствено као посљедица рата и распада бивше Социјалистичке федеративне републике Југославије, који је био праћен великим разарањима, расељавањем и неконтролисаном миграцијом становништва уз присуство великог броја различитих домаћих и страних војних формација. Ратови и сиромаштво допринијели су већој видљивости и заступљености ове појаве у нашем друштву. Неки аутори - у контексту веза између рата и пропasti државе с једне стране, и трговине људима, с друге - прихватају како се о овим корелацијама тек однедавно почело отворено говорити (Cameron i Newman, 2008).

Брзина и размјере ширења трговине људима на простору Источне и Југоисточне Европе била је запањујућа јер, прије нешто више од деценије, жене из земаља Југоисточне Европе скоро да нису биле изложене овом облику искориштавања и врбовања, док данас чине 25% жртава трговине људима од свих забиљежених случајева. Посматрано у цијелости - трговина људима је глобална појава од које ни једна држава није више поштеђена, па ни Босна и Херцеговина. Ширење овог проблема допринио је и томе да се облици искориштавања људи нису ограничили само на сексуалну експлоатацију, односно најчешће на присилну проституцију, него и на присилни рад. У новије вријеме она добија нову застрашујућу форму, а то је узимање људских органа, искориштавање у порнографији и осталим облицима растуће "секс-индустрије" и кроз друге облике ропског рада. Алармантан је тренд што се добна граница жртава, које су углавном дјеца (дјевојчице), али све више и мушкирци - првенствено дјечаци, све више спушта, чиме овај проблем постаје сложенији и проблематичнији у односу на кршење људских права и основних слобода. Неопходно је осигурање одговарајуће заштите, прије свега дјеци и малолjetницима, као и осталим маргинализованим групама становништва. Оно што је представљено као глобални тренд у извјештајима организација и тијела, која се баве овом тематиком, нпр. УН, јесте пораст броја жртава трговине људима из године у годину. Ова криминална дјелатност постаје уноснија и лукавија кроз различите облике искориштавања људи.

Мисија замеђународну правду (невладина организација која се залаже за људска права) наглашава да је уносни глобални бизниси кријумчарења људи достигао незабиљежене размјере. Они указују на статистичке податке о трговини људима, односно податке које је прикупила научно-образовна институција Национал Географиц. Према тим подацима, процјењује се да укупан број жртава трговине људима данас износи око 27 милиона. То значи да у ово модерно доба имамо више људи у ропству него што их је одвезено из Африке током 400 година трансатлантске трговине робовима. Један од често навођених извјештаја Међународне организације рада из 2012. године, којим је обухваћен период 2002-2011, говори од броју од 20,9 милиона жртава присилног рада у читавом свијету. Овај број укључује и сексуалну експлоатацију, од којег 5,5 милиона чине дјеца која су

жртве трговине људима. Овакав податак се негде оцјењује као конзервативан, посебно усљед чињенице како трговина људима није само једно кривично дјело, него процес, који има своје дијелове (регрутовање, пријевоз, искориштавање), а који се стално мијењају и прилагођавају динамици потражње и понуде (Даниел-Њрабетз и Пенедо, 2015, с. 5). Извјештај о стању дјеце у свијету за 2006. годину упозорио је на застрашујућу процјену најрањивије скupине дјеце на свијету чија права на сигурно и здраво дјетињство је изузетно тешко заштитити. Дјеца одрастају изван домашаја развојних кампања и често су превиђена у већини активности, од јавних расправа и законодавства, до статистика и вијести у медијима. Искориштавана дјеца, затворена су од стране својих злостављача, задржана код куће и изван школе без основне заштите. Дјеца као жртве искориштавања су најмање примијећена. Нјихове животе и бројеве је готово немогуће пратити. По подацима из овог извјештаја, око 8,4 милиона дјеце ради у најгорим условима дјечјег рада укључујући проституцију, уцјењивање дуговима - при чему се дјеца искориштавају у готово ропским условима како би отплатила дугове својих породица. Готово 2 милиона дјеце се искориштава у трговини сексом, при чему се дјеца излажу сексуалном и физичком насиљу. Сваке се године процјењује да милиони дјеце заврше као жртве трговине људима у подземљу и илегалним окружењима, где су присилjeni на опасне и понижавајуће облике рада, укључујући и проституцију. Велики број дјеце се искориштава као послуга у приватним кућама. Многима од њих се брани одлазак у школу те су изложени физичком злостављању, потхрањени су или преуморни од рада.

Према истраживањима Уједињених нација, трговина људима је глобални феномен који погађа земље у политичкој и економској транзицији, које су уједно и често земље поријекла жртава, али и економски развијене земље које се појављују и као транзитне и као земље коначног одредишта. Управо због посљедица које оставља трговина људима, посебно женама и дјецом, ова појава је посљедњих година заокупила пажњу јавности, међународних и домаћих владиних и невладиних организација у Босни и Херцеговини. И поред тога што су Уједињене нације донијеле, а надлежне институције у БиХ (Парламентарна скупштина БиХ и Предсједништво БиХ) ратификовале многе акте попут Универзалне декларације о људским правима (која је и саставни дио Устава БиХ), овај феномен их несумњиво крши. Управо из тог разлога се наглашава да је трговина људима злочин против појединца, за разлику од миграције, кријумчарења и проституције са којима се често замјењује. Наиме, овдје нема било којег облика пристанка, односно добровољности жртве.

Шта је то што овај феномен чини комплексним?

Феномен "трговине људима" и не би био тако опасан да се не мијења брзо и да не поприма нове облике. Ширење овог проблема допринијело је и томе да се облици искориштавања људи нису ограничили само на сексуалну експлоатацију односно, интензивније на присилну проституцију и присилни рад. У новије вријеме она добија новији облик у виду узимања људских органа, искориштавање људи у порнографији и осталим облицима растуће "секс-индустрије" те кроз друге облике ропског рада. Забрињавајући је тренд да су жртве углавном дјеца (дјевојчице), а све више и мушкарци-дјечаци, све млађи - што овај проблем чини сложенијим и проблематичнијим у односу на кршење људских права и основних слобода те осигурање одговарајуће заштите прије свега дјеци и малољетницима те осталим маргинализованим групама становништва /странци, изbjеглице, имигранти, мањине и др. сиромашне особе.../ (Wooditch, 2012).

С друге стране, када се ради о трговини људима, морамо констатовати да има веома мало емпиријских истраживања и теоретских уопштавања, насупрот великим простору који им се поклања у медијима, од стране владиних и невладиних организација. Непостојање систематичног

знања, као и прикривеност, утицали су на читав низ нејасноћа и конфузија у погледу појмова који се користе у медијима, званичним и незваничним извјештајима, па и академским радовима код нас и у свијету. Управо због тога, од изузетног је значаја да се на овакав начин истражи овај феномен.

Које су то најчешће заблуде у дефинисању феномена "трговина људима"?

Трговина људима се веома често као појам замјењује са појмовима као што су: кријумчарење људи, миграције, просјачење и проституција јер ови феномени могу, али и не морају, за посљедицу имати трговину људима. Такођер, можда и најчешће, проституција се често наводи као облик трговине људима, што није у потпуности тачно, јер код добровољне проституције постоји чин слободне воље и слободног избора, што код трговине људима није случај. Да бисмо избегли могуће замјене термина и забуну коју она може створити, неопходно је на почетку ове студије јасно дефинисати основне појмове у вези са овим феноменом, уз објашњавање свих релевантних појмова из ове области.

Трговина људима је дио нове терминологије у представљању проблема ропског положаја људи. Најједноставнија дефиниција овог појма гласила би: "трговина људима, посебно женама и дјецом, трговина људском биједом, те представља један од највећих злочина нашег доба" (Бјелица, 2001; Цоцкбурн, 2003). Она је једна од највећих и најпрофитабилнијих глобалних криминалних активности, заједно са трговином наркотицима, оружјем и прањем новца. То је кривично дјело које обухвата: врбовање, превожење, пребацивање, предају, продају, куповину, посредовање у продаји, скривање и држање лица. При овим поступцима се користи: сила, пријетња, заблуда, злоупотреба овлашћења, злоупотреба повјерења, злоупотреба односа зависности, злоупотреба тешких прилика другог, задржавање личних исправа, давање или примање новца или друге користи. Јудима се тргује ради: експлоатације рада, принудног рада, вршења кривичних дјела, проституције, друге врсте сексуалне експлоатације, просјачења, стварање порнографије, успостављања ропског или њему сличног односа, одузимања органа или дијела тијела и кориштења у оружаним сукобима.

Као што смо већ назначили, трговина људима означава врбовање, пријевоз, пребацивање, давање уточишта или прихват особа употребом сile или других средстава принуде, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овласти или положаја или злоупотребе туђе немоћи или давањем или примањем исплате или повластица како би се прибавила сагласност особе која контролише другу особу у сврху експлоатације. Појам експлоатације посебно обухвата искориштавање других путем проституције или другог облика сексуалне експлоатације, принудног рада или пружања услуга, ропства или поступака сличним ропству, служења под принудом или уклањања органа. Израз трговина људима исто тако обухвата слједеће појмове кривичних дјела: заснивање ропског односа и пријевоз особа у ропском односу, кријумчарење особа, међународно врбовање ради проституције, незаконито ускраћивање идентификацијских докумената и др. Такођер, она обухвата кривична дјела искориштавања дјеце у сврху порнографије, производњу и приказивање дјечије порнографије, навођење на проституцију и упознавање дјетета са порнографијом (Генерална скупштина УН, 2000).

С друге стране, миграција је кретање људи из једне земље у другу (Видановић, 2006). Миграција подразумијева пристанак особе да оде из земље. Она је добровољна и не подразумијева превару, присилу, експлоатацију и насиље. Миграција (лат. мигратио: селидба) представља сваку промјену

мјеста боравка појединца или већих и мањих група људи. Разликујемо двије врсте миграција: емиграција - одсељавање становништва и имиграција - досељавање становништва. Узроци миграција могу бити разнолики а најчешће су: природни - епидемије, временске непогоде и сл.; друштвени - ратови, политичка нестабилност, вјерска нетрпељивост; и економски - глад, сиромаштво, тежња за бољим условима живота. Посљедица миграција јесте првенствено промјена у просторном размјештају становништва, односно гомилање становништва у градовима и индустриским подручјима, док на другој страни, села губе становништво. Веза између миграција и трговине људима може постојати уколико се миграције искориштавају као начин проналажења жртава за трговину људима, што је чест случај. Ипак, то не значи да је ријеч о синонимима када је ријеч о значењу појмова миграција и трговина људима. У суштини, прави узроци миграција и трговине људима се значајно преклапају. Ограниччење права жена служи као примарни узрокни фактор у коријену проблема трговине женама и миграција жена. Тиме што не успијевају заштити грађанска, политичка, економска и друштвена права, државе стварају ситуације у којима трговина људима цвјета (Државни секретаријат САД, 2009).

Наредни термин који се често погрешно контекстуализује у односу на "трговину људима" је и проституција. Етимолошки гледано, ова ријеч саткана је од латинске ријечи проституере, која значи "јавно излагати", тачније перципирана као продаја сексуалних услуга за новац или неку другу услугу. Често се спомиње у здраворазумским, "народним схватањима" и као "најстарији занат на свијету." Проституција се данас одвија у разним облицима. Постоје бордели, улична проституција, ескорт-услуге, сексуални туризам и друге. Особу која продаје сексуалне услуге називамо проститутка. Овим послом се углавном баве жене чијим се услугама служе мушкирци који су самци, жељни пустоловине или су једноставно знатижељни. Но у значајној мјери се проституцијом баве и мушкирци, чије услуге из истих разлога користе жене или геј мушкирци. Уз женске проститутке често иду и "заштитници" (сводници), који од њих често узимају велики дио зараде, а катkad се у екстремним случајевима користе насиљем и уцјенама. Жене које се добровољно баве проституцијом то углавном раде због новца. Врло мали број у тој категорији отпада на оне које то раде јер су нимфоманке, жељне пустоловине или освете родитељима или брачним партнерима. Још 1949. године, Генерална скупштина Уједињених нација усвојила је Конвенцију о сузбијању трговине људима и присилне проституције. Ова Конвенција замјењује низ ранијих конвенција које покривају неке аспекте присилне проституције. Већ у самом називу се види прављење разлике између ова два појма.

Међутим, присилна проституција је пружање сексуалних услуга у замјену за новац код особа које су присиљене на то и не раде то добровољно. Постоји широк распон ступњева проституције, од "добровољне и свјесне", до "полудобровољне", која се темељи на притиску околности, и присилног новачења путем директне сile или присиле. Сексуално ропство обухваћа већину, ако не и све, облике присилне проституције. Појмови присилне проституције појављују се у међународним и хуманитарним конвенцијама, али су недовољно схваћене и недосљедно се примјењују. Присилна проституција односи се на услове контроле над особом која је присиљена од стране друге особе да се укључи у сексуалне активности. Сви облици присилног проституисања сматрају се кривичним дјелом у готово свим модерним државама данас. Опет, с друге стране добровољна проституција има различите правне статусе у различитим земљама, који се крећу од тога да је потпуно противзаконита и кажњива смрћу или се допушта.

Оно што можемо навести као позитивну занимљивост јесте чињеница да је проституција дјеце законски забрањена свуда у свијету, те за ову забрану можемо рећи да постоји глобални цивилизацијски консензус.

Још један термин који се врло често користи као синоним са проблемом "трговина људима" јесте свакако и "кријумчарење људи" (видјети: Табела 1), које представља "илегални пријевоз људи, најчешћепрекограницеједнеземље" радиостваривања профита (Видановић, 2006). Кријумчарење подразумијева илегалан улазак у земљу, што јесте злочин против државе, али не и злочин против особе, јер постоји пристанак особе да на тај начин миграира. Трговина људима и кријумчарење људи су двије различите појаве, које имају сличности (углавном су повезане са миграцијама), али и разлике. Код кријумчарења људи углавном је ријеч о међународној незаконитој миграцији, која је у једном дијелу пута подржана криминалним активностима, а трговина људима може бити везана и само за једну државу и одвијати се унутар граница једне земље. Код кријумчарења људи и илегалних миграција крше се закони једне земље који регулишу прелазак границе и режим странаца и у том случају заштитни објект је држава и безбедност граница. Код трговине људима штите се основна људска права од насиља, експлоатације и злостављања. Код кријумчарења људи однос миграната и оних који организују илегално прелажење границе се завршава са обављеним послом, то јесте када се пређе граница, док се однос између трговаца и жртава наставља и даље по доласку у земљу дестинације путем искориштавања и зависности.

Табела 1. Матрица разлика "трговина људима" и "кријумчарење миграната" (Бритон и Маљевић, 2010)

	Трговина људима (одрасли)	Трговина људима (дјеца)	Кријумчарење миграната
Старосна доб	>18	< 18	Није битно
Ментални елемент	Намјера	Намјера	Намјера
Физички елемент	Дјело; Начин; У сврху искориштавања	Дјело; У сврху искориштавања	Дјело: посредовање при илегалном уласку • Сврха: стјецање финансијске или друге материјалне користи
Пристанак особе којом се тргује или која се кријумчари:	Није битно када се утврде начини	Није битно, начини не морају бити утврђени	Кријумчарена особа добровољно пристаје
Транснационални карактер	Није потребан	Није потребан	Није потребан
Укљученост групе за организовани криминал	Није потребна	Није потребна	Није потребна

Разликовање трговине људима од кријумчарења људи је први корак према учинковитим настојањима служби за провођење закона против организација које тргују људима. Обзиром да је веома тешко продријети у организације које се баве трговином људима, учинковито коришћење жртви у својству свједока за пружање релевантних доказа може бити незамјењиво средство. Надаље, разумијевање природе и обима ситуације жртава трговине људима које могу резултовати њиховом заточеношћу ће повећати способности службеника за провођење закона да на одговарајући начин препознају и третирају њихове потребе. Службе за провођење закона требају размотрити пружање правне, психолошке и ограничene економске подршке жртвама-свједоцима трговине људима у сарадњи са одговарајућим невладиним организацијама у складу са важећим оквиром заштите жртава трговине људима односно националним и транснационалним

рефералним механизмима. Државе такођер могу подузети иницијативе за сарадњом са жртвама-свједоцима попут одустајања од депортација, визе, привремени боравак или чак стални боравак. Службе за провођење закона морају препознати да је без сарадње жртава-свједока, кривично гоњење организација које се баве трговином људима скоро па утопија.

Видјели смо колико је танка граница раздавања датих феномена, али исто тако свјесни смо да је та диференцијација јако значајна за правилан третман ове пошасти коју, можда и преблаго у односу на сировост која је прати, називамо трговина људима. Погледајмо у наставку, који је феноменолошки дијапазон ове појаве данас присутан у свакодневном животу.

Појавни облици феномена "трговина људима"

Трговина људима не погађа само појединца који је објекат вршења кривичног дјела, него има и негативне учинке на социјалне и економске аспекте савременог друштва, у чему су сагласни и бројни аутори који описују ову појаву. Она данас подразумијева неколико кажњивих радњи извршења, од којих су најважније: регрутовање, транспорт, трансфер, сакривање или прихватање особа, користећи силу, отмицу, превару и лукавство, принуду, злоупотребу сile, дајући или примајући новац или неку другу корист да би успјели управљати другом особом у циљу експлоатације.

У протеклом периоду већина активности усмјерених на истраживање кривичних дјела трговине људима била је усмјерена на случајеве сексуалне експлоатације. У наредном периоду бит ће неопходно појачати активности на истраживању и процесирању кривичних дјела трговине људима у сврху присилног рада, организованог присилног просјачења, уговорених бракова као и кривичних дјела која могу погодовати трговини људима или се могу директно или индиректно повезати са трговином људима попут дјечије порнографије и педофилије, итд. Међутим, оно што се не смије изгубити из вида је да се ради о сложеном кривичном дјелу, за чије откривање, разјашњавање и доказивање је потребно укључити све домаће и међународне механизме заштите. Међународни проблем, каква је трговина људима, тражи и међународно реаговање. Управо ова чињеница нас упућује на дефиницију која ће нам најјасније појаснити биће сложеног кривичног дјела трговине људима и на основу које би требали изграђивати заштитне механизме на нивоу поједињих држава. Наиме, Протоколом о спречавању, сузбијању и кажњавању трговине људима, посебно жена и дјеце (Протокол из Палерма), уз Конвенцију УН-а против транснационалног организованог криминала (УНЦТОЦ) из 2003. године, прописује се, сложена дефиниција трговине људима. Ова дефиниција, дата у Протоколу из Палерма, врло је детаљна и вишеслојна, како би обухватила промјенљиву природу трговине, с обзиром на профил жртава и модус операнди починиоца. У новијем регионалном приступу, Конвенцијом Вијећа Европе о акцији против трговине људима (Конвенција Вијећа Европе) проширује се заштита из Протокола из Палерма, тако да обухвата унутарњу трговину људима. Међународним стандардима јасно се прописује да је трговина људима кршење међународних норми, те обавезују државе чланице да подузимају учинковите мјере кривичног гоњења починилаца, мјере заштите жртве и превентивне мјере. (видјети више: Графикон 1).

Радња извршенја кривичног дјела	Модус операнди	Сврха искориштавања
<ul style="list-style-type: none"> • Брбованје • Превоз • Премјештанје • Скриванје • Прихват 	<ul style="list-style-type: none"> • Пријетња или употреба силе • Други облици принуде • Отмица • Превара • Обмана • Злоупотреба службеног положаја • Злоупотреба угрожености другога • Давање или примање новца (ради пристанка особе која има контролу над жртвом) 	<ul style="list-style-type: none"> • Искориштавање проституирања других • Други облици сексуалног искориштавања • Принудни рад • Ропство или радње сличне ропству • Служење • Вађење органа • Остало

Графикон 1. Матрица елемената кривичног дјела "трговина људима" (Протокол из Палерма и Европска конвенција)

Према одредбама Протокола, "трговина људима" представља и прописана је као кршење међународног права, а њени конститутивни елементи прописани су у релевантним међународним инструментима. Прва свеобухватна дефиниција дата у Протоколу из Палерма наводи да: "трговина људима" значи врбовање, пријевоз, премјештање, скривање или прихват особа путем пријетње или употребе силе или других облика присиле, отмице, пријеваре, обмане или злоупотребе, злоупотребе власти или положаја угрожености или давања или примања новчане накнаде или других повластица, како би се постигао пристанак особе, која има контролу над другом особом у сврху искориштавања (Бриттон и Малјевић, 2010).

Важно је напоменути да експлоатација обухвата, у најмању руку, искориштавање проституисања других или друге облике сексуалног искориштавања, присилни рад или услуге, ропство или праксе сличне ропству, ропски положај или уклањање органа. Врло значајна ставка ове дефиниције је и чињеница позивања на одредбе Конвенције о правима дјетета према којој је "дијете" било која особа млађа од осамнаест година.

Генерализацијом на основу анализе великог броја истраживања, могли бисмо закључити да су најчешће околности због којих нека особа постаје жртва трговине људима отприлике сведене на феномене као што су: социјална искљученост- сиромаштво; насиље у породици; низак степен образовања или искљученост из образовног система; здравствено стање (ментално недовољно развијене особе, душевно обљење, особе са физичким недостатцима и сл.); одгојна запуштеност и занемареност; Болести зависности (психоактивне супстанце и алкохол); услови рада; нарушени породични односи и други разлози могу неку особу довести у повећан ризик од врбовања као што су спол, раса, доб, етничка припадност. Џецу, као посебно рањиву категорију, много лакше је врбовати да постану жртве трговине људима (Gallagher i Holmes, 2008).

Најчешће околности у којим се дјеца регрутују ради трговине људима могу бити слједећи: социјално и економски угрожена породица; породице је из руралне средине која се ослања на финансијску помоћ дјеце која стасају за рад; у питању су дјеца без родитељског старања, дјеца разведенх родитеља или дјеца која су усљед ратних догађања остала без једног или оба родитеља; дјеца су смјештена у институцијама; долазе из породице где су родитељи на раду у иностранству; долазе из породице са дјецом ометеном у психичком и физичком развоју; долазе из породице где су родитељи зависници; долазе из породице без пријављеног боравишта (пребивалишта), нпр. ромске и расељене породице; дјеца из породица које дозвољавају касне изласке и сличне ситуације недовољног родитељског надзора (Удружење "Земља дјеце" Тузла, 2015).

Индикатор представља један од неколико разлога за вјеровање да нека особа може бити потенцијална жртва трговине људима. Индикатори су показатељи којима се могу тумачити посматрања, чињенице, изјаве и друге информације које се односе на особу за коју се сумња да је жртва. Ипак, сви индикатори, које наводимо у наставку, нису присутни у свим ситуацијама које укључују трговину људима. Присуство или одсуство појединачних индикатора или више њих, не може нити доказати нити оповргнути постојање случаја трговине једном особом. Да би се то урадило неопходно је направити интегралну процјену цјелокупне животне ситуације особе за коју сумњамо да је жртва трговине људима. Особа код које препознајемо неколико индикатора не мора бити у ситуацији да је предмет трговине. На пример, код тражиоца азила може се препознати више индикатора, а да се не налазе у ситуацији да су жртве трговине људима.

Општи индикатори који указују на проблем "трговине људима" најчешће су: повреде које изгледају као да су резултат физичког напада, повреде или поремећаје типичне за одређене послове или мјере контроле или повреде за које изгледа да су резултат примјене мјера контроле, постоје знакови занемаривања и злостављања дјетета; постојање знакова да су изложени надзору кретања (не смију отићи са одређеног мјesta без питања, присуство одраслих особа у близини које их надзиру и сл.); правна невидљивост - нису уписани у матичне књиге рођених; искљученост из школског система или нередовно похађање наставе; стална промјена исказа; изражавају негодовање поводом рада који обављају; наведени да вјерују да раде својом вољом; изложени су на насиљу или пријетњи насиљем над њима, члановима њихових породица или вољеним особама; показују неповјерење према властима; лажно се представљају; страхују од откривања свог имиграционог статуса; немају при себи пасош, или друге путне или личне исправе; пронађени су на локацији или у вези са локацијом која се највјероватније користи за експлоатацију људи или долазе из мјesta које је познато као мјесто поријекла код трговине људима; не познају локални језик; не знају адресу становља или посла; дозвољавају другима да говоре у њихово име када им се неко обрати директно; примају малу или никакву накнаду за рад, или немају приступ својој заради; раде изузетно велики број сати током дугог периода, немају слободне дане; живе у оскудним или нестандардним условима; немају приступ медицинској њези и социјалној заштити; имају ограничene или никакве социјалне интеракције и контакте или немају приступ родитељима или старатељима, својој породици или другим људима из свог непосредног окружења; налазе се у стању зависности од трећих особа; присуство одраслих особа који нису чланови породице; у контакту су са особама из криминалног миљеа; сналажљивост дјетета која није у складу са његовим узрастом; поступају као да су добили инструкције од неког; показивање специфичних реакција на трауматска искуства; живот у ванбрачној заједници или присилном браку; немају пријатеља свог узраста изван мјesta где раде; изгледају преплашено и понашају се на начин који није у складу са типичним понашањем дјеце свог узраста, показују страх или анксиозност; путују без одраслих лица у пратњи; путују у групама, са лицима који им нису родитељи или старатељи; често мијењају мјесто боравка; страни држављанин без ријешеног статуса; експлоатација је организованог

карактера (у смислу транспорта до мјеста експлоатације, постојања организатора, пословође и сл.): проводе на улици већи дио дана, на прометним локацијама, без надзора родитеља или старатеља; одјевеност непримјерена узрасту или годишњем добу; дјеца затечена касно ноћу без пратње одраслих на прометним мјестима; уочљив поремећај понашања или показивање знакова зависности о опојним дрогама или алкохолу; посједују мобилни телефон са којег обављају честе и кратке разговоре, нагла промјена расположења након телефонског разговора; не располажу својим слободним временом нити имају времена за игру; илегално усвајање (Удружење "Земља дјеце" Тузла, 2015).

С друге стране, индикатори тзв. сексуалне експлоатације се своде на: трудноћу и абортус дјетета; повреде настале усљед сексуалне експлоатације, сумња на насиљан секс те сполне болести код дјетета, сумња на сексуалну активност дјеце испод 14 година старости; малољетнички бракови и ванбрачне везе (добровољни и присилни); присан, непримјерен однос са трећим, одраслим лицима који нису чланови породице, као и члановима породице (инцест); присуство тетоваже са препознатљивим ознакама "припадништва" групи (обиљежено дијете); примање поклона од стране одраслих особа, посебно оних који су неубичајени за узраст дјетета; немају властити новац; непримјерена гардероба или присуство гардеробе и опреме која се користи за сексуални рад у дјечијим величинама; живе или путују у групи, понекад и са особама које не говоре исти језик/дијалекат, сличног понашања и одијевања; знају свега неколико ријечи на локалном језику или језику клијената и то оних са сексуалном конотацијом, ограничено познавање локалног језика; сексуализовано и еротизовано понашање дјетета (Удружење "Земља дјеце" Тузла, 2015).

Када је у питању радна експлоатација као вид трговине људима, значајно је указати на слиједеће индикаторе: раде посао непримјерен дјетету или узрасту дјетета, на непримјереном мјесту и/или у непримјерено вријеме; затечени са робом спремном за продају или са алатом за рад; опрема за рад је дизајнирана или прекројена тако да је могу користити дјеца; раде послове у домаћинству, скривени од шире заједнице у којој живе; живе у колективном смјештају, често у деградираним, неусловним просторима као што су пољопривредне и индустриске зграде или на истом мјесту где раде, те ријетко напуштају просторије; немају приступ својој заради; зависе од послодавца у погледу задовољавања основних потреба; изложени су безbjедносним мјерама које су постављене тако да их задрже унутар радних просторија; постоје назнаке да је прекршено радно законодавство, немају уговор о раду (за малољетнике од 15 до 18 година старости); изразита неухрањеност и иссрпљеност; обављају посао на јавном мјесту, неубичајеном за дијете (Удружење "Земља дјеце" Тузла, 2015).

Организовано просјачење - Индикатори експлоатације у сврху просјачења и ситног криминала: посједовање значајнијег износа новца или других драгоцености; лош тјелесни изглед (неухрањени, малаксали, гардероба не одговара узрасту и полу дјетета нити годишњем добу); затечени да просе или у вршењу кривичног дјела; носе оружје; имају тјелесне недостатке за које се сумња да су посљедице сакаћења; дијете преноси или препродаје наркотике; учествовање у активностима организованих криминалних група; свакодневно се крећу у великим групама и прелазе значајне раздаљине; дио су велике групе дјеце која имају истог одраслог "старатеља"; склони су патолошким облицима понашања (дрога, алкохол); имају агресиван и наметљив став; носе исписане молбе за помоћ; одгојна и хигијенска запуштеност дјетета; кретање у "генговима" и имају ознаке припадности "генговима"; Појављују се нови облици криминалитета повезани са "генговима" (рекетирање, уцјене, нови видови вршњачког насиља).

Злоупотребе са људским органима - У мношту појавних облика трговине људима могуће је препознати три кључне категорије ових деликата, тачније, основне облике експлоатације у сврхе трговине људима. У већини доступних извора преовладава становиште како су сексуална експлоатација, радно искориштавање и злоупотреба/трговина људским органима те кључне категорије унутар којих се јављају различити модалитети трговине људима. На својеврсним маргинама ове подјеле се налазе неки, условно речено, новији облици искориштавања људи о којима се тек у новије вријеме почело интензивно говорити (нпр. присилни бракови). Док се о трговини људима у сврхе сексуалне експлоатације јако пуно зна и о томе постоји огромна количина доступних информација, радна експлоатација је нешто касније дошла у фокус интересовања међународне јавности и овај проблем се данас једнако третира и као било који други конвенционални облик трговине људима. С друге стране, различити облици злоупотребе/трговине људским органима, који нису нужно подведени под правне механизме контроле трговине људима све више изазивају забринутост и захтијевају примјерену реакцију на овај проблем. Ради се о различitim облицима уклањања и пресађивања (трансплантације) људских органа који су врло често на граници законитог дјеловања или с друге стране, имају сва кључна обиљежја трговине људима како то дефинишу релевантни правни прописи. Данас у свијету постоји добро разрађен систем понуде и потражње за људским органима, између којих стоје различити службени или неслужбени посредници којима је циљ стицање материјалне користи на таквој врсти активности. Познати случајеви злоупотреба/трговине људским органима се могу различито класификовати. У односу на елемент пристанка особе од којих се узимају органи ради трансплантације разликују се добровољне и насиљне трансплантације органа. У другом случају особе се могу директно или индиректно присилити да буду подвргнуте узимању њихових органа. Директна присила се најчешће остварује отмицама и грубим насиљем, док индиректни вид присиле подразумијева уцјене, искориштавање сиромаштва и тешког стања у којем се налази жртва, те преварама. Посебно су забрињавајући случајеви отмице и продаје дјеце ради узимања органа, као и убиства која се врше у те сврхе. У односу на врсте органа разликују се трансплантације бубрега, јетре, срца, панкреаса, рожњаче, плућа и свих осталих органа људског тијела који се са медицинског становишта могу пресађивати. У новије вријеме се унутар феноменологије трговине људским органима једнако значајно говори и о злоупотреби људског ткива и ћелија. Ове посљедње су посебно битне због све веће распострањености трговине ембрионима, јајним ћелијама и другим дијеловима људског тијела са којим се манипулише у контексту репродуктивне медицине.

Неке класификације разликују три основна вида у којима се остварују злоупотребе са људским органима: (а) присиљавање или обмана жртава како би дале своје органе, (б) давање службене или неслужбен сагласности од стране жртве да пристаје на трансплантацију својих органа, након чега буду преварене јер им се не плати износ за који су пристале дати орган или им се плати пуно мања сума од договорене и (ц) подвргавање жртава лијечењу у медицинској установи због болести која често и не постоји, већ је измишљена, симулисана, након чега се од те особе узимају органи без њезиног знања. Трговина људским органима је у највећем броју случајева организована криминална активност у коју су укључене различите врсте посредника, медицинског особља и одвија се у типичним облицима дјеловања и подјеле улога починитеља. Тако се разликују они који се баве регрутовањем жртава - то су најчешће они који су у прилици познавати рањиве категорије особа од којих намјеравају узети органе, почињиоци укључени у организовање пријевоза и боравка жртава у мјесту где се обавља медицински захват трансплантације органа, особља медицинских установа или ординација у којима се врше те радње (често су то нерегистроване и јавности непознате медицинске просторије), високо стручно медицинско особље које врши захвате пресађивања органа (хирурзи, анестезиолози, трансфузиолози, нефролози, помоћно медицинско особље), док се на страни потражње јављају посредници и уговорачи куповине органа, као и

специјализоване компаније које се баве чувањем и медицинским транспортом органа. Познато је из праксе како су ове мреже јако добро организоване, прикривене или сакrivене иза неких легалних пословних активности, како се на врху пирамиде ових криминалних група налазе особе које у бх. новинарском жаргону најчешће препознајемо као "контроверзни бизнисмени", финансијски јако моћни и као такви утицајни у смислу могућности коруптивног дјеловања на јавне службе у државама где се ове активности одвијају. Занимљиво је како су у појединим дијеловима свијета развијене активности тзв. "трансплантациског туризма" у којима судјелују бројни учесници који нуде одласке у земље где се кршењем или изbjегавањем закона, а које су у суштини економски неразвијене државе, релативно лако, јефтино и брзо могу извршити различите врсте трансплантирања људских органа.

Правни режим уређења трговине људским органима као дијела трговине људима обухвата случајеве трговине људима ради трговине људским органима, док је сама трговина органима изван обухвата правних норми. Посебан проблем представља чињеница да је пристанак жртве или уговарање износа за који жртва пристаје продати свој орган отежавајућа околност за доказивање кривичног дјела трговине људима, осим у случајевима када је примијењена присила, обмана, отмица, превара, злоупотреба власти, утицаја или положаја, искориштавање беспомоћности, давање исплате и друге типичне радње које се вежу за трговину људима. У том смислу одстрањивање дијелова људског тијела је обухваћено одредбама из члана 3.(а) Протокола уз Конвенцију УН-а против транснационалног организованог криминала, као и одредбама домаћег кривичног законодавства које инкриминишу трговину људима. Ипак, нека од истраживања показују како овакав приступ није у пракси донио очекиване исходе и да се гоњење овог облика трговине људима, самостално или у оквиру истрага за организовани криминал показало као неуспјешно. Умјесто тога, поједини аутори предлажу сасвим друге стратегије, како на међународном нивоу где се предлаже усвајање посебних инструмената који ће искључиво уредити ову област, док се на националном нивоу требају систематски уредити процедуре даривања органа (на бази претпостављене или искључиве сагласности донатора) те провести специфичне кампање прилагођене локалном контексту (Kelly, 2013).

У потпуности је непознато у којој мјери су злоупотребе у вези са људским органима заступљене у укупној маси криминалитета трговине људима. Начелно се ради о појави о којој се релативно мало зна и до које се тешко долази у смислу откривања и процесирања. Најчешће се о случајевима злоупотреба у вези са људским органима сазнаје пост фестум, посебно у случајевима смртних исхода таквих медицинских интервенција, приликом истраживања пријаве нестанка неке особе, нарочито дјече која су изразито рањива група, након што се жртва обрати за медицинску помоћ услед погоршања здравственог стања, сазнања да су јој одстрањени органи и сл. Највећи задатак који се поставља пред службенике органа за провођење закона јесте идентификација потенцијалних жртава, прије него што буду искоришћене за сврхе узимања органа, при чему је јако важно остварити системску и перманентну сарадњу између свих учесника у процесу борбе против ове појаве. Међународна сарадња у размјени података, вођење заједничких истрага такођер су од великог значаја у борби против трговине људским органима јер се понуда и потражња врло често налазе у различитим државама, ако не и континентима свијета. Процесирање треба усмјерено према организаторима криминалних група које се баве овим криминалним активностима, те обухватити све учеснике који су укључени у те активности.

Присилни бракови - слично као и незаконита трговина људским органима, присилни бракови се налазе на рубовима класификација трговине људима и овај појавни облик искориштавања се најприје повезује са праксама које имају обиљежја ропства, а само ропство је дужи временски период забрањено од стране свјетске заједнице. Присилни бракови се састоје у формалном закључивању брака или

успостављању ванбрачне заједнице (која је, иначе, изједначена са закљученим браком), где једна или обје стране у такву заједницу нису ушли са пуним и слободним пристанком, а што је заправо резултат физичке и/или психичке присиле. Особе које се присилјавају на овакву врсту брачних уговора су понекад и малолетне, углавном - али не искључиво женског спола. Ове особе се углавном присилјавају на брак од стране родитеља, блиске родбине или пријатеља, односно, особе са којом ступају у присилни брак. У правном смислу не постоји довољно прецизна дефиниција присилних бракова као саставног дијела трговине људима, већ се радије прибегава њиховом дефинисању као модерног облика ропства. Појавни облици таквог ропства укључују продају, пријевоз или наслијеђене бракове. Протокол уз Конвенцију УН против транснационалног организованог криминала препознаје присилне бракове у сврхе трговине људима под термином "праксе сличне ропству." Домаће кривично законодавство такођер користи сличне термине (КЗ БиХ и КЗ БД), али и јасно препознаје присилне бракове као облик трговине људима (КЗ РС). Када је ријеч о термину "праксе сличне ропству", које обухватају присилне бракове као облик трговине људима, његов садржај је доста раније одређен кроз додатну Конвенцију о укидању ропства из 1956. године. Према овом међународном инструменту, праксе сличне ропству укључују било коју институцију или праксу гдје је: (а) жена, без права да то одбије, обећана или дата у брак на основу плаћања у новцу или услуги њезиним родитељима, старатељима, породици или било којој другој особи или групи; (б) супруг жене, његова породица, или родбина, имају право да ту жену дају другој особи за примљену корист или нешто друго; (ц) жена, након смрти њеног мужа, задужена да буде предата другој особи.

У оквиру феноменологије присилних бракова јављају се случајеви где се користи физичка присила, психолошко насиље, обмана, превара и друге врсте радњи како би се жртва присилила да ступи у брак са неком особом на име уговорене и/или извршене исплате, услуге, договора или другог аранжмана у којем жртва није имала право учествовати или га одбити. У врло близкој вези са присилним браковима су и тзв. "кућна ропства", као посебан феномен који се састоји у израбљивању и забрани кретања најчешће женским особама, које су евентуално раније биле укључене у присилне бракове. Сматра се како присилни бракови представљају тежу повреду људских права, посебно ако се ради о дјеци или малолетницима који су жртве таквих радњи, јер је познато како те угрожене категорије немају могућности и права да одбију такве аранжмане који се склапају на њихову штету. Иако постоје бројне предрасуде у погледу наводне претпоставке како су присилни бракови типични за одређене, врло специфичне социјалне, религијске или етничке групе, ипак је ближе истини чињеница како се ради о појави која је заступљена у великом броју држава свијета и као таква се настоји ставити под контролу. Нарочито је важно утврдити активности организованих криминалних група које се баве уговарањем и остварењем присилних бракова на територији двије или више држава, посебно јер се ради о таквој врсти криминалних активности у којима долази до исплате већих новчаних износа на име уговорених бракова и препродаје дјеце. Због своје тајновите природе, и немогућности уласка у заједнице унутар којих се, евентуално дешавају праксе закључивања или уговарања присилних бракова врло је тешко прибавити било какве податке о распрострањености и типичним облицима ових појава. То се такођер односи на кривично-правно третирање случајева трговине људима који се врше уговарањем присилних бракова, посебно јер је отпор заједница у којима се такви случајеви дешавају изразито велики уз очиту неспособност на сарадњу са надлежним институцијама које се требају бавити спречавањем и сузбијањем. У том смислу, врло је важно осигурати пуну укљученост надлежних установа социјалног старања у контексту препознавања и откривања случајева присилних бракова, проводити програме уписа дјеце у матичне књиге и друге евиденције, радити на повећању свијести и мијењању културолошких норми код становништва које примјењује овакве врсте социјалних односа и др.

У случају откривања ових случајева, од кључног је значаја жртви осигурати смјештај, сигурност и подршку, радити са жртвом у смислу одговарајућих терапија и припрема за наставак поступка и реинтеграцији у нормалне друштвене токове. Изузетно је важно имати на уму да су кривично-правним обухватом присилних бракова као облика трговине људима створене претпоставке за пуни ангажман служби и организација које пружају помоћ и подршку жртвама овог облика трговине људима. Потребно је трајно унапређивати свијест и знање о овом феномену јер се овај феномен перципира као добро "предсобље" за трговину људима или различите облике експлоатације. У том смислу, посебна пажња треба бити посвећена идентификовању и пружању подршке свој дјеци која су погођена миграцијама (дјеци мигрантима, азилантима, интерно расељеним, номадима, повратницима из процеса реадмисије, дјеци жртвама трговине и слично), као посебно рањивој групи.

Југоисточна Европа, регија трговине људима

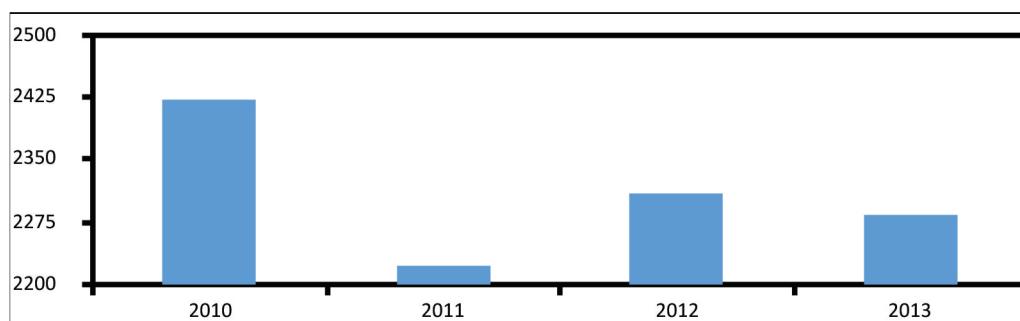
Глобално гледајући, трговина људима током протеклих деценија привлачи све већу пажњу јер добија нове облике, мијења своју структуру и својства, поприма све веће размјере. Из ових разлога, трговина људима је постала предмет многих истраживања, научних и стручних дебата и кампања, привлачећи пажњу политичких структура на националном, регионалном и међународном нивоу. Глобализација, економска криза, политичке нестабилности, сукоби, друштвене неједнакости, развој тржишне економије, родна дискриминација, као и шири процеси социјалне преобразбе су током протеклих деценија доприњели великим миграционим кретањима у свијету, као и појави нових, тежих и незаконитих видова миграције и у оквиру њих појави и порасту трговине људима. Криминалне организације су искористиле новонастале околности и ове структуралне неједнакости те створиле канале незаконите миграције и трговине људима искориштавајући оне који су принуђени или вољни да миграју.

Трговина људима је присутна широм регије Југоисточне Европе, која је подручје поријекла, транзита и одредишта за регрутовање, транспорт и експлоатацију жртава трговине људима. Жртве које долазе из Азије и Африке, али и жртве које су поријеклом из Југоисточне Европе транзитирају кроз регију на њиховом путу према земљама Западне Европе ради експлоатације, или да у мањем обиму буду експлоатисане на подручју регије. У прошлости, одрасле жене су биле доминантно идентификоване као жртве трговине људима, али у посљедње вријеме повећан је број мушкараца идентификованих жртава трговине људима и то углавном регрутованих за радну експлоатацију. Малолjetници су, такођер, повећано идентификовани као жртве трговине било да су експлоатисани због секса, рада или чињења мањих кривичних дјела на улици. Старе и немоћне особе су жртве група трговаца људима који их експлоатишу путем просјачења. Неколико случајева трговине људским органима и ткивима је на овом подручју такођер било забиљежено.

Оружани сукоби, политичке транзиције, те друштвене и економске нестабилности у Југоисточној Европи током протеклих деценија, су проузроковале значајно повећање незаконитих миграција из, као и преко Балкана према Западној Европи. Те појаве и кретања људи произтекла из њих су доприњеле настанку и опстанку трговине људима из подручја регије или преко ових простора.

Феномен трговине људима се појавио истовремено са отпочињањем транзицијских процеса у регији касних осамдесетих година. Врхунац, али истовремено и прекретница у трговини људима била је 2002. година. Од тада, преваленција и трендови повезани са трговином људима су такви да

трговина људима значајно опада, а да због промијењених метода, постаје мање видљива. Бројеви идентификованих и потпомогнутих жртава су почели опадати у другој половини 2002. Рације у ноћним баровима, у то вријеме још увијек преовладавајући облици акција против трговине људима, нису донијеле резултате. Мали број жртава је идентификован у рацијама. Жене које је полиција сматрала жртвама трговине људима, често су одбијале помоћ, истичући да оне нису жртве трговине него су проститутке, забављачице или конобарице које раде добровољно (Фонд Уједињених нација за дјецу [UNICEF], УН Канцеларија високог комесара за људска права [OHCHR] и Организација за европску сигурност и сарадњу/Уред за демократске институције и људска права [OSCE/ODIHR], 2005). Тај период је такођер био период убрзане ратификације и проведбе Конвенције против транснационалног организованог криминала и њеног додатног Протокола о спрјечавању, сузбијању и кажњавању трговине људима, посебно женама и дјецом, те почетка инкриминације трговине људима у кривичним законодавствима свих земаља регије. Од 2010. године ситуација у погледу кретања проблема трговине људима у овом подручју је углавном стабилна са мањим осцилацијама, што је видљиво на доњем графикону (Центар за провођење закона у Југоисточној Европи [SELEC], 2014).

Графикон 2. Укупан број идентифицираних жртава трговине људима у Југоисточној Европи у периоду 2010-2013.

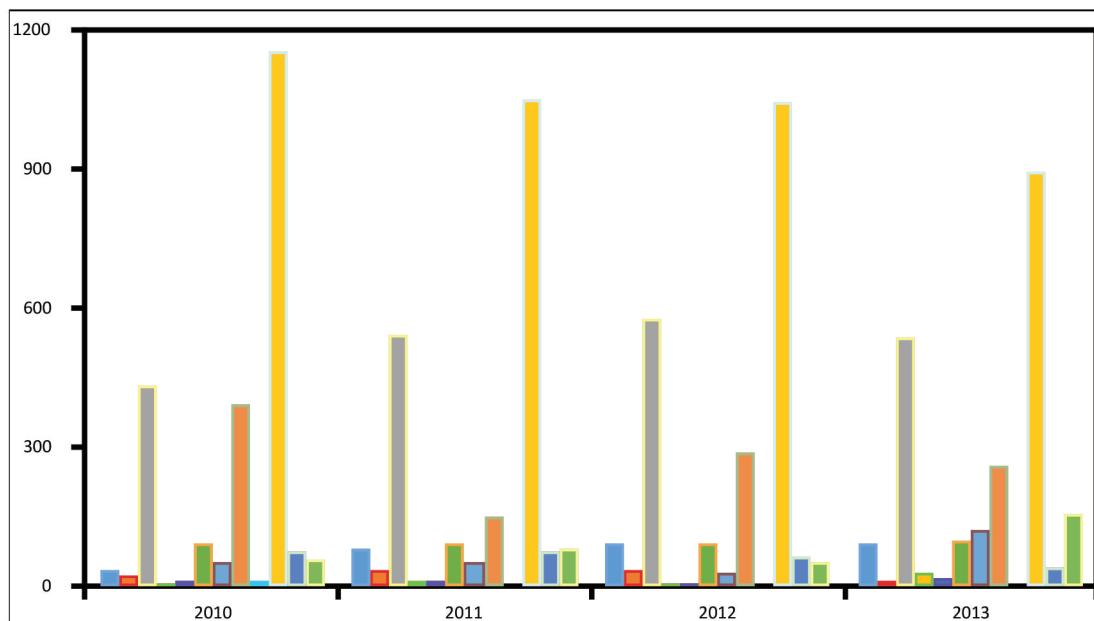
Данас, трговина људима у југоисточној Европи укључује вишеструке обрасце, вишеструке облике искориштавања и вишеструке облике присиле и рањивости. Свакако, постоји много више случајева од оних откривених кроз званичне канале.

Званичне статистике Центра за провођење закона у Југоисточној Европи (SELEC) указују на генерално стабилну ситуацију у бројевима случајева трговине људима и трендовима посљедњих година, али је неопходно наставити исказивати јавну те професионалну забринутост ситуацијом. Током 2013. године на овом подручју идентификовано је 2,284 жртава, док је током 2012. године тај број био незнатно мањи за 26 жртава. Одраслих жртава било је 78% од укупног броја док је малолетних жртава било 22%. Укупно је 49% жртава било експлоатисано у иностранству, ван СЕЛЕЦ регије, док је 35% њих било експлоатисано унутар СЕЛЕЦ земаља, а 16% њих су били странци који су долазили и ван СЕЛЕЦ регије, али су експлоатисани унутар овог подручја. Број страних жртава експлоатисаних у 2013. години у овој регији не одржава опадајућу тенденцију у односу на период 2010-2012, а у 2013. је забиљежен значајан пораст од 56%. У 2013. години број жртава се знатно смањио, за 13%. На регионалном нивоу, земље Западне Европе су изгледа главно одредишиле за жртве трговине људима. Наиме, 61,4% од укупног броја одраслих жртава су биле сексуално искориштаване, а 34,6% њих радно искориштаване. Укупно је 74,1% од укупног броја малолетних жртава било сексуално експлоатисано, 10% њих је жртва радне експлоатације, док је 12% било експлоатисано за разне облике уличног криминала. Укупно 2,029 осумњичених је истраживано за трговину људима у 2013. што је било повећање од 14% у поређењу са 2012, али смањење од 11% у поређењу са 2011.

Обједињујући податке за ово подручје, СЕЛЕЦ извјештаји наглашавају и то да организоване криминалне групе укључене у трговину људима проводе своје криминалне активности на принципу бизниса. Имају структурисану подјелу послова, где сваки члан има одређени вид активности. Осим тога, извјештаји наводе да изгледа да су насиљни поступци све мање кориштени да би се жртве привољеле на сексуалну експлоатацију и да се више користе "мекше методе" приволе, попут емоционалне оvisности, затим тзв. ловербој (engl. lover boy) тактике, или дијељење профита са жртвама (СЕЛЕЦ, 2013).

Као у случајевима било ког другог вида криминала могуће је сугерисати да званичне статистике не осликају стварни обим проблема, како због погрешног тумачења и недостатака у механизима идентификације особа које су жртве трговине људима, посебно жртава нових облика трговине, тако и због других разлога уобичајених за настанака тзв. "тамне бројке криминала." То спречава јавно разумијевање и разумијевање власти о опсегу и комплексности самог проблема трговине људима.

Из статистичких података земаља регије које исте достављају СЕЛЕЦ-у видљиво је да је ситуација најозбиљнија у Румунији, Бугарској и Молдавији, док у осталим земљама, изгледа да се ради о донекле контролисаним ситуацијама, што је видљиво из доњег графика.

Графикон 3. Преглед званичних показатеља о броју идентифицираних жртава трговине људима у Југоисточној Европи 2010-2013.

Без значајног разумијевања проблема, доносиоци одлука не могу дати довољан приоритет борби против трговине људима, нити развити изнијансирено разумијевање промјењивих модалитета трговине и специфичних мрежа трговине људима; нити радити са невладиним организацијама и истраживачким сектором на развијању снажне и на чињеницама засноване политike на којој ће изградити капацитете за борбу против трговине људима (Међународна организација за миграције [ИОМ], 2014). Због тога, један од практичних циљева предметног истраживања јесте помоћ и Босни и Херцеговини у откривању недостатака, који могу водити погрешном разумијевању проблема, што може спријечити напоре на развијању ефективних одговора на трговину људима. Ово је важно због чињенице да, упркос деценијама изградње, имплементације, дефинисања и

редефинисања политike сузбијања трговине људима, аутори јасно указују да још увијек постоји веома мало јасноће у овом подручју (Van Duyne, 2007).

Промјене ситуације резултат су развоја и проведбе мјера против трговине људима које су биле засноване на обавезама проистеклим из међународних докумената и политикама развијеним у свакој од земаља, као и унутар међународних владиних и невладиних организација. Прво значајно смањење у обиму трговине људима које је стабилизовало укупну ситуацију у вези са овим феноменом је могло значити да су политике против трговине људима током протеклих деценија биле учинковите и успјешне те да су за резултат имале сузбијање трговине људима у регији. Са друге стране, могуће је да трговина људима није смањила свој обим већ да је постала мање видљива, да је потиснута дубље у подземље уместо да се смањила. Ипак, највјероватније је да су паралелно текла оба ова процеса: процес смањења обима трговине људима, односно смањења броја идентификованих жртава трговине људима у регији, који је резултат дјелимично успјешно имплементираних мјера против трговине људима, али такођер да су се истовремено појављивали нови трендови у трговини људима, који су захтијевали одређено вријеме прије него што су били препознати и прије него што су се развили механизми за идентификацију жртава таквих видова трговине људима, те кривично процесирање трговаца људима.

Упркос актуелном периоду релативне политичке стабилности у регији, трговина људима остаје веома комплексна сигурносна пријетња и сигурносни изазов у регији. Рањиве и ризичне групе још увијек су суочене са веома ограниченим могућностима за законит и сигуран посао, приступ помоћи и подршци за њих и њихове породице. Суочени са незапосленошћу и слабим изгледима за проналажење посла многи појединци одлучују се прихватити бескрупозне понуде за неслужбени рад, без икаквих заштитних механизама било владиних институција, било синдиката или других законских заштитних мјера, излажући се тако високом ризику да постану жртве трговине људима.

Видови експлоатације, стари и нови облици трговине људима

Глобално, у посљедњим деценијама, сексуална експлоатација је била најчешће идентификован облик трговине људима, али подаци указују да то није био искључиви облик. Извјештаји Уреда Уједињених нација за дрогу и криминал (УНОДЦ) указују да су присилни рад и други видови експлоатације такођер били идентификовани од стране власти, невладиних организација те међународних организација (УНОДЦ, 2009). Трговина људима ради присилног рада је преовладавала у Источној Европи и Централној Азији (35%) у односу на Западну и Централну Европу (29%). Када су били и откривани случајеви присилног рада у западној и централној Европи, жртве су генерално биле експлоатисане у пољопривредном, грађевинском и угоститељском сектору. Експлоатација жртава трговине људима као радника или слуга у домаћинствима је била такођер откривана у Западној и Централној Европи. Такођер, значајан је удио од 7% броја идентификованих жртава трговине људима у сврхе експлоатације које нису јасно одређене у Протоколу о спрјечавању, сузбијању и кажњавању трговине људима. Број идентификованих жртава којима се трговало у сврху просјачења је био 2% од укупног броја. Откривени су и документовани спорадични случајеви трговине људима у сврху закључивања присилног брака. Случајеви трговине људима у порнографске сврхе су такођер документовани, али у мањем обиму од 0,1% што је ограничен број у односу са укупним бројевима трговине људима у друге сврхе. Ипак, географски обухват ових откриваних случајева указује да се овај феномен не би требао потчињивати у Европи (UNODC, 2012).

Тренутна ситуација у регији југоисточне Европе је таква да су неки нови трендови односно облици трговине људима идентификовани као и методе у трговини људима (СЕЛЕЦ, 2013). Примјетни су нови трендови попут повећања броја малолjetних жртава и повећања унутрашње трговине људима, без прекограницчких елемената, те смањења трговине страним жртвама. Најзаступљенији видови експлоатације су сексуална експлоатација, присилни рад и експлоатација за чињење уличног криминала, али су жртве такођер експлоатисане у сврху дјечије порнографије, закључивања присилних бракова, искориштавања тзв. "сурогат" мајки ради рађања дјеце која ће накнадно бити продавана, те спорадични случајеви трговине људским органима или ткивима. У сврху радне експлоатације, жртве су углавном биле експлоатисане у пољопривреди, грађевинарству, шумарству и слуганству у домаћинствима (SELEC, 2012).

Карактеристика трговине људима у регији је била и та да доб и спол жртве утјечу на вид експлоатације, напримjer, младе дјевојке се најчешће искориштавају за пружање сексуалних услуга, док се дјеца висе користе за просјачење. Као тренд је примјетно и све присутније врбовање жртава на добровољној основи и коришћењем тзв. "мекших метода" или дијељењем зараде са жртвама. Експлоатација се обавља уз све мању примјену физичке сile коју замјењује психичка контрола и финансијска овисност. Нови облик трговине је тзв. "социјални туризам" - када се сиромашне особе одводе у земље западне Европе, где им се регулише боравак те им се осигурају социјалне погодности укључујући новчану подршку. Након што такве особе почну добијати новчану подршку бивају послане назад у своја мјеста поријекла, док трговци људима настављају примати социјалне олакшице. Нови тренд је такођер и трговина трудним женама у сврху продаје новорођенчади.

Трговци људима су првенствено појединци, особе блиске породицама жртава или припадници мањинских група којима припадају и жртве. Поједини трговци људима су високо организовани, неки су организовани у мање криминалне групе док су неки постали трговци након што им се указала прилика да могу експлоатисати друге. Криминалне групе које се баве трговином људима, посебно оне мање су добро организоване са веома јасним улогама: регрутовање, пријевоз и контрола (ИОМ, 2014). Међутим, и крупне организоване криминалне групе су укључене у трговину људима. Основне карактеристике организованих криминалних група укључених у трговину људима су: обављање њихових криминалних активности на принципима сличним пословним субјектима; развијање сложених вјештина које су важан дио њихових стратешких и дугорочних планова заснованих на физичком утјецају те насиљу над жртвама; повезивање припадности групе са породичним везама, етничкој припадности или међусобним интересима; повећање броја жена укључених у криминалне активности; мијењање метода комуникације између припадника криминалне групе које имају за циљ онемогућавање или отежавање примјене посебних истражних техника за надзор комуникација од стране служби за провођење закона (Ризво, 2010).

У новије вријеме жртве су све млађе те су често малолjetнице. Већина идентификованих жртава долази из руралних подручја и сиромашних подручја - руралних и урбаних. Заједничке особине присутне у цијелој регији укључују присуство и повезаност трговине људима са насиљем у породици, физичким, психолошким и емотивним злостављањем, родитељским запостављањем и крајњим сиромаштвом (ИОМ, 2014). Жртве су обично врбоване лично, али неријетко су врбоване и путем оглашавања путем Интернета или путем приватних агенција за запошљавање. Методе кориштене од учинитеља (регрутера) укључују обећавања добрих послова, обећавања брака, понуде избављивања из тешке животне ситуације код куће. Начини на које трговци држе под контролом жртве се мијењају од строгог надзора кретања и физичког насиља па до употребе

пријетњи, застрашивања или уцјењивања које се односи на жртву, али и њену породицу. Овакве промјене су логичне, јер су трговци временом увидјели да је у кривичним поступцима веома тешко доказати коришћење ненасилних начина приморавања жртава.

С обзиром на то да су незаконите миграције блиско и међусобно повезане са трговином људима, важно је нагласити да ове миграције које се одвијају кроз регију, убрзано и значајно мијењају своје трендове, али истовремено пружају трговцима људима и нове могућности. Европска агенција за управљање и оперативну сарадњу на вањским границама је идентификовала нове трендове повезане са миграцијама и трговином људима указујући да криминалне групе присиљавају незаконите мигранте под новчаним дугом за њихово сопствено кријумчарење, да служе као водичи другим мигрантима из Азије на њиховом кријумчарском путовању кроз регију. Такви аранжмани, док се жртве налазе у транзиту, могу трајати неколико година, док дуг не буде исплаћен у потпуности. Овакви случајеви зорно указују на потпуно нови облик експлоатације и трговине људима, на које адекватни одговори требају тек бити пронађени. Али у сваком случају, упркос скромним напорима, власти су у стању да идентификују жртве трговине људима у групама оваквих незаконитих миграната (FRONTEKS, 2013).

На основу горе наведених чињеница, могуће је закључити да трговина људима наставља да се развија у регији, мијењајући своје трендове и обрасце у погледу организованости трговаца људима, облика врбовања жртава, сврхе и начина експлоатације, облика контроле над жртвама, путева кретања трговаца и жртава те профила особа укључених у ове процесе. Такав развој ситуације намеће нове, сложене и нарастајуће изазове за власти и цјелокупна друштва у регији и наглашава потребу за сталним подизањем знања и свјесности о феномену како за општу јавност тако и за стручну јавност, те стално развијање политика и акција заснованих на објективним показатељима (engl. evidence based policy) усмјерених на супротстављање трговини људима.

Историјат трговине људима у Босни и Херцеговини

На просторима Западног Балкана трговина људима се појавила првенствено због рата и распада бивше Југославије, који је праћен великим разарањима, расељавањем и неконтролисаном миграцијом становништва уз присуства великог броја војних формација. Брзина и размјере ширења трговине људима на простору Источне и Југоисточне Европе била је запаљујућа јер прије 10 година особе из земаља Југоисточне Европе скоро да нису биле изложене овом облику искориштавања и врбовању да би данас чиниле више од 25% тог посла (Обрадовић, 2004). Посматрано у цијелисти, трговина људима је глобална појава од које ни једна држава није више поштеђена па ни Босна и Херцеговина.

У овом тренутку је неспорно да се држава Босна и Херцеговина налази у регији у којој је трговина људима веома присутна. Поред тога, Босна и Херцеговина је постконфлктна земља, земља у транзицији али и земља са веома сложеном политичком и административном структуром. Loша економска ситуација, висок ниво незапослености, још увијек велики број изbjеглица и интерно расељених особа, недовољно развијена структура за управљање миграцијама, порозне границе и ограничени ресурси власти за провођење закона учинили су Босну и Херцеговину земљом поријекла, транзита и крајњег одредишта за трговину људима. У другој половини деведесетих година прошлог столећа, трговина људима се појавила искључиво ради експлоатације младих жена у сексуалној индустрији унутар Босне и Херцеговине, а које су долазиле из земаља бившег

Совјетског савеза. Босна и Херцеговина је у то вријеме била испуњена довољном потражњом ове врсте услуга, због присуства бројног међународног војног, полицијској и другог особља. Тако је Калантзидис (2005), у свом истраживању дошао до налаза да је једно вријеме подручје око мјеста названог "Аризона" на сјеверу Босне и Херцеговине, било жариште (хот спот) за трговину људима у овом дијелу Европе, које је, између остalog, било познато по врло лошем гласу за жртве трговине људима. Он наглашава занимљивост да је ова локација у виду трговачког простора на отвореном ("пијаца") изграђена средствима америчке војске са сврхом помирења до јучер ратом супротстављених етничких група, али које се нажалост усљед недостатака са управљањем и правним статусом овог подручја врло брзо претворило у сигурно уточиште за разноразне криминалне активности, укључујући и трговину људима.

Све до 2003. године и надаље, нису постојали неки конкретнији званични показатељи о обиму и структури проблема трговине људима, понаприје захваљуји чињеници да се тек тада реформом кривичног законодавства у држави одредбама Кривичног закона БиХ инкриминисао сасвим нови криминални феномен трговине људима. Паралелно с тим, јављају се прва научна и емпириска истраживања о овом проблему у Босни и Херцеговини. У свом истраживању, Обрадовић је утврдио да су 93% жртава идентификованих у Босни и Херцеговини у то доба биле држављанке Молдавије, Румуније или Украјине. Чињеница да су жртве трговине долазиле углавном из ове три земље, чини вјероватном претпоставку да је Босна и Херцеговина у то доба служила као земља крајњег одредишта, са врло добро успостављеним рутама за трговину људима у сврху сексуалне експлоатације. Везано за средства врбовања, утврђено је било да су у већини случајева трговци користили пријатеље или познанike да би будућим жртвама створили погрешну слику информацијама о изгледном и привлачном послу у иностранству. Скоро 93% жртава из тог периода су изјавиле да су жељеле радити у иностранству да би зарадиле довољно новца за пристојан живот. Већина жртава су очекивале да ће радити као конобарице, продавачице или нешто слично. Неке су очекивале да ће бити упослене у фабрикама, да ће радити у домаћинствима или као особе које ће бринути о дјеци, док су неке претпостављале да ће радити као плесачице у ноћним клубовима или као сексуалне раднице. Неколицина жртава се отворено изјаснила да су биле свјесне могућности да ће бити укључене у неку врсту рада везаног за секс (Обрадовић, 2004). Радило се о забиљеженим жртвама трговања људима у БиХ од 1996. до 2003. године. Анализиран је процес регрутовања, транспортувана, кријумчарења, купње и препродаје жртава траффицинга, профил њихових клијената, услови рада и боравка те изложеност појединим врстама зlostављања, насиља и принуде. Највећи број жртава тада одлучило се на пут у иностранство како би пронашли добро плаћен посао. Структурисани интервју је тада упућивао најчешће на обећане послове као што су: његоватељице, конобарице или продавачице. Наравно, нити једна жртва у свом исказу није очекивала рад у тзв. "сексуално-експлоататорској индустрији." Тада се биљежи податак да се тек петина жртава одлучила на одлазак у иностранство како би радиле као плесачице или проститутке, чиме је по први пут развијена лаички раширена тврђња, која је била и медијски раширена да "у БиХ долазе већ искусне проститутке како би пронашли ново тржиште" (Обрадовић, 2004).

Ово истраживање је било уједно и први озбиљан корак у дубинској анализи узрока и појавних облика трговине људима у Босни и Херцеговини. Ову тврђњу можемо поткријепити и индексом цитирањости ове студије, која је тих година била једна од најцитиранијих у свијету криминологије која је у свој фокус стављала "трговину људима".

Према споменутој студији, због непосједовања одговарајућих путних исправа, свака је друга интервјуисана жртва траффицинга «изложена стрепњи да ће бити откривена за почињено

кривично дјело преласка границе с кривотвореним документима и/или илегалног уласка у БиХ што ју чини вулнерабилном и објективно изложеном могућим менталним злостављањима, пријетњама и уцјенама» (Обрадовић, 2004).

Анализирајући податке о купњи и препродaji жртава, аутор студије већ тада закључује како се у процесу траффицкинга са људским бићима поступа као са робом, која има тржишну цијену, најчешће између 2000 и 5000 конвертибилних марака. С криминалистичког аспекта проучавања, према аутору, тај износ постаје дуг који жртве морају надокнадити своме "газди" (купцу, власнику бара или ноћног клуба) пружањем сексуалних услуга углавном домаћим клијентима. Имају просјечно четири клијента дневно, већина их није плаћена за пружене сексуалне услуге, потпуно им је забрањено кретање, онемогућено коришћење медицинским услугама и изложене су "нехуманим условима живота и стално присутној физичкој и менталној принуди и сексуалном насиљу". Жртве траффицкинга се према њему могу подијелити на неупитне жртве (34,0% испитаница, које су биле сексуално израбљиване и присиљене на проституцију), ситуацијске жртве (48,4% испитаница, које су рачунале с одређеним ризиком или могућностима зараде пружањем сексуалних услуга, али су биле изложене искориштавању и злостављању) и упитне жртве (17,6% испитаница, којима су при регрутовању обећане високе зараде за послове који такве зараде не омогућују, нпр. конобарице и плесачице, или им је изравно било понуђено да раде као проститутке; прихватиле су проституцију, али не и сексуално злостављање) (Обрадовић, 2004).

Као што видимо, овдје се радило о присутности једнога или више елемената кршења људских права и слобода (одузимање путних исправа, ограничавање слободе кретања, недоступност медицинских услуга, неплаћање зараде те тјелесно, ментално и сексуално злостављање). На платформи др. Обрадовића разликујемо слједеће степене виктимизације жртва траффицкинга: потпуно ропски однос (присутно је свих пет облика злостављања и забрана); дјеломично ропски однос; тешки облици виктимизације; средње тешки облици виктимизације; блажи облици виктимизације и никакви облици виктимизације.

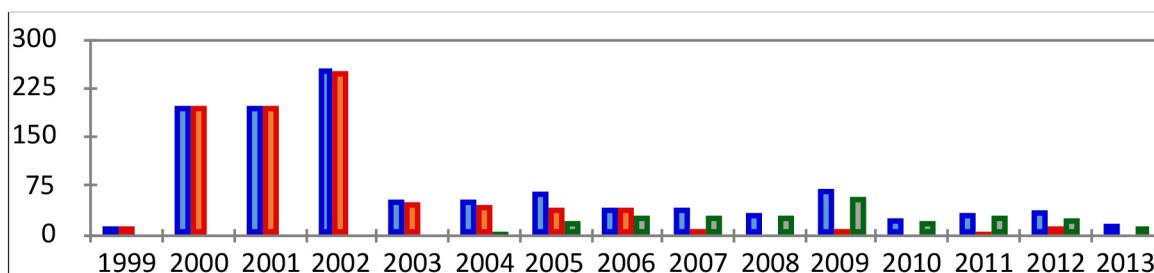
Према овом истраживању у потпуно ропском односу живјела је свака пета жртва трговине људима у БиХ, док је тешким облицима виктимизације била изложена свака трећа жртва (Обрадовић, 2004).

У овој студији извршена је додатна анализа психолошког и психијатријског профиле жртава. Тај дио истраживања садржи наративну анализу животних прича жртава трговине људима и сексуално израбљиваних жртава ($N = 238$), студију случаја штићеница "Ла Страде" (програм борбе против трговине људима) из Мостара ($N = 10$) те неуропсихијатријски преглед и третман жртава у склоништу ИОМ-а ($N = 257$). У животним причама жртава понавља се готово истовјетан образац догађаја током различитих фаза траффицкинга (почетак траффицкинга, укључивање у траффицкинг, дужничко ропство, злостављање, ограничавање слободе и људских права) (Обрадовић, 2004).

Већ тада су утврђене неке заблуде код органа гоњења и органа формалне социјалне контроле уопште, условљене непознавањем основне суштине бића кривичног дјела трговине људима. Наиме, према резултатима овог истраживања већ тада је утврђено да трговина људима у БИХ криминал, који код својих жртава ствара неописиву патњу. Не само да има разоран утицај на физичко и психичко здравље жртава, него их доводи у додатну опасност ако траже помоћ полиције, која их је (у том периоду) криминализовала као илегалне имигранте и депортовала из БИХ. Овај податак аутор је и тада оправдавао чињеницом да је од 1997. године до 2003. објављено

укупно 266 чланака о траффицкингу и проституцији на БХС језичким подручјима. Према њему је само 5% тих чланака приступало теми с гледишта траффицкинга, док 36% теми приступа као проституцији, а 42% разматра проституцију и траффицкинг заједно. Стога, још тада аутор закључује да је "процес информисања јавности апсолутно био сатурисан сензационалистичким садржајима присутности проституције" (Обрадовић, 2004).

У протеклих неколико година јавио се нови облик у трговине људима у БиХ. Наиме, жртве се врбују на локалном нивоу у циљу сексуалне експлоатације у другим дијеловима земље. Тако данас можемо закључити да је број идентификованих страних жртава у сталном опадању док је број држављана Босне и Херцеговине који су жртве трговине људима унутар граница Босне и Херцеговине у благом порасту. Већину жртава трговине људима у Босни и Херцеговини се врбује и продаје ради сексуалне експлоатације. На овај податак упућује и статистика званичних органа у БИХ, нарочито статистика Министарства сигурности БИХ. Статистички подаци о укупним бројевима идентификованих жртава трговине људима у Босни и Херцеговини у периоду 1999-2013, те омјер домаћих и страних жртава приказан је у доњем графиону.

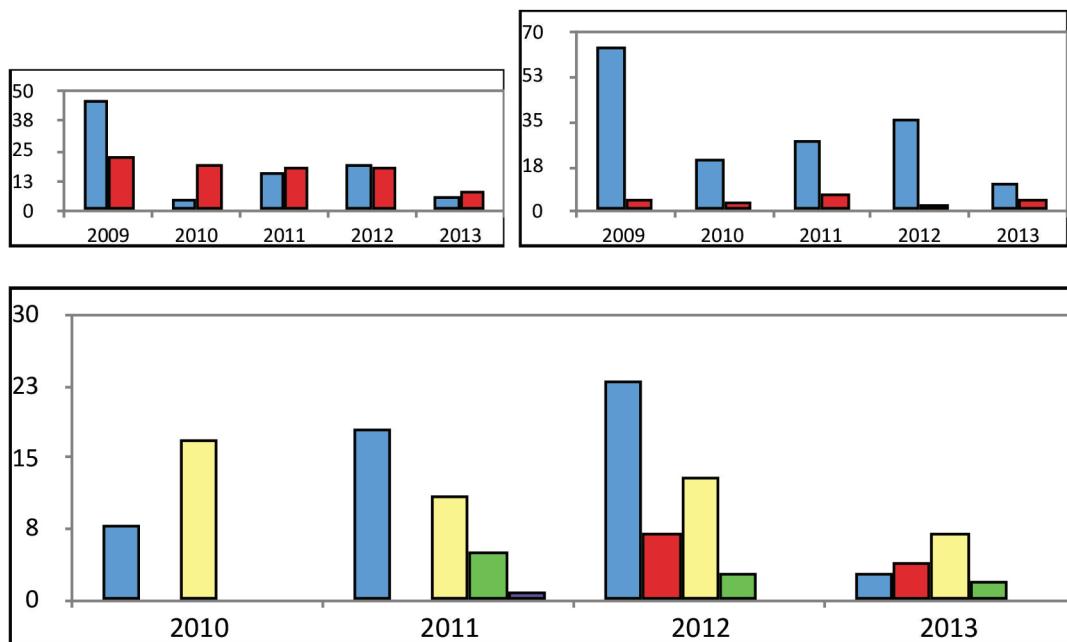
Графикон 4. Приказ броја идентифицираних жртава трговине људима у Босни и Херцеговини у периоду 1999-2013.

Власти у Босни и Херцеговини су подузеле значајне мјере на супротстављању трговини људима путем одређивања националних политика и планова још од 2001. године, затим путем усвајања закона и других прописа који третирају борбу против трговине људима, путем алоцирања финансијских и других ресурса, развијањем капацитета надлежних институција и успостављања близског партнерства између власти и цивилног друштва, што је очигледно начинило значајан напредак у укупној ситуацији и смањење у броју идентификованих жртава трговине људима.

Ипак, трговина људима у Босни и Херцеговини очигледно није искоријењена, него је само мијењала свој модус операнди. Од 2004. године трговина људима се повлачи у помно прикривену активност, тако да се сексуална експлоатација одвија у мотелима, приватним кућама и апартманима, жртве се одводе у иностранство у исте сврхе, или су присиљене на рад или неке друге облике експлоатације. У погледу радне експлоатације, један од нових облика је свакако експлоатација држављана Босне и Херцеговине, мушкараца, на градилиштима у иностранству. Најприсутнији и све видљивији проблем је просјачење, углавном присутно у ромским заједницама, што је директна посљедица сложене економске и социјалне ситуације у земљи. Устројено и присилно просјачење дјеце је комплексан образац понашања који држи дјецу, жртве трговине људима, у круговима експлоатације, присиљене да просе за рачун својих породица или криминалних група. Неки референтни и званични извјештаји упућују на обим и могуће начине његовог третирања (Институција омбудсмена/омбудсмана за људска права Босне и Херцеговине, 2010). У прошlostи, проблем дјеце која живе и просјаче на улици није био препознаван као трговина људима. Због тога, није било озбиљнијих интервенција надлежних власти и служби,

иако су се могли примијетити спорадични извјештаји, медијски чланци и коментари о дјеци и њиховом цјелодневном раду на улици.

На доњим графиконима приказане су добне и сполне карактеристике идентификованих жртава трговине људима у БиХ, те карактеристике у вези са обликом експлоатације којем су биле изложене идентификоване жртве.

Графикон 5. Показатељи о структури идентифицираних жртава трговине људима у БиХ

Извјештаји Државног координатора за борбу против трговине људима и илегалне миграције указују да није утврђено присуство показатеља да је организовани криминал преовладавајући облик трговине људима у сврху радне експлоатације у Босни и Херцеговини. У вези с тим расположиве информације указују да су појединци најчешћи починиоци кривичних дјела повезаних са трговином људима у сврху радне експлоатације, а да је основни циљ таквих активности стицање личне финансијске добити за трговце људима. Овакви случајеви обично укључују држављане Босне и Херцеговине, али у неким случајевима и појединце из земаља регије.

Судска пракса у вези са кривичним процесирањем кривичних дјела трговине људима у сврху радне експлоатације не указује на значајан број случајева поводом којих је проведен кривични прогон, углавном због питања квалификације дјела и постојања тзв. "сивих зона" које су присутне у оваквим случајевима. Ова појава се углавном односи на то шта се узима у обзир као критериј за одлучивање да ли се ради о трговини људима у сврху радне експлоатације или о једноставно лошим условима рада и недовољно плаћеном раду, што на крају буде означено као неки од прекршаја из радно-правне области. Наиме, у теорији је тешко начинити јасну разлику између трговине људима у сврху радне експлоатације, присилног рада, незаконитог запошљавања или кршења радних права. У пракси је то чак и теже (Мисија ОСЦЕ-а у Босни и Херцеговини, 2011).

Најзначајније карактеристике регистрованих случајева радне експлоатације су: употреба рањивости жртве и њене здравствене ситуације, боравак са туристичком визом и илегалан рад током таквог боравка, мања плаћа него што је то првобитно договорено, обустављање плаћања, дуго радно вријеме, ограничавање слободе кретања, одсуство одговарајуће медицинске заштите и помоћи након евентуалних несрећа на раду, укљученост приватних агенција за посредовање у запошљавању које наплаћују своје високе провизије, одузимање путних докумената, илегалан боравак у иностранству, задуженост као метод контроле, коришћење камате којом се повећава дуг, кажњавање за кршење правила па чак и кажњавање за понашања након радног времена, наплаћивање нереално увећаних трошкова за смјештај, исхрану, пријевоз и слично.¹ Из наведених особина видљиво је да ови показатељи коинцидирају са индикаторима за трговину људима у сврху радне експлоатације Међународног уреда за рад (ILO). Истовремено, битно је нагласити да је врло индикативна чињеница да многе жртве оваквог вида трговине људима, упркос веома тешкој позицији, радије остају у таквим ситуацијама него се враћају кући празних руку. Од оних који се врате кући, многи су очајни и настоје да поновно оду у иностранство и потраже посао (Мисија ОСЦЕ-а у Босни и Херцеговини, 2011).

Активности на супротстављању трговини људима у земљи, укључујући рад полиције усмјерен према овом проблему, истраживања, оптуживања и суђења, заједно са правном реформом, су донијеле неколико промјена у обрасцима трговине људима (Маљевић, 2007), али још увијек остаје доста тога да се уради.

Актуелна ситуација са трговином људима у Босни и Херцеговини

Политички нестабилна, социјално и економски тешка ситуација у земљи још увијек представља окружење које поспјешује трговину људима. Осим тога, Босна и Херцеговина је још увијек постконфлктна земља у транзицији и демократијом у развоју са крхким институцијама. У таквом окружењу, препознатљиви су многобројним чиниоци који привлаче и поспјешују трговину људима, тзв. потисни и привлачни чиниоци (engl. "pull and push factors") попут: положаја жене, положаја дјеце, положаја особа са смањеним способностима, положаја националних мањина, посебно Рома, раширене корупције и њене повезаности са трговином, лоше економске ситуације и високе незапослености, недовољно развијених механизама за заштиту права жртава итд. Док је број утврђених страних жртава у сталном опадању, број грађанки Босне и Херцеговине које су идентификоване као жртве трговине људима унутар граница Босне и Херцеговине је у сталном порасту. Босна и Херцеговина постала је земља поријекла, транзита и одредишта за жртве трговине људима (Државни секретаријат САД, 2007).

Додатну отежавајућу околност тренутној ситуацији представља нови облик експлоатације дјеце који се појавио у Босни и Херцеговини, где дјеца просјаци сада долазе из више хетерогених средина, с тим да су њихове активности просјачења уређене од стране криминалаца. Овакав облик трговине људима се још увијек занемарен од стране надлежних власти, прије свега због недостатка знања о овом проблему и облику трговине људима, који је различит од сексуалне експлоатације, а која се дуго времена сматрала јединим обликом трговине људима. Уз то, овај проблем је занемарен и због недостатка воље и иницијативе да се подузму неопходне мјере против оваквог облика трговине људима, али и због дискриминационих погледа појединача према

¹ Извод из оптужнице Тужилаштва БиХ у предмету "Сербаз" као прве такве врсте у случају радне експлоатације у сврхе трговине људима.

припадницима мањинских заједница. Због свега тога цјелокупан друштвени систем је пропустио да до сада дјелује на одговарајући начин те спријечи и казни овакву трговину дјецом (ИОМ, 2014). Посљедњи извјештаји указују и на пораст броја случајева закључивања присилних бракова, који воде према експлоатацији, са дјецом из ромске мањине који су посебно подложни овом облику искориштавања (Група експерата за борбу против трговине људима [GRETA], 2013). У прошлости, проблем дјече која живе и раде на улици није био означен као трговина људима, али власти су почеле препознавати и повезивати проблем дјечијег просјачења као врсту трговине људима ради радне експлоатације (Државни координатор за борбу против трговине људима и илегалне миграције, 2010). У сваком случају, досадашње дјеловање није било одговарајуће у случајевима многобројних пријава о дјеци која раде по цијели дан на улицама, на које надлежне институције нису реаговале пружањем озбиљне интервенције или услуге дјеци (ОСЦЕ, 2011). Када је у питању проблем дјече у покрету, овај проблем није увијек везан за сексуално искориштавање и више је случајева везано за економско искориштавање, присилни рад, просјачење, те занемаривање и запуштање. Најчешће су овој врсти злоупотребе изложена дјеца и жене припадници ромске мањине у БиХ.

Од укупног броја 49 жртава трговине људима у 2014. години 12 је пунолjetних (11 жена и 1 мушкирац), а 37 малолjetних (24 жена и 13 мушкираца), 35 су женске особе, а 14 су мушкике особе. Од забиљежених 35 женских жртава трговине људима, 11 је пунолjetних и то: 4 сексуално искориштаваних, 3 искориштаване ради комбинованог присилног рада и просјачења, 3 искориштаване искључиво за просјачење, 1 искориштавана ради производње, посједовања и приказивања дјечије порнографије.

Малолjetних женских жртава је 24: 6 сексуално икориштаваних, 14 икориштаваних ради просјачења, 4 продате ради присилног склапања брака и накнадног просјачења. Само једна особа је пунолjetна жртава просјачења, док је малолjetних жртава просјачења 13. Од укупно 49 потенцијалних жртава трговине људима 10 је сексуално икориштавано, 3 су икориштаване ради присилног рада/радна експлоатација, 31 ради просјачења, 1 у сврху производње, посједовања и приказивања дјечије порнографије и 4 су продане ради присилног склапања брака/просјачења. Од 49 жртава трговине људима само су 3 стране држављанке (Косово², Шри Ланка и Хрватска), преосталих 46 жртава трговине људима су држављани Босне и Херцеговине.

Током 2014. године у сигурним кућама је збринуто 14 потенцијалних жртава трговине људима, 21 потенцијална жртва трговине људима збринута је кроз дневни центар/прихватну станицу у Бањој Луци, 1 у Дому за незбринуту дјецу "Бјелаве" Сарајево, док 13 потенцијалних жртава није збринуто јер су то одбили (Државни координатор за борбу против трговине људима у БиХ, 2015).

Током 2007. године, иако је број идентификованих жртава трговине људима у сврху сексуалне експлоатације најнижи откад се систематски прати развој ове појаве, број грађанки Босне и Херцеговине које су идентификоване као жртве трговине људима у сврху сексуалне експлоатације, унутар граница Босне и Херцеговине, је по први пут премашио број идентификованих страних жртава трговине људима. Као што се види из Извјештаја Вијећа Министара Босне и Херцеговине за 2014. годину, број идентификованих потенцијалних жртава далеко је премашио број жртава страног држављанства.

² По резолуцији 1244 Савјета безбедности УН кориштење имена Косово не прејудицира коначни статус јужне српске покрајине.

У погледу положаја жене у друштву, као једног од важних **чинилаца** који утичу на појаву и одржавање трговине људима, чињеница је да је још увијек одлучујући чинилац код избора професије и запошљавања жена, стереотипна улога сполова. Велики број жена је запослен у неслужбеном економском сектору и има ограничен приступ руководним и другим добро плаћеним радним мјестима на тржишту рада. Упркос напретку у погледу развоја институционалног и правног оквира у погледу промовисања и заштите права жена у Босни и Херцеговини, жене немају једнаке могућности. Жена у Босни и Херцеговини треба недискриминаторски приступ у уживању својих права (Сарајевски отворени центар и Хелсиншки одбор за људска права, 2013). Политичке мјере су усмјерене на промовисање и остваривање једнакости сполова, борбу против насиља над женама, а која треба водити ка промјенама у положају жене и остварењу њених основних права.

У погледу дјечијих права, уопштено гледано она су још увијек занемарена и не постоје довољни фондови за дјелотворну политику заштите дјеце. Занемаривање је видљиво у непровођењу закона, непостојању буджета за дјецу, недостатку одговарајућих података о дјеци, недовољно развијеној сарадњи између невладиних организација и власти, повећању насиља над дјецом, расту малолетничке деликвенције и недостатку одговарајућег школског система, укључујући недовољно образовање учитеља, неодговарајуће програме и ниво дјечијег учешћа (Неформална мрежа невладиних организација "Јачи глас за дјецу", 2011).

Закон о заштити националних мањина препознаје и штити седамнаест националних мањина у Босни и Херцеговину. То су: Албанци, Црногорци, Чеси, Италијани, Мађари, Јевреји, Македонци, Нијемци, Словаци, Пољаци, Роми, Словенци и Украјинци. Закон осигурува да, поред уживања права гарантованих свим грађанима Босне и Херцеговине, мањине уживају додатну заштиту и права у погледу историјских, културних, обичајних, традицијских, језичких, образовних вјерских слобода. Роми су најбројнија мањинска заједница у земљи, али такођер и заједница у најтежој социјалној и економској позицији. Укупан број Рома који је регистрован 2013. године био је око 17.000, али процјене говоре да ова заједница броји између 30.000 и 40.000 (Министарство за људска права и изbjеглице Босне и Херцеговине [МЉПИ БиХ], 2013). Унаточ ограниченој популацији Рома, постоје веома сложени изазови у питањима осигуравања њиховог одговарајућег становља, образовања, запошљавања и здравствене заштите (Институција омбудсмена/мбусмана за људска права Босне и Херцеговине, 2012). Таква ситуација, заједно са неким културним предрасудама и стереотипима ствара окружење које подстиче трговину људима, посебно малолетницима за сексуалну и радну експлоатацију и присилне и уговорене бракове.

Корелација између корупције и трговине људима, и стварни утјеџај корупције на трговину људима, су уопште занемарени при развијању и провођењу политика и мјера супротстављања трговини људима. Корупција код локалних полиција такођер доприноси инфраструктури која се бави трговином људима у Босни и Херцеговини (Balkans ACT [Against Crime of Trafficking] Now!, 2013). Број оптужби у високо профилисаним случајевима је веома ограничен, са неколико случајева који су пресуђени и у којима осуђеници проводе мало или нимало времена у затвору (Браду, 2012). Такав приступ, у коначници, може обесmisлити иницијативе за борбу против трговине људима и спријечити учинковитост мјера који се баве супротстављањем трговини људима.

Лоша економска ситуација је највјероватније најважнији чинилац у објашњавању трговине људима у Босни и Херцеговини. Бруто друштвени производ (БДП) у Босни и Херцеговини је био 17,83 милијарде УС долара у 2013. БДП вриједност Босне и Херцеговине представља 0,01% свјетске економије. Национална стопа сиромаштва указује да 17,9 процената становништва живи

испод националне линије сиромаштва (Свјетска банка, 2014). Ниво незапослености се повећао на 44.54% у децембру 2012. са 44.38% у новембру 2012. (Агенција за статистику БиХ, 2012).

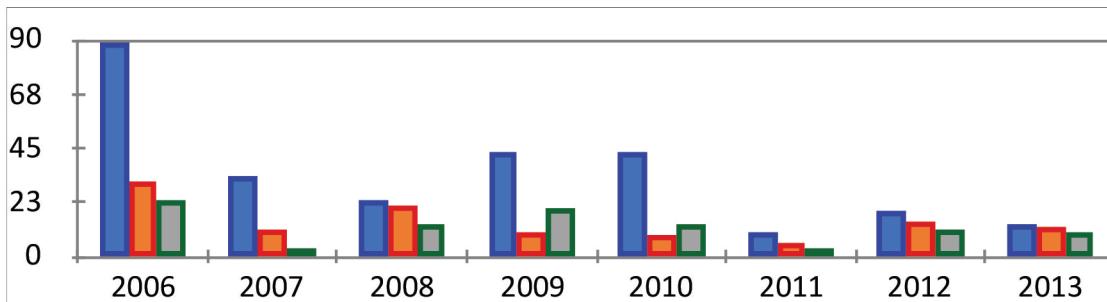
Недовољна заштита права жртава је такођер један од чинилаца који доприноси опстанку трговине људима у Босни и Херцеговини. У току кривичног поступка жртвама се пружа само општа заштита права, која су зајамчена био којој особи која учествује у поступку. Право на информисање је допуштено као опште правило за било коју особу која је субјекат или учествује у кривичном поступку. Свака особа која је претрпела неку врсту штете од кривичног дјела има право да буде обавијештена о статусу кривичног поступка и дјеловању тужиоца, али ти правни инструменти нису признати специфичној категорији жртава укључујући и жртве трговине људима. Заштита свједока у кривичном поступку и након кривичног поступка је утврђена законима о заштити свједока под пријетњом и рањивих свједока, као и Законом о програму заштите свједока, који су примјењиви и на жртве трговине људима (уз ограничење које се тиче примјене Закона о програму заштите свједока који се односи искључиво на предмете који се воде пред Судом БиХ).

Још један недостатак у вези је са компензацијом за жртве, који је такођер врло уопштен и скоро непримјењив у случајевима трговине људима. Било која оштећена страна у кривичном поступку у Босни и Херцеговини може поднijети захтјев за накнаду штете током одвијања поступка. У случају свједочења, оштећена страна која се испитује као свједок, треба бити упитана о својој намјери у вези са испуњавањем имовинско-правног захтјева у кривичном поступку. Захтјев према имовинским законима може се односити на накнаду штете, поправак ствари или поништавање одређене правне трансакције. Али упркос постојању правних основа, ријетки су случајеви када су ове одредбе примијењене у пракси.

Ипак, постоје нека врло успешна рјешења за заштиту жртава трговине људима попут имиграционог законодавства које дозвољава привремени боравак странцима - жртвама трговине људима у Босни и Херцеговини на основу хуманитарних разлога. Све могуће жртве трговине људима имају право на помоћ која укључује: храну, одjeћу, хигијенске потрепштине, медицинску његу, психолошку подршку, правну помоћ и представљање, реинтеграционе услуге, приступ тржишту рада као и приступ образовању и обучавању, укључујући радно окупациону терапију, обуку на раду, професионалну едукацију итд.

Кривично гоњење трговине људима у Босни и Херцеговини

Кривично гоњење трговаца је изгледа недовољно и неучинковито. Број проведених истрага и подигнутих оптужница је био веома промјењив и у сталном опадању. Просјечан број проведених истрага на годишњем нивоу је био 34,8 док је просјечан број подигнутих оптужница био 14,3 годишње. Разлози за овако нестабилне бројеве у упоредном прегледу нису сасвим јасни. Број изречених пресуда је исто тако врло сличан, 12,4 по години. У апсолутним бројевима то је 278 провођених истрага, 115 подигнутих оптужница и 99 изречених пресуда у анализираном периоду од 2006. до 2013.

Графикон 6. Приказ броја проведених истрага, подигнутих оптужници и донесених пресуда за кривична дјела трговине људима и повезана кривична дјела у периоду 2006-2013.

Уобичајена пракса судова за почињена кривична дјела трговине људима је изрицање казни у близини њихових посебних минимума прописаних у кривичним законима. Стога се казнена политика у Босни и Херцеговини за оваква кривична дјела може сматрати веома благом у односу на озбиљност пољедица и опасност од трговине људима као криминалне дјелатности (Balkans ACT [Against Crime of Trafficking] Now!, 2013). Трговци људима нису осуђени и кажњени у свим случајевима, преговарање о кривњи се некада проводи, а одузимање незаконито стечене имовине се не користи на дјелотворан начин. Просјечна казна изречена трговцима људима у 2013. години била је двије године затвора (Државни координатор за борбу против трговине људима и илегалне миграције, 2013). Присилни рад још увијек није у потпуности препознат као облик трговине људима у правосудном систему у Босни и Херцеговини, посебно у случајевима просјачења дјеце на улицама. Такви случајеви се у правилу сматрају и процесирају као прекршаји са дјецом као починиоцима.

Утврђено је да у подручју кривичног гоњења учинилаца кривичног дјела трговине људима у Босни и Херцеговини постоји низ потешкоћа, које су различите природе и поријекла, и које на себи својствен начин доприносе очигледно слабом исходу у вези са овим обликом супротстављања овој појави. Неки од тих недостатака су рецимо универзалне природе о чему говоре и нека друга истраживања. Напримјер, аустралска ауторица Давид (2008) налази да су најчешћи фактори који утичу на учинковитост кривичног гоњења трговаца људима повезани са слједећим: (а) парцијалан, непрецизан и неадекватан правни оквир у области материјалног и процесног кривичног права, (б) транснационална природа кривичног дјела трговине људима која отежава доказивање, (ц) ослањање на исказе жртава које су често једини свједоци за поступак, (д) неспремност жртава да свједоче усљед страха и поновне виктимизације, (е) недосљедност и невјеродостојност исказа жртава свједока датих у истрази са онима које дају на главном претресу и (ф) проблеми са прибављањем материјалних доказа о држању оштећених (жртава) у ропском односу како се често трговина људима посматра. С друге стране, у свом истраживању о пракси кривичног гоњења и процесирања трговине људима у САД, Албонетти (2014) налази како је у десетогодишњем периоду (2001-2010) донесено 59 пресуда за присилни рад као облик трговине људима, у којима је просјечно трајање казне затвора било око 11 година. Аутор наводи како је евидентна промјена у пракси судова која се очituје повећањем просјека трајања изречених казни затвора као резултат усвајања нове политike оштријег кажњавања учинилаца за ова кривична дјела.

Према званичним статистичким подацима правосудних институција надлежних за кривично гоњење и суђење кривичних дјела која се подводе под феномен трговине људима према

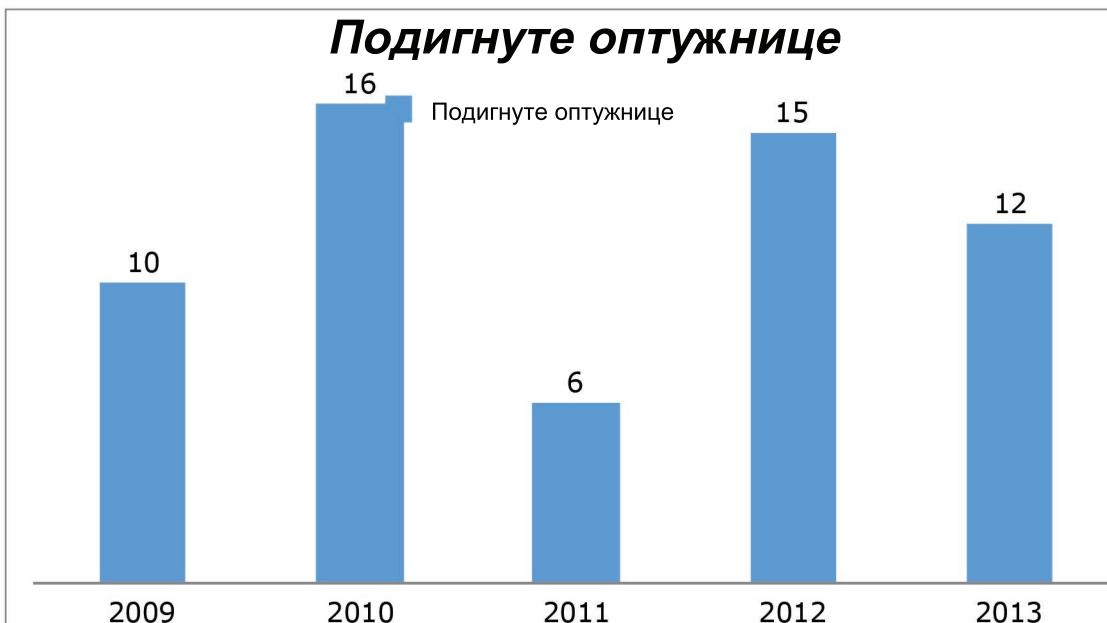
позитивном кривичном законодавству у Босни и Херцеговини³, може се утврдити да су ова дјела заступљена у пракси, али стиче се утисак не у оној мјери колики је стварни обим појаве. Ипак, о овој констатацији може се само нагађати прије свега због недостатка системски проведених истраживања која ће указати на процјене стварног броја случајева трговине људима у Босни и Херцеговини, односно процјене тамне бројке облика овог криминалног понашања. Да би се што више осликала стварна димензија стања у области кривичног гоњења трговине људима у Босни и Херцеговини, у прелиминарној анализи која се представља овим извјештајем анализирани су подаци који се односе на посљедњих пет година за које су званични извјештаји објављени. Подаци су систематизовани и приказани у односу на три фазе поступка прописане законима о кривичном поступку. Напомињемо да ће се у наредним образложењима одвојено приказати подаци за наведене три фазе поступка обзиром да се значајан број случајева преносио у наредне године, односно да је мали број кривичних поступака започео и завршио у истој години.

Графикон 7. Донесене наредбе о провођењу истрага за кривична дјела трговине људима у надлежним тужилаштвима у Босни и Херцеговини

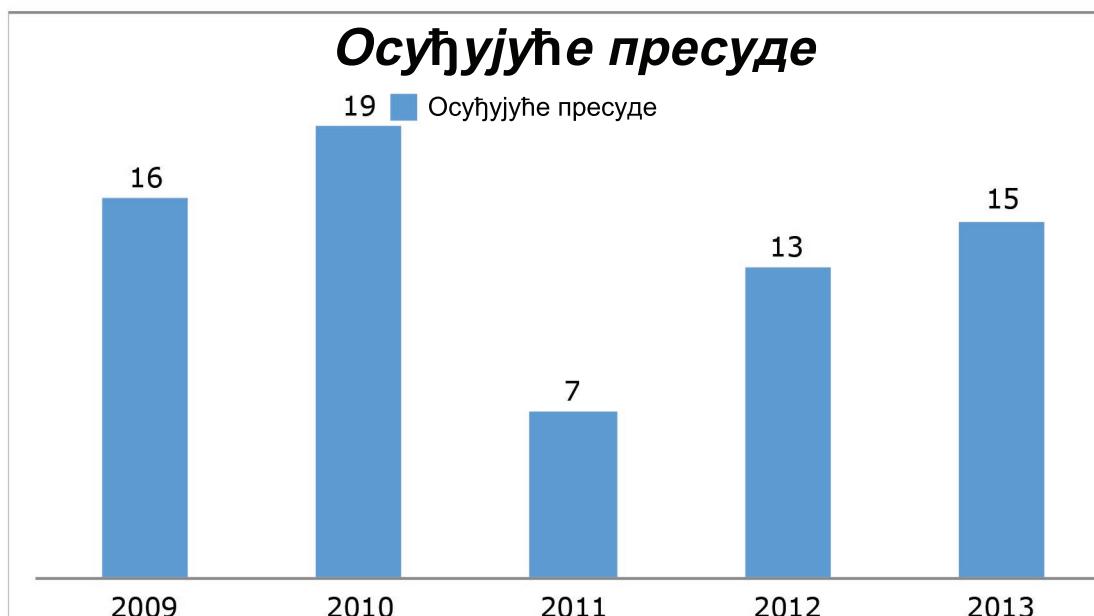
Обим и динамика кретања броја донесених наредби о провођењу истрага надлежних тужилаштава, насталих на темељу поднесених, а након тога и прихваћених извјештаја, мањом од стране полицијских институција, приказани су у претходном графику. Примјетно је да у овој фази поступка у претходних пет година није било значајних промјена у обиму покренутих истрага, што може указивати о утицају више различитих чинилаца. Овом приликом би незахвално било нагађати о условима и узроцима оваквог стања, али ће ови подаци и двојбе које се постављају свакако послужити као показатељи за постављање појединачних хипотеза у наредним фазама овог истраживачког пројекта.

³ Анализирани су подаци који се односе на активности надлежних тужилаштава и надлежних судова за поступања у односу на кривична дјела која се квалификују као кривична дјела трговине људима. Подаци полицијских институција нису се узимали у обзир, између остalog због неуједначеног вођења статистичких података те непоузданости прелиминарних квалификација, које се одређују у овим институцијама и које неријетко буду исправљене од стране надлежних органа кривичног гоњења, понјатије тужилаштава која су Законом овлаштена да квалификују и до одређене фазе кривичног поступка преквалификују радње које су предметом кривичног гоњења.

Графикон 8. Подигнуте оптужнице за кривична дјела трговине људима од стране надлежних тужилаштава у Босни и Херцеговини

Проведене истраже у посматраном петогодишњем периоду у Босни Херцеговини резултовале су оптужницама које биљеже обим који не прелази број од двадесет случајева на годишњем нивоу. Подаци о подигнутим оптужницама приказани су у Графикону 8, а примјетна је могућа аналогија у динамици кретања броја случајева који се односе на покренуте истраже и подигнуте оптужнице, осим у случају 2009. године, при чему је посебно интригантна 2011. година у којој је примјетан пад - како у броју покренутих истрага тако посебно и у односу на примјетан пад у броју подигнутих оптужница. Ове тежње свакако ће представљати посебан изазов истраживања које слиједи, при чему ће се са посебном пажњом анализирати подаци на темељу којих би се могли открити узроци приказаног стања.

Графикон 9. Осуђене особе за кривична дјела трговине људима на надлежним судовима у Босни и Херцеговини

Графикон 9. приказује случајеве окончаних судских поступака. Наведени подаци односе се на лица која су у окончаним поступцима и осуђена. Индикативним се чини поновна симетрија пројектована исказаним подацима о броју осуђених лица у посматраном петогодишњем периоду са кретањем у сличним омјерима у забиљеженим покренутим истрагама те подигнутим оптужницама за случајеве кривичних дјела трговине људима.

Приказани показатељи са динамиком и међусобним омјерима у односу на различите фазе поступка послужит ће као почетна основа за постављање појединачних истраживачких праваца у нашем пројекту. Уз наведено, уважит ће се и подаци о заступљености у поступању правосудних институција у Босни и Херцеговини случајевима кривичних дјела трговине људима, чиме је примјетно да ова врста кривичних дјела представља број много мањи од 1% у односу на укупну феноменологију криминалитета у нашој држави. Сматрамо да се ове околности требају размотрити са посебном пажњом.

Недостаци система

Први, и вјероватно најважнији недостатак у систему борбе против трговине људима у Босни и Херцеговини је недостатак енергичног истраживања случајева трговине људима у сврху сексуалне и радне експлоатације, као и агресивног оптуживања и кажњавања трговаца људима. Овакав став се подудара са општом перцепцијом јавности да је одговор кривичног правосуђа на криминал повезан са трговином људима и казнена политика за трговину људима веома благи. Већина проблема у вези са учинковитим кривичним гоњењем трговине људима су повезани са драстично различitim тумачењима одредби о трговини људима у кривичним законима који воде разликама у примјени законодавства од стране полиције и тужилаштава и на крају резултују збуњујом судском праксом. Некада се кривичне истраге покрену као случајеви трговине људима, али наставе као случајеви посредовања у проституцији или случајеви занемаривања родитељских обавеза.

Не постоје ни јасни критерији за утврђивање надлежности између различитих тужилаштава, што води према извјесном нивоу правне неизвјесности и дискриминације према потенцијалним жртвама. Посљедице по жртве, у оваквој ситуацији, могу бити веома озбиљне. Посебно стога што тужиоци немају исте стандарде и ниво знања и искуства у поступању у случајевима трговине људима, што може водити према одређеном нивоу дискриминације жртве усљед неодговарајућег нивоа њене заштите и подршке.

Давање приоритета активностима против трговине људима у сврху сексуалне експлоатације жртава, страних држављанки, био је добар избор у деведесетим годинама. Интерна трговина у БиХ је била стога дуже времена невидљива. У масовном присуству страних држављанки, жртва трговине људима, полиција је била усмјерена на препознавање очигледних индикатора за препознавање трговине људима попут: одузети путни документи, илегалан боравак, видљиви знакови физичког насиља, ограничена слобода кретања и непознавање језика. Тренутно полицијским службеницима мањка искуства и обуке за препознавање случајева интерне трговине људима, јер тренутно трговина људима укључује многе друге облике, углавном радну експлоатацију. Стога, власти у Босни и Херцеговини морају развити шири спектар акција. Присилни рад је још увијек доста непознат облик трговине људима за правосудни систем, посебно у случајевима дјечијег просјачења, чињења кривичних дјела од стране дјеце на улицама, због чега у таквим случајевима углавном само дјеца буду гоњена и кажњена.

Према досадашњим показатељима, од чинилаца који узрокују и поспјешују присуство трговине људима, у Босни и Херцеговини присутни су: насиље у породици; неравноправан положај сполова и насиље засновано на сполу; насиље над дјецом; сиромаштво; веома лош економски и социјални положај мањинских народа, посебно Рома; још увијек велики број интерно расељених особа и изbjеглица. Као додатни чинилац присутан је и низак ниво свијести о присуству феномена трговине људима, његових узрока, посљедица и начина спрјечавања и отклањања посљедица (Arula, 2013).

Да би се овакви недостаци превазишли потребно је урадити детаљну анализу и утврдити празнине у поступцима кривичног гоњења оваквих дјела и осигурати да буду учинковито истражена и процесирана. Овакво дјеловање водило би одговарајућем кажњавању, које би одвраћало евентуалне будуће трговце од упуштања у овакву дјелатност. Посебна пажња треба бити посвећена новим облицима трговине људима у сврху радне експлоатације и трговине дјецом, уз укључивање коришћења посебних истражних средстава.

Наредни недостатак се огледа у одсуству учинковитог механизма за сузбијање корупције повезане са трговином људима. Трговина људима и корупција су блиско и често повезане криминалне активности. Превазилажење овог недостатка свакако зависи од начина на који се он третира. Првенствено, потребно је признати постојање и утјецај корупције у контексту трговине људима. Стога је важно истражити какву улогу игра корупција у трговини људима и како доприноси нарастању тог феномена? Друго, неопходно је енергично истраживати и гонити корупцију повезану са трговином људима, што укључује рад на идентификацији најприсутнијих облика корупције повезане са трговином људима. Такав приступ би на крају требао водити прекидању праксе кривичног гоњења трговине људима одвојено од случајева корупције појединача, који су дозвољавали или одобравали трговину људима. Као неки од типичних облика јављања корупције у вези са трговином људима често се спомињу коришћење кривотворених путних исправа намијењених транспорту (трансферу) жртава трговине људима, издавање виза или других путних исправа (путни листови) без испуњавања потребних услова и сл. (UNODC, 2011).

Све ово може бити учињено кроз унапређење правног оквира који уређује ова питања те кроз усклађивање пракси и искустава институција укључених у борбу против трговине људима са циљем јачања капацитета да се препознају овакве криминалне активности.

Трећи недостатак се огледа у недовољно проактивном приступу и теренском раду на идентификацији потенцијалних жртава, посебно оних које су изложене присилном просјачењу и другом облицима искориштавања усмјерених на дјецу. Босна и Херцеговина мора осигурати да њени службеници за провођење закона, инспектори рада, социјални радници, и други одговарајући службеници усвоје више проактиван приступ и подузму интензивне акције на повећању идентификације и спашавања потенцијалних жртава трговине људима, а посебно најрањивијих, попут дјече изложене експлоатацији од стране других особа. Истовремено, даље мјере морају бити подузете да би се жртвама трговине људима пружила одговарајућа помоћ и заштита. Поред тога, мјере морају бити подузете да би се олакшала и поспјешила реинтеграција жртава трговине људима у друштво, укључујући накнаду штете у погледу осигурања да жртве трговине људима имају стварну могућност да добију накнаду штете од трговаца људима. Због тога, било какви будући тренинзи требају бити осмишљени на такав начин да осигурају унапређење знања и вјештина професионалаца о одговарајућој помоћи и заштити за жртве трговине људима.

Четврти недостатак се огледа у још увијек ниском нивоу јавне свијести о трговини људима, посебно о новим облицима углавном радне експлоатације и експлоатације дјече на улицама. Стoga, неопходно је провести свеобухватне јавне кампање усмјерене према општој јавности те посебно осмислити кампање усмјерене према рањивим групама. Али, такве превентивне акције морају бити подржане са широким акцијама циљаним на унапређење опште ситуације и животног стандарда рањивих група попут жена, дјече, мањина, изbjеглица и интерно расељених особа.

Пети недостатак већ дуже вријеме је у вези са одсуством релевантних истраживања о феномену трговине људима, а која би требала утврдiti обим и трендове трговине у земљи као и чиниоце који доприносе и олакшавају трговину људима у Босни и Херцеговини. Ова истраживања требала би утврдiti препоруке за будућа дефинисања политика и акција власти и цивилног друштва у борби против трговине људима. У том смислу и предметна студија тежи пружању одређених спознаја и понуди рјешења проблема трговине људима у Босни и Херцеговини.

Суочени с проблемом трговине људима у Босни и Херцеговини, нарочито у постратном периоду, још од 2002. године започете су организоване активности на сузбијању овог проблема. У протеклом периоду дугорочно су планиране и провођене различите активности и то у оквиру државних акционих планова, првог за период од 2002. до 2004. године, другог за период од 2005. до 2007. године, затим од 2008. до 2012. и посљедња од 2013. до 2015. године.

Данас се активности остварују у складу са Стратегијом супротстављања трговини људима у БиХ 2013 - 2015. године у којем су, поред мјера које се односе на превенцију, кривично гоњење и јачање институционалних механизама, планиране и мјере које се односе на заштиту жртава трговине људима. На основу ових планских активности предвиђене су и мјере које се односе на јачање локалних капацитета центара за социјални рад. Циљ ових мјера је осигурати јединствене стандарде дјеловања професионалаца и дјелотворније заштите жртава трговине људима. Као проведбени инструмент за остварење овог циља потребно је утврдiti основне стандарде рада за професионалце, дефинисати начине поступања у одређеним ситуацијама, ојачати интерресорну сарадњу и мултидисциплинарни приступ у рјешавању случајева трговине људима.

Трговина људима и организовани криминал

Феномен трговине људима је врло тешко посматрати изван добро организоване криминалне мреже којом се остварује поприлично сложена и захтјевна радња извршења. Организовати и прикрити некако су најчешће ријечи које вежемо за трговину људима. Управо ти термини и вежу ову пошаст за један други феномен који такођер долази као "новајлија" у позитивно-правну инкриминацију у последња два десетљећа у БИХ. Ради се о организованом криминалу. Трговина људима без мреже "организоване криминалне скупине" је скоро па потпуно незамислив подухват. Стога, неопходно је извршити малу анализу и овог проблема те га повезати са трговином људима.

Без намјере да се на овом мјесту даје детаљан осврт на све доступне концепције организованог криминала, из правног, криминолошког, социолошког, криминално-политичког и другог угла посматрања, ипак треба истаћи како се феномен искориштавања људи, односно, трговина људима у значајној мјери повезује са организованим криминалом и у великој мјери постаје једна од најуноснијих његових грана. Томе је првенствено допринијела чињеница како у својим појавним манифестијама трговина људима врло често обухвата учешће неколико починилаца, њихову одређену улогу и међусобне односе у дјеловању, временски континуитет заједничког почињења ових кривичних дјела, примјену насиља према жртвама, често и корупцију према дјелатницима јавних служби, а све у циљу стицања материјалне (углавном финансијске) добити из тих криминалних радњи.

Ако се при томе још узме у обзир да трговина људима врло често има међународну, или боље речено транснационалну димензију, онда постоје више него довољни разлози да се укаже на везу између трговине људима и организованог криминала. Тај однос је најприје могуће установити анализом минималних правних елемената, који конституишу појам организованог криминала, односно, подводе одређене социјалне феномене групног почињења кривичних дјела под конкретне правне конструкције које их довољно прецизно одређују ради адекватног кривично-правног третирања унутар система кривичног правосуђа. Након што се дефинишу ти правни елементи и упореде са анализом феноменологије трговине људима, као и кривично-правним обиљежјима инкриминације трговине људима у међународном и домаћем праву, могуће је процијенити и оцјенити колико се у сваком конкретном случају ради о трговини људима у оквиру дјеловања групе(а) за организовани криминал.

Већ овдје је потребно нагласити, да је у том процесу аналитичког сагледавања једне и друге концепције, оне која се односи на организовани криминал и трговину људима, од есенцијалне важности разликовати појам организованог криминала од појма група за организовани криминал које су носиоци тих криминалних активности. Ова два појма једноставно имају сасвим другачије значење и битно је да се прецизно раздвоје у оквиру расправе о односу између организованог криминала и трговине људима. Концепт организованог криминала је једноставно пуно виши по значењу од појма групе за организовани криминал (која се различито дефинише зависно од тога ради ли се о међународним или домаћим правним инструментима који је одређују) и коју могу чинити не само криминалне активности већ и значајан дио законитих послова унутар којих су дијелом инкорпорисане радње група за организовани криминал. То је јако важно у смислу појавних облика трговине људима, где се врло често поједини облици (наизглед) законитих пословних активности, као што су угоститељство, салони забаве, хотелијерство, пољопривредна производња, збрињавање дјеце, посредовање у запошљавању и други сектори вјешто користе за почињење кривичних дјела трговине људима од стране група за организовани криминал.

Дакле, очито је да појам организованог криминала на начин како га поимају службе за провођење закона, посебно полиција по свом садржају и кључним манифестацијама у пуно ширем обиму захвата феноменологију криминалитета него што је то случај са правним нормама које уређују ово питање на легислативном плану. У том смислу, споменуту разлику је важно прихватити у наставку излагања о међународним и домаћим правним категоризацијама организованог криминала, који се везује за групно почињење кривичних дјела.

Један од најважнијих међународних извора који на универзалном нивоу уређује питање борбе против организованог криминала, свакако, јесте Конвенција Једињених нација против транснационалног организованог криминала. Важно је истаћи да је Босна и Херцеговина ову конвенцију ратификовала у пуном капацитetu чиме је она прихваћена у домаћи правни поредак ("Службени гласник БИХ - Међународни уговори", бр. 3/2002). Према одредбама ове конвенције, група за организовани криминал је структурисана група од три или више особа, која постоји одређено вријеме и дјелује са циљем почињења једног или више тешких кривичних дјела из каталога прописаног самом конвенцијом, а ради стицања, директно или индиректно финансијске и друге материјалне користи (члан 2, став 1, тачка а).

Ипак, одређени заједнички садржиоци у тим одређењима су да је група за организовани криминал састављена од три или више особа, која има одређену (мање или више сталну) подјелу задатака између тих чланова, која се бави почињењем тешких кривичних дјела (како их према одређеном критерију дефинише домаће право) и које на одређене начине врше незаконити утицај на дјелатнике јавних служби. Коначни циљ дјеловања такве врсте организованих криминалних група⁴ је стицање материјалне добити за њезине чланове.

Из наведеног непосредно произлази да је појам организованог криминала у врло уској вези са правним дефинисањем организоване криминалне групе унутар норми међународног и домаћег права које слиједи те стандарде приликом одређивања обима кривично-правног захвата у односу на феноменологију групног почињења кривичних дјела. Исто тако, може се закључити како је у Босни и Херцеговини унутар одговарајућих одредби четири кривична закона дефинисање групе за организовани криминал/злочиначке организације у значајној мјери на трагу међународних стандарда који произлазе из најважнијих конвенција и других инструмената. Те одредбе инкриминишу различите облике дјеловања појединача унутар или у вези са групама за организовани криминал (оснивање или руковођење групом, припадност групи, почињење или

⁴ Унутар Кривичног закона Федерације БиХ организована криминална група се, уз одређене разлике, дефинише као организирана група људи од најмање три особе, која постоји неко вријеме, дјелујући у циљу учињења једног или више кривичних дјела за која се по закону може изрећи казна затвора преко три године или тежа казна (члан 2, став 18). Инкриминација организирани криминал је прописана у оквиру одредбе из члана 342 КЗ ФБиХ. Кривични закон Брчко Дистрикта БиХ дефинише групу за организирани криминал као групу од три или више лица која постоји у извјесном временском периоду и која дјелује споразumno с циљем извршења једног или више кривичних дјела за која се по закону може изрећи казна затвора преко три године или тежа казна, а ради стицања материјалне користи (члан 2, став 20). Организирани криминал је инкриминисан у оквиру члана 336 КЗ БД БиХ. Кривични закон Републике Српске користи описни појам "злочиначка организација" у дефинисању групе за организовани криминал, која се законом дефинише као удружење од најмање три лица чији чланови су се удружили ради вршења кривичних дјела. По законском опису, дјеловање злочиначке организације вишег степена усмјерено је и према остваривању и задржавању надзора над појединим привредним или другим дјелатностима, при чему се користи застрашивањем или насиљем ради утицаја на друга лица да им приступе или им се повинују. Злочиначку организацију одликује висок степен повезаности чланова, унутрашња организација на основу односа хијерархије и дисциплине, те подјеле рада. На крају, законом је јасно указано да је злочиначка организација основ појма организованог криминала (члан 147, став 13). Кривично дјело организованог криминала је прописано унутар одредби члanova 383 и 383а Кривичног закона Републике Српске.

покушај почињења кривичних дјела унутар групе и др.), успостављају стандард "тешка кривична дјела" на начин да одређују доњу границу прописаних казни за кривична дјела почињења од стране група за организовани криминал/злочиначких организација (три године, односно, преко три године у зависности од кривичног закона који се примјењује), указују на потребу континуираног и споразумног дјеловања чланова групе/организације са циљем стицања материјалне користи и др. У односу на законске описе инкриминација трговине људима унутар поједињих кривичних закона у Босни и Херцеговини, прописану висину казни за основне облике тих дјела (које се крећу у распону од једне до десет година, односно, најмање три године затвора у зависности од тога који се закон примјењује), јасно је да постоје основне формално-правне претпоставке за кривично гоњење починилаца трговине људима као саставног дијела организованог криминала. Наравно, чињенични опис сваког конкретног предмета, уз испуњење других законом прописаних услова за постојање групе за организовани криминал су додатне претпоставке које морају бити испуњење у циљу повезивања трговине људима и организованог криминала.

Правни оквир који уређује трговину људима

Трговина људима је појава која, нажалост, годинама изазива повећану пажњу јавности на глобалном нивоу, што резултује бројним и садржајним међународним активностима на плану унапређења легислативе и организације супротстављања овој пошости савременог свијета. Обим и динамика, али посебно структура појавних облика овог феномена, представљају сложен изазов за данашњу заједницу која има континуирану задаћу да врши иновирање и побољшање система социјалног реаговања и контроле кривичних дјела трговине људима. Посебан изазов представљају мјере којима би се спријечили или барем значајније сузбили облици према најрањивијим категоријама које се најчешће појављују као оштећеници у овим криминалним појавама, а то су: дјеца, жене, инвалиди, као и категорије становништва погођене економским, политичким, расним, вјерским или другим облицима дискриминације.

Посебан аспект социјалног реаговања, који у основи представља и најзначајнији сегмент супротстављања трговини људима, јесте нормирање ове појаве прије свега на међународном, али и на националним нивоима. Правни оквир представља полазну основу како спречавања тако и сузбијања свих противправних понашања. То значи да се њиме постављају темељи будућег система реаговања. Од система реаговања се очекује не само да буде учинковит у постизању циљева већ и да учинковито дјелује у смислу рационалног и на реалним основама постављеног апарату институционалне реакције.

Нормативно третирање трговине људима разматра се и остварује на међународном и домаћем правном нивоу, стога ћемо у овом дијелу извјештаја посветити пажњу најзначајнијим интернационалним и домаћим правним инструментима који представљају темељне изворе за супротстављање.

Трговина људима као предмет уређења међународних обавезујућих инструмената

Босна и Херцеговина, као чланица више међународних тјела, прије свега организација Уједињених народа (УН), Међународне организације рада (МОР/ИЛО), Вијећа Европе (ВЕ/ЦоЕ) и Организације за европску сигурност и сарадњу (ОЕСС/ОСЦЕ), дужна је пратити и

подузимати активности како на легислативном тако и на институционалном нивоу у правцу испуњења обавеза које се пред њу у овој области постављају. Тако, све наведене инстанце имају садржајан и обиман дјелокруг активности на унапређењу правног оквира, који се поставља пред законодавства земаља чланица као стандард у прописивању материјалних, процесних и одредби извршног, кривичног али и осталих правних области.

Као једна од најранијих глобалних међународних интервенција на плану борбе против трговине људима издваја се Конвенција о укидању ропства, трговине људима и институција и обичаја сличних ропству⁵. Ова конвенција донесена је у окриљу Друштва народа, претече Уједињених народа, а потписана 25. септембра 1926. године. Овом документу претходили су бројни међународни споразуми којима се потврђивала намјера да се у потпуности уништи ропство у свим његовим облицима, као и трговина људима и робљем на копну и на мору. Посебно мјесто у развоју међународног правног оквира за борбу против трговине људима, као и саме конвенције о ропству Друштва народа, имали су Акт Бриселске конференције 1889-1890. те конвенција из Сен Жермена (Сајнт Германа) из 1919. године. Конвенција је потписана од стране представника раније заједничке државе⁶, а затим и објављена као обавезујући акт у званичном службеном гласнику. Најзначајнији искорак овог документа односио се на дефинисање облика радњи ропства и трговине људима те прописивање обавеза за државе потписнице о мјерама које морају подузети у правцу учинковитог супротстављања ропству и трговини људима које су подразумијевале да свака држава на свом територију обезбиједи суверенитет, правосудну реакцију као и заштиту и туторство над жртвама ових понашања.

Основна сврха овог документа огледа се у намјери спрјечавања присилног рада, на који се гледа као посебан облик ропства које се одређује кроз дефиницију да се ради о особи која је доведена у стање статуса или услова особе којој су сва или неке моћи везане за право власништва одузете (Центар за истраживање политike супротстављања криминалитету и Царитас Бискупске Конференције БиХ, 2015). Државе потписнице преузимају обавезу провођења учинковитих мјера спречавања и сузбијања трговине робљем, те што је прије могуће потпуно укидање ропства у свим његовим облицима. Поред наведеног, конвенцијом се од држава потписница захтијева прописивање строжијег система кажњавања од којег се очекује већи степен успјешности супротстављању овом тешком облику противправног понашања.

У развоју правних инструмената усмјерених на унапређење међународне реакције против трговине људима и других противправних понашања повезаних са трговином људима, истичу се и бројни споразуми потписани између земаља у првој половини 20. вијека. Тако, као најчешћи кориштени споразуми који се односе на трговину људима спомињу се Међународни споразум о сузбијању трговине бијелим робљем усвојен 1904. године, затим Међународна конвенција за сузбијање трговине бијелим робљем усвојена 1910. године те након тога и Конвенција о сузбијању трговине женама и дјецом, која је донесена у окриљу Друштва народа 1921. године. Управо посљедња наведена конвенција представља основу Међународне конвенције за сузбијање трговине женама у пуној доби, која је усвојена 1933. године, а Конвенцијом за сузбијање трговине људима и експлоатације проституције других усвојеној 1949. године, обједињавају се сви раније донесени правни инструменти из области борбе против трговине људима у документ који се доноси у оквиру Уједињених народа.

5 Видјети: <http://www.centarzttq.rs/eng/images/zakoni/1.%20Konvencija%20o%20ropstvu%20iz%201926.godine.pdf>

6 Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Документ објављен у Службеним новинама број 234/29.

Дугогодишње дјеловање организације Уједињених народа на плану унапређења супротстављања трговини људима резултовало је бројним инструментима, којима је за циљ постављено унапређење како међународних тако и националних настојања у превентивном, али и репресивном реаговању на ово штетно и противправно понашање. Као најзначајнији документи ове међународне организације истичу се:

- Конвенцију о елиминацији свих облика дискриминације жена (1979);
- Конвенција Уједињених народа против транснационалног организованог криминала (2000);
- Протокол за спречавање, заустављање и кажњавање трговине људима, нарочито женама и дјецом којим се допуњује конвенција Уједињених народа против транснационалног криминала(2000);
- Конвенција о правима дјетета;
- Факултативни протокол о продaji дјеце, дјечијој проституцији и дјечијој порнографији, уз конвенцију о правима дјетета.

Као један од најважнијих докумената у области заштите жена у смислу спрјечавања свих облика трговине и експлоатације у сврху проституције јесте Конвенција о елиминацији свих облика дискриминације жена [CEDAW] (Министарство за људска права и изbjеглице БиХ - Агенција за равноправност сполова БиХ, 2006), позната и као Женска конвенција, донесена под окриљем Уједињених народа. Документ је усвојен на сједници Генералне скупштине ове организације одржане у децембру 1979. године, а води се као први међународни и свеобухватни документ, који се бави искључиво правима жена. До сада, овај документ је потписало 179 земаља чланица Уједињених народа, међу којима је и Босна и Херцеговина, при чему је овај документ саставни дио Устава наше земље. С обзиром на ову околност, документ има приоритетан правни значај и примјењује се директно у правном систему при чему има приоритет над осталим законима у Босни и Херцеговини. Овим документом усваја се међународно призната дефиниција дискриминације по основу спола, а сегменти конвенције постају основни извор и садржај Закона о равноправности сполова Босне и Херцеговине (2003) који је усвојен 2003. године. Иако је конвенција садржајем веома квалитетно дефинисала основне инструменте за проведбу, ипак по бројним релевантним изворима и извјештајима стварност је потпуно другачија. Тако се процјењује, између осталог, да данас жене чине готово 70% од укупно регистрованих 1,2 милијарде сиромашних особа у свијету. У том контексту, наводи се да у ситуацијама сиромаштва жене имају видно најслабији приступ храни, здравственој заштити, образовању, обукама као и могућностима за запошљавање, те испуњењу других основних људских потреба. Ипак, Конвенција, дефинише свеобухватни оквир уз могућност да се овим правним инструментом унаприједе настојања за постизање једнакости и правде те унутар држава потписница проведу у конкретне мјере на превазилажењу сиромаштва, дискриминације и искључења жена.

Конвенцију о елиминацији свих облика дискриминације жена у суштини представља позив земљама које су је прихватиле да унутар својих правних система развију мјере којима ће се осигурати учинковита заштита жена, а посебно уклањање дискриминације које над њима врше појединци, институције или предузећа. Посебно се наводе и области у којима се усмјерава примјена Конвенције, те се истиче заштита на социјалном, културном, економском, политичком и грађанском као и на било којем другом пољу живота. Тако, од држава се очекује, у смислу адекватног и одговарајућег осигурања темељних принципа једнакости уз истовремено укидање дискриминације над женама, да подузму мјере које укључују следеће:

- инкорпорацију принципа једнакости жена и мушкираца у своје државне уставе;

- подузимање адекватних мјера у законодавству, као и других мјера, како би се осигурало и практично остварење ових принципа;
- успоставу компетентних тијела и других институција за ефективну заштиту од дискриминације;
- промјену закона, правила и обичаја из праксе који доводе до дискриминације над женама.

У сврху праћења примјене Конвенције, 1982. године успостављен је Комитет за елиминацију свих облика дискриминације над женама. Такођер, све државе које су прихватиле Конвенцију имају обавезу мониторинга свог система те на основу истог израђивати и достављати периодичне извјештаје успостављеном комитету. Уз Конвенцију, 1999. године донесен је и тзв. Опциони протокол, који је такођер Босна и Херцеговина ратификовала и прихватила његову примјену.

Најзначајније међународне активности на плану борбе против трговине људима дешавају се почетком 20. вијека. Наиме, цјелокупна дотадашња међународна настојања да се на глобалном плану унаприједи област правног супротстављања транснационалном организованом криминалитету, који укључује и облике трговине људима, обједињена су 2000. године у окриљу Уједињених народа, усвајањем Конвенције Уједињених народа против транснационалног организованог криминала⁷, са пратећим протоколима и то Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и дјецом, затим Протокол против кријумчарења миграната копном, морем и ваздухом те Протокол против незаконите производње и трговине ватреним оружјем, његовим дијеловима и муницијом. Овај изнимно важан документ усвојен је Резолуцијом Генералне скупштине Уједињених народа (2000), а отворен је за потписивање на конференцији која је одржана у Палерму (Италија) од 12. до 15. децембра 2000. године, а након тога у сједишту Уједињених народа у Нјујорку (САД) до 12. децембра 2001. године. Овај међународни документ прихваћен је од 170 чланица Уједињених народа као и од Европске уније.

Цијенећи циљеве овог истраживања, сматрамо потребним с посебном пажњом осврнути се на одредбе једног од протокола Конвенције Уједињених народа против транснационалног организованог криминала. Тако, Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и дјецом представља круцијални правни инструмент усмјeren захтјеву за стварање свеобухватног међународног приступа у земљама поријекла, транзита и крајњег одредишта, који обухвата мјере за превенцију такве трговине, затим кажњавање оних који се баве таквом трговином те посебно заштиту жртава такве трговине. Овим документом се жели и поред постојања бројних међународних инструмената који садрже правила или конкретне мјере за борбу против експлоатације људи, заштитити жртве такве трговине којим ће бити заштићена и њихова међународно призната права. Дакле, овај документ је настао као тежња за стварањем универзалног инструмента, који се бави свим аспектима трговине људским бићима, а посебно заштите најрањивијих категорија на удару ове појаве, што су свакако жене и дјеца.

Овим протоколом детаљно се дефинише феномен трговине људима (Центар за истраживање политike супротстављања криминалитету и Царитас Бискупске Конференције БиХ, 2015), и то

⁷ Предсједништво Босне и Херцеговине је 5. фебруара 2002. године донијело одлуку о ратификацији Конвенције (Службени гласник БиХ 3/02), чиме је она постала саставни дио нашег правног система, <http://www.uino.gov.ba/download/ugovori/Ugovor%20sa%20Hrvatskom.pdf>

у члану 3(а)⁸, а члан 3(б) уређује да је пристанак жртве трговине на намјеравану експлоатацију ирелевантан ако је било које средство из члана 3(а) било кориштено. Надаље, члан 5. обавезује државе да: усвоје такве законодавне и друге неопходне мјере које ће подвести под кривично дјело понашање прописано у члану 3. овог Протокола, када је учињено са намјером. Помоћ и заштита жртава трговине се уређује у члану 6.⁹ Исто тако, члан 9. уводи мјере превенције трговине људима¹⁰, док члан 10. наглашава потребу за ефикасном размјеном информација између релевантних власти и обуку власти за провођење закона и имиграцију¹¹.

Међународна организација рада, као специјализована агенција Уједињених народа промовише социјалну правду и међународно призната људска и посебно радничка права. Ова међународна специјализована асоцијација takoђер у свом дјелокругу активности истиче значај супротстављања присилном раду, при чему посебну пажњу придаје легислативним напорима којима би земље чланице унаприједиле своје правне оквире у смислу борбе против свих облика радне експлоатације па самим тим и облицима који се појављују приликом трговине људима. Као један од најзначајнијих докумената ове организације, усмјерен против забрањених понашања који могу бити и елементи трговине људима, јесте:

- Конвенција о најгорим облицима искориштавања дјечијег рада;
- Резолуција о елиминисању рада дјеце (ILO, 1996).

8 “Регрутовање, транспорт, трансфер, смјештање или примање особа, путем пријетње или употребе сile или других облика принуде, отмице, преваре, обмане, злоупотребе моћи или положаја рањивости или давања или примања исплате или користи да би се постигао пристанак особе која има контролу над другом особом, у сврху експлоатације. Експлоатација као минимум укључује, експлоатацију проституције других или друге облике сексуалне експлоатације, присилни рад или услуге, ропство или пракса слична ропству, служење или уклањање органа.”

9 Свака држава уговорница ће осигурати да домаћи правни или управни систем садржи мјере које пружају жртвама трговине људима, у одговарајућим случајевима: информације о релевантним судским и управним поступцима; помоћ која ће омогућити изношење и разматрање њихових погледа и забринутости у одговарајућим фазама кривичног поступка против трговаца, на начин који не угрожава права оптуженог.

Свака држава уговорница ће размотрити проведбене мјере да би пружила физички, психолошки и друштвени опоравак жртве трговине људима ... Свака држава уговорница ће настојати осигурати физичку сигурност жртава трговине људима док се налази на њеној територији ...”

10 “Државе уговорнице ће увести свеобухватне политике, програме и друге мјере: на превенирају и борби против трговине људима; и на заштити жртава трговине људима, посебно жена и дјеце од ревиктимизације.

Државе уговорнице ће настојати подузети мјере попут истраживања, информативних и кампања у масовним медијима и друштвене и економске иницијативе за превенцију и борбу против трговине људима.

Политике, програми и друге мјере уведене у складу са овим чланом ће, када је одговарајуће, укључити сарадњу са невладиним организацијама, другим организацијама и другим елементима цивилног друштва.

Државе уговорнице ће подузети или ојачати мјере, укључујући кроз билатералну или мултилатералну сарадњу, да ублаже факторе који чине људе, посебно жене и дјеце, рањивим на трговину, попут сиромаштва, неразвијености и неједнаких могућности.

Државе уговорнице ће усвојити или ојачати законодавне или друге мјере, попут образовних, социјалних или културних мјера, укључујући кроз билатералну и мултилатералну сарадњу, да би обесхрабриле потражњу која одржава све облике експлоатације људи, посебно жена и дјеце, која води према трговини људима.”

11 Власти за провођење закона, имиграцију и друге релевантне власти држава уговорница, када је одговарајуће, међусобно ће сарађивати размјењујући информације, у складу са њиховим домаћим законима, да би могле утврдити: ...средства и методе кориштене од организованих криминалних група у сврху трговине људима, укључујући и регрутовање и транспортуванje жртава, руте и везе између и унутар појединача и група укључених у такву трговину и могуће мјере за њихово детектовање.

Државе уговорнице ће увести или ојачати обуку за службенике за провођење закона, имиграционе и друге релевантне службенике у превенцији трговине људима. Обука се треба фокусирати на методе кориштене у превенцији такве трговине, кривичног гоњења трговаца и заштите права жртава, укључујући заштиту жртава од трговаца. Обука također треба узети у обзир потребу за разматрањем питања повезаних са људским правима и родним и дјечијим питањима и треба охрабрити сарадњу са невладиним организацијама, другим релевантним организацијама и другим елементима цивилног друштва...”

Босна и Херцеговина, као чланица Вијећа Европе има обавезу проводити одлуке ове међународне политичке организације. Вијеће Европе наглашава да се трговином људима крше права и утиче на животе великог броја грађана Европе, али исто тако и грађана других дијелова свијета. Ова међународна организација, између осталог, својим активностима има за циљ спрјечавање и сузбијање трговине људима, заштиту жртава трговине људима, потицање на кривични прогон кријумчара те промоцију координације националних активности као и међународну сарадњу на овом плану. Посебан аспект дјеловања огледа се кроз асоцијацију названу Група стручњака за сузбијање трговине људима (GRETA). У погледу регулисања, најзначајнији документи из области супротстављања трговини људима ове организације су:

- Конвенција о заштити људских права и основних слобода;
- Конвенција Вијећа Европе о акцији против трговине људима;
- Европска конвенција о екстрадицији;
- Додатни протокол уз Европску конвенцију о екстрадицији;
- Други додатни протокол уз Европску конвенцију о екстрадицији.

Конвенција Вијећа Европе о акцији против трговине људима (2005) представља споразум држава чланица Вијећа Европе и других држава потписница, који узимајући у обзир до тада усвојене међународне правне изворе, представља настојање ове европске организације ка постизању јединства између својих чланица по питању нормирања трговине људима као тешког противправног понашања. Конвенција се састоји из десет поглавља којима претходи уводна преамбула.

Првим поглављем дефинише се предмет и поље дјеловања конвенције уз наглашавање принципа не-дискриминације те навођење дефиниција појмова кориштених у тексту споразума. Посебно је битна одредба о пољу дјеловања конвенције, којим се дефинише да се конвенција треба примијенити на све облике трговине људима, било да се ради о извршењу на националном или транснационалном нивоу, односно без обзира на њену повезаност са организованим криминалом. Садржаји превентивних мјера уз дефинисање облика сарадње и провођења других потребних мјера, прописани су другим поглављем конвенције. Превентивне мјере односе се на успостављање или јачање координационих механизама држава чланица задужених за превенцију и борбу против трговине људима. Елементи овог поглавља споразума којима се дефинишу облици сарадње садрже одредбе којима се пропisuју мјере обесхрабрења потражње за експлоатисаним особама, затим мјере које се имају проводити од стране граничних служби те норме којима се дефинишу стандарди за државе у области сигурности, контроле, законитости и валидности путних и личних идентификационих докумената.

Права жртава трговине људима, посебно гаранције једнакости сполова, дефинисани су посебним поглављем које се бави мјерама сигурности и унапређењем ових права. Детаљно разрађеним одредбама конвенције налаже се државама постојање законодавног и институционалног оквира који ће осигурати висок степен поузданости у идентификацији жртава. Поред наведеног, овим поглављем прописују се и бројни други правни механизми у правцу заштите приватног живота и помоћи жртвама, дужина периода опоравка и одлучивања те процедуре у вези са боравишним дозволама за жртве трговине људима. Посебним члановима одређене су обавезе гаранције одштете и помоћи као и остварење поврата имовине и повратка у земљу поријекла уз развијање, спровођење и унапређење мјера које се односе на једнакост сполова.

Материјалноправне одредбе кривичног законодавства прописане су посебним, четвртим поглављем конвенције. Појавни облици који су прецизно дефинисани односе на криминализацију трговине људима, криминализацију коришћења услуга жртве те криминализацију дјела везаних за путне или личне документе. Овим одредбама прописују се високи стандарди инкриминисања трговине људима, што представља до сада најшири правни оквир различитих облика понашања у области кривичног законодавства. Поред одредби намијењених за посебне дијелове кривичног закона, овим поглављем дефинишу се и општеправни инструменти кривичног законодавства. Тако, посебним члановима се прецизирају одредбе о саучесничком понашању и фазама извршења кривичног дјела, којима се налаже инкриминисање помагања односно покушаја и сарадње у извршењу инкриминације. Висок кривичноправни стандард доказује се и одредбом која се односи на прописивање одговорности за правна лица за која се утврди умијешаност у извршење кривичних дјела трговине људима. Области општеправних одредби везаних за кривичне санкције, такођер су дефинисане посебним члановима, а исти се односе на санкције и мјере отежавајуће околности за починиоце ових кривичних дјела те узимање у обзир претходних пресуда приликом одлучивања о казнама за починитеље. На крају овог поглавља, истиче се и одредба којом се државама чланицама налаже прописивање могућности ненаметања санкција жртвама због учествовања у противправним и незаконитим радњама када на исте су биле присиљене. Овом одредбом се такођер потврђује висок степен сензибилитета за заштиту права и достојанства жртава трговине људима.

Процесне кривичноправне одредбе такођер су саставни дио конвенције, а прописане су кроз пето поглавље. Посебним члановима прописане су процедуре у случајевима у правној пракси познатим као еџ парте и еџ оффицио. Заштита жртава, свједока, као и особа које сарађују са правосудним властима у вези са дјелима трговине људима, питања специјализованих институција власти и координирајућих тијела, провођења законских процедура и принципи рјешавања питања надлежности такођер су одредбе прописане у овом дијелу споразума држава чланица Вијећа Европе.

Међународна сарадња као и сарадња са цивилним друштвом, затим механизми надгледања проведбе конвенције, односи са другим међународним правним инструментима те процедуре усвајања амандмана на конвенцију и завршне одредбе, одвојени су кроз посебна поглавља и представљају елементе за унапређење примјене конвенције како на националном и европском тако и на ширем међународном плану. На крају излагања о Европској конвенцији о акцији против трговине људима може се рећи да она представља изузетан инструмент за надоградњу не само кривичноправног, већ и много ширег оквира у бројним гранама права држава чланица за учинковитије супротстављање трговини људима као једном од најмонструознијих злочина данашњице.

Организација за европску сигурност и сарадњу (OSCE), као доказ посвећености свеукупној сигурности заснованој на поштовању људских права, питању сузбијања трговине људима посвећује значајну пажњу. У прилог томе говори и активност Министарског вијећа које својим одлукама подупире настојања за системском и одрживом борбом против ове забрањене и штетне појаве. Поред тога, истиче се активност посебног представника и координатора за борбу против трговине људима, смјештеног у Бечу, који својим активностима непосредно подупире Акцијски план ОСЦЕ-а за борбу против трговине људима. Наведене активности поред пружања помоћи и државама чланицама у борби против трговине људима, требају бити свеобухватно средство које ће допринијети успјешнијем казненом гоњењу оних који омогућавају трговину људима и починитеља, превенцију трговине људима као и заштиту жртава. Најзначајнији документ ове међународне организације је:

- Одлука 2/03 о сузбијању трговине људима.

Анализом докумената којима се на међународном нивоу регулишу питања из области супротстављања трговини људима може се закључити да у данашњем времену постоји широк спектар одредби које могу послужити као веома квалитетни извори у обликовању реакције националног законодавства на ову негативну појаву. Може се примијетити да постоји задовољавајући баланс у прописивању норми за различите дијелове правне реакције, тако се издвајају норме материјалне, процесне и извршноправне природе с једне стране, док је с друге стране развијен значајан број норми кроз документе међународних организација којима је за циљ унапређење институционалног дјеловања посебно у погледу координисања система те вођења учинковитих и ефективних истражних односно свеукупних правосудних активности.

Препоручујући (необавезујући) извори међународног права о трговини људима

Европска унија кроз све своје инстанце дјеловања активно промовише и институционално подржава супротстављање свим облицима противправног понашања. Као најзначајнија, обзиром да је једина инстанца која се директно бира од стране грађана земаља које припадају Европској унији, Европски парламент има кључну улогу у стварању њених политика. Европски парламент, заједно са Вijeћем Европске уније доноси одлуке о законима који се одражавају на свакодневни живот грађана Европске уније. Као показатељ опредијењености за активну политику супротстављања трговини људима, Европски парламент је у сарадњи са Вijeћем Европске уније доноси сљедеће документе из ове области:

- Директива 2011/36/EU Европског парламента и Вijeћа од 5. априла 2011. године о спречавању и борби против трговине људима и заштити жртава те замјени Оквирне одлуке Вijeћа 2002/629/JXA;
- Директива 2012/29/EU Европског парламента и Вijeћа од 25. октобра 2012. године којом се успостављају минимални стандарди о правима, подршци и заштити жртава криминалитета и која замјењује Оквирну одлуку Вijeћа 2001/220/JXA.

Наведене директиве представљају сегмент глобалне акције, која се подузима у супротстављању трговине људима. Овим документом се обухватају и активности које укључују и треће земље, како би се извршило јачање вањских димензија Европске уније у мјерама против трговине људима. У вези с тим, наведено је да је неопходно мјере проводити и у трећим земљама, дакле земљама поријекла и трансфера жртава, примарно у циљу подизања свијести, смањења рањивости и пружања подршке и помоћи жртвама трговине људима. Поред наведеног, као битно се истиче и активна борба против узрока трговине уз пружање подршке оним трећим земљама које се потичу на доношење одговарајућих закона за супротстављање трговини људима.

Једна од примарних значајки ових директиви јесте да се с њима прихвата и усваја шири концепт онога што се треба схватити трговином људима од концепта утврђеног у ранијим одлукама¹², те се овим документом обухватају и додатни облици искориштавања. Тако, у оквиру контекста ових докумената присилно просјачење се схвата као облик присилног рада односно услуга на начин како је то дефинисано Конвенцијом број 29 Међународне организације рада о присилном или обавезном раду. Према томе, а како се наводи у образложењу директиве, експлоатација

12 Мисли се на Оквирне одлуке 2002/629/JXA.

просјачењем, укључујући коришћење жртве трговине -издржаване особе у сврху просјачења, спада у оквир дефиниције трговине људима само када се појављују сви елементи присилног рада или пружања услуга. Сагледавајући релевантну судску праксу, утврђено је да важење сваке могуће сагласности за обављање таквог рада или пружања услуга треба процјењивати у сваком појединачном предмету. Наведена дефиниција такођер обухвата трговину људима у циљу узимања органа, што представља тешко кршење људског достојанства и физичког интегритета, као и нпр. остали поступци понашања као што је недозвољено усвајање или присилни брак у мјери у којој они представљају саставне елементе трговине људима. Такођер, овом законодавном активношћу се мијења и политика кажњавања. Наиме, нивои кажњавања у поступцима одмјеравања казни се пооштравају, што одражава све већу забринутост држава чланица за развој појавних облика трговине људима. Тако на примјер, уколико се кривично дјело почини под одређеним околностима, као што су дјела против нарочито рањиве жртве, казна би требала бити строжа.

Наведеним документима, посебно директивом 2012/29/EU, осигурува се да жртве криминалитета у току кривичног поступка правовремено добијају одговарајуће информације, подршку и заштиту те да им се омогући да и сами могу учествовати у његовом одвијању. Тако, упућује се да државе чланице осигурају да су жртве признате и да се с њима поступа с поштовањем, на сензитиван, њиховим потребама прилагођен и професионалан начин. Истовремено, државе се обавезују да поступају искључујући било који облик дискриминације, у свим контактима са службама за подршку жртвама или службама у области ресторативне правде или са надлежним органом, а који дјелују у контексту кривичног поступка. Права која су прописана наведеним директивама, односе се на све жртве без дискриминације по било којој основи.

Трговина људима у домаћем праву Босне и Херцеговине

Окосницу правног система у супротстављању трговини људима, прије свега, чини систем кривичних закона у Босни и Херцеговини¹³. Иако је од раније договорен и планиран за провођење процес хармонизације прописа (Државни координатор за борбу против трговине људима и илегалне миграције, 2013), како у односу на међународне правне изворе, тако и у смислу унутрашње хармонизације, поступак усклађивања још увијек није до краја изведен. Наиме, као што је наведено у извјештају Државног координатора за борбу против трговине људима, измене и допуне Кривичног закона Федерације Босне и Херцеговине, иако су у неколико наврата припремане, никада нису усвојене. Иако је раније усаглашен став да ће се закон на државном нивоу ускладити тек након што овај процес у потпуности буде окончан на нивоу ентитета и дистрикта, Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине је у мјесецу мају 2015. године усвојила измене и допуне Кривичног закона Босне и Херцеговине (2015), чиме се државни пропис ограничио на нормирање облика трговине људима са елементом иностраности. Поред наведеног закона на снази су и усаглашени прописи о трговини људима у кривичним законима Републике Српске (2013, чл. 29) и Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине (2013, чл. 9).

Нове одредбе Кривичног закона Босне и Херцеговине (2015) тичу се дефиниција кривичних дјела у посебном дијелу закона, којима су прописане сљедеће измијењене или нове одредбе и то Међународна трговина људима, Организована међународна трговина људима, Међународно навођење на проституцију те Организовање групе или удружења за извршење кривичног дјела "кријумчарење миграната".

¹³ Кривични закон Босне и Херцеговине, Кривични закон Федерације Босне и Херцеговине, Кривични закон Републике Српске и Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине.

Кривично дјело Међународна трговина људима (Кривични закон Босне и Херцеговине, 2015), раније кривично дјело Трговина људима (Кривични закон Босне и Херцеговине, 2003, чл. 186), поред основног облика (став 1), садржи и додатне одредбе о квалифициваним облицима те посебним обиљежјима дјела. Када је у питању основни облик овог кривичног дјела, новим законским рјешењем извршено је усклађивање са Конвенцијом Вијећа Европе о акцији против трговине људима, посебно са чланом 4. овог међународног документа, где се за разлику од ранијег рјешења којим се таксативно наводе конкретне сврхе извршења овог дјела, у измијењеној одредби је наведено да је довољно доказати да су радње трговине људима усмјерене ка искориштавању или експлоатацији (било којем облику) лица које у држави нема пребивалиште или није њен држављанин. Овом измјеном проширује се опсег закона и на понашања која нису искључиво усмјерена на испуњење неке од сврха наведених таксативно у закону¹⁴, већ је довољно доказати да је радња усмјерена на било који облик експлоатације тј. искориштавања. Поред наведеног, извршено је и пооштравање казненог оквира за овај облик дјела, тако да је у измјени прописана казна затвора у границама пет до двадесет година, односно до општег максимума казне затвора, за разлику од ранијег рјешења, којим је суд имао могућност изрицати казну затвора за ово дјело у трајању до десет година као посебним максимумом изрицања казне затвора. Измјеном прописане мјере кривичне санкције за овај облик дјела такођер су задовољене одредбе из члана 23. Европске конвенције о акцији против трговине људима које се односе на санкције и мјере које државе потписнице требају усвојити у својим законским оквирима.

Први квалификовани облик дјела односи се на подузимање радњи експлоатације или искориштавања¹⁵ према особама које нису навршиле осамнаест година, чиме је усвојена одредба из члана 24 Европске конвенције о акцији против трговине људима, којом се одређује обавеза прописивања тежих облика дјела која су учињена према дјеци. Тако, законом се раније прописани посебни минимум казне затвора од пет година пооштрава и прописује да је највиша мјера казне затвора за овај облик дјела десет година. Наредним ставом допуњеног закона (став 3), такођер је испуњена обавеза из наведеног члана Европске конвенције, којом се од држава потписница захтијева прописивање тежег облика дјела уколико је почињено од стране државног службеника, односно службеног лица приликом вршења службене дужности.

Посебним ставом овог члана закона (став 6), прописани су и тежи облици извршења дјела из основног облика или учињеног према особама млађим од осамнаест година, према којем уколико се као посљедица дјела оствари теже нарушавање здравља, тешка тјелесна повреда или смрт лица (жртве кривичног дјела), суд има могућност изрећи казну затвора са посебним минимумом од десет година или изричу казну дуготрајног затвора у трајању од 20 до 40 година.

Обзиром да су опће одредбе Кривичног закона Босне и Херцеговине, које се односе на облике саучесништва и фазе извршења кривичног дјела, прописане на начин да се њима обухватају и инкриминације о међународним облицима трговине људима из овог закона, може се закључити да је испуњена обавеза која произлази из члана 21 Европске конвенције о акцији против трговине људима која се односи на инкриминисање покушаја и помагања у кривичним дјелима међународне трговине људима.

¹⁴ Тако се у ранијем закону наводи да се дјело сматра извршеним уколико је почињено у сврху искориштавања проституције другог лица или других облика сексуалног искориштавања, присилног рада или услуга, ропства или њему сличног односа, служења, одстрањивања дијелова људског тијела или другог израбљивања...

¹⁵ Ставом 2. Наводе се слједеће радње ...врбовање, превоз, предаја, сакривање или примање лица које није навршило 18 године живота у сврху искориштавања проституцијом или другим обликом сексуалног икориштавања , присилним радом или услугама, ропством или њему сличним односом, служењем, одстрањивањем дијелова људског тијела или у сврху каквог другог искориштавања....

Наредним сегментима инкриминације међународне трговине људима, усвајају се одредбе Европске конвенције које се односе на обавезу инкриминисања коришћења услуга трговине људима као и инкриминисања дјела везаних за путне или личне документе¹⁶. Тако је прописана могућност кажњавања казном затвора од једне до пет година особа које изврше кривотворење, прибављање, издавање путне или личне исправе, односно коришћење, задржавање, одузимање, мијењање, оштећење или уништавање путне или личне исправе другог лица у сврху омогућавања међународне трговине људима. Такођер, посебним ставом су прописане радње које се односе на коришћење услуга жртве међународне трговине људима, за чије извршење је запријечена казна затвора у трајању од шест мјесеци до пет година.

Новом законском одредбом прописује се и обавеза одузимања предмета, пријевозних средстава и објекта употребљених за извршење међународне трговине људима, чиме је испуњена обавеза из члана 23, став 3 и 4 Европске конвенције за акцију против трговине људима. Поред наведеног, хармонизираност овог закона са споменутим међународним документом, остварена је и у односу на одредбе које се односе на жртве међународне трговине људима. Тако, посебним ставом овог члана закона се прописује да на постојање кривичног дјела не утиче околност да ли је жртва дјела пристала на искориштавање, чиме се директно имплементује одредба из члана 4 тачка б Европске конвенције, док се наредним ставом прописује да се против жртве међународне трговине људима коју је почнилац дјела присилио да учествује у извршењу другог кривичног дјела неће водити кривични поступак¹⁷, што је такођер предвиђено у члану 26 конвенције.

Одредба ранијег закона, прописана као посебан став основног облика дјела, која се односила на организовано извршење трговине људима, у новом закону добија нови облик и прописује се у посебном члану закона (Кривични закон Босне и Херцеговине, 2015, чл. 186а). Основни облик овог дјела није значајније промијењен, у односу на раније законско рјешење, како у погледу елемената бића кривичног дјела тако и у дијелу који се односи на прописану кривичну санкцију¹⁸. Ипак, основном облику су додана два нова става, од којих се први односи на извршење кривичног дјела у оквиру групе или удружења наведеног у основном облику дјела, или особе које на други начин помажу групи или удружењу. За наведене радње је прописана казна затвора са посебним минимумом изрицања од десет година, а обзиром да се не наводи посебни максимум казне, за ово дјело се поставља могућност изрицања казне затвора од двадесет година, што представља општи максимум изрицања ове кривичне санкције. Наредним ставом, у овом случају став 3, прописано је да се на припадника организоване групе или другог удружења из основног облика овог кривичног дјела имају примијенити и одредбе из инкриминације овог закона које се односе на Организовани криминал¹⁹.

16 У поглављу ИВ, члановима 19 и 20, Европске конвенције о акцији против трговине људима прописана је обавеза измјена материјалоправних одредби кривичног закона у правцу криминализације кориштења услуга жртве трговине људима као и дјела везаних за путне или личне документе.

17 У вези са овом одредбом неопходно је доказати да је такво поступање била непосредна пољеђица статуса жртве кривичног дјела међународне трговине људима.

18 Овом инкриминацијом наш закон је хармонизован са одредбом из члана 24 тачка д. Конвенције Вијећа Европе о акцији против трговине људима.

19 Прецизније, законом се прописује обавеза примјене ставова 4 и 5 из члана 250 Организовани криминал, које гласе:

(4) Ко постане припадник организоване групе криминалаца која заједничким дјеловањем учини или покуша кривично дјело прописано законом Босне и Херцеговине, ако за поједино кривично дјело није прописана тежа казна, казнит ће се казном затвора најмање једну годину. (5) Припадник организоване групе криминалаца из става 1. до 4. овог члана који открије организовану групу криминалаца, може се ослободити од казне.

Међународно врбовање ради проституције, прописано и ранијим законом, доживјело је такођер незнатне промјене у новом законском рјешењу. Тако, законодавац основни облик овог кривичног дјела прописује на начин да у већини обједињује садржаје раније инкриминације прописне ставовима 1 и 2 Прописана кривична санкција такођер није измијењена нити по врсти нити по мјери, а најзначајнија измјена овог кривичног дјела односи се на непрописивање облика извршења у којем се као жртва дјела појављује дијете или малолjetник. Ипак, овде се не ради о декриминализацији овог појавног облика, обзиром да је кажњивост међународног врбовања или навођења на проституцију особа млађих од 18 година прописана у одредби основног кривичног дјела Међународна трговина људима (Кривични закон БиХ, 2015, чл. 186 ст. 2). Кривична санкција за овај облик дјела такођер није претрпјела измјену, тако да се за извршење овог дјела судовима оставља могућност изрицања казне затвора у трајању од десет година до општег максимума казне затвора у трајању до двадесет година.

Посљедња измјена материјалноправне природе у кривичном закону односи се на измјену назива инкриминације Организовање групе или удружења за извршење кривичних дјела трговине људима и кријумчарење миграната²⁰, која у новом закону добија наслов Организовање групе или удружења за извршење кривичног дјела "кријумчарење миграната". Дакле, називом овог кривичног дјела упућује се да се овим дијелом кривичном санкцијом пријети особама које кроз организовану групу или друго удружење извршиле само кривично дјело "кријумчарење миграната", а не и трговину људима. Као и код претходне нове инкриминације, овим чланом такођер није извршена декриминализација облика извршења према жртвама трговине људима обзиром да је организовани облик извршења овог дјела прописан посебним чланом, Организована међународна трговина људима, како је и у претходном тексту и образложено. Када су у питању елементи бића основног и посебних облика овог кривичног дјела, потребно је навести да није било других измјена осим наведене која се односи на изузимање елемента "трговина људима" из бића ове инкриминације.

Анализирајући одредбе новог, допуњеног и измијењеног, Кривичног закона Босне и Херцеговине, може се закључити да је законодавац на задовољавајући начин извршио усаглашавање нашег прописа са Конвенцијом Вијећа Европе о акцији против трговине људима, чиме је испуњен један од битних услова за успјешно супротстављање међународној трговини људима у свим облицима који представљају међународни кривичноправни стандард. Сvakако, оно што предстоји, јесте довршетак усклађивања кривичног законодавства на ентитетском нивоу, посебно у Федерацији Босне и Херцеговине, као и измјена и допуна осталих кривично-процесних и других прописа које европска конвенција тангира.

Посебно је важно да се Кривични закон Федерације БиХ што прије усклади са одговарајућим измјенама и допунама које су извршене у оквиру државног Кривичног закона, који сада обухвата искључиво случајеве трговине људима код којих жртва нема пребивалиште или држављанство државе у којој се експлоатише, чиме је настала својеврсна правна празнина на територији Федерације БиХ за случајеве унутрашње трговине људима. Ово би могао постати врло озбиљан проблем за органе гоњења и сужбијање трговине људима у Босни и Херцеговини уколико се у скорије вријеме не усвоје потребне измјене и допуне Кривичног закона Федерације БиХ.

20 Ова инкриминација означена као члан 189а прописана је чланом 73 Закона о измјенама и допунама Кривичног закона Босне и Херцеговине, Службени гласник Босне и Херцеговине, број 8/10.

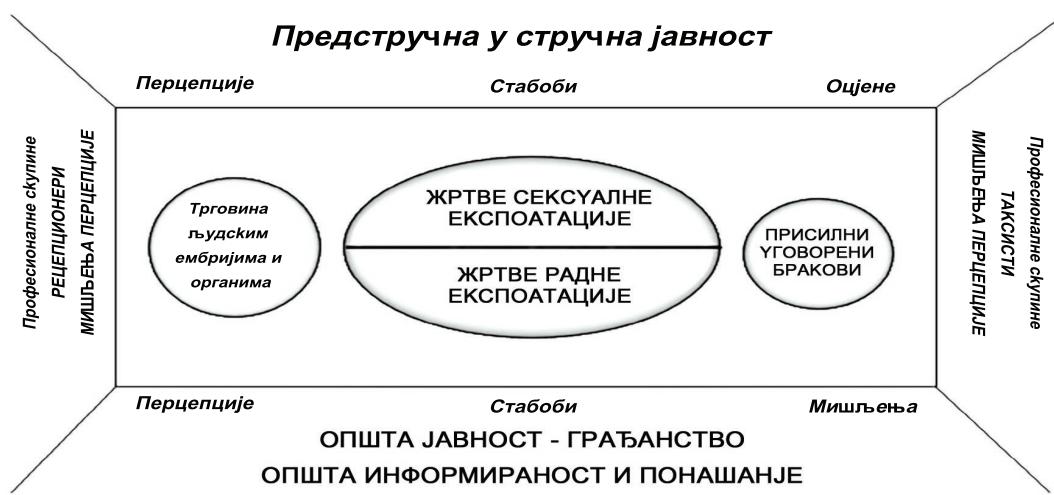
Поред кривичног материјалног законодавства, у борби против трговине људима значајно доприносе и одредбе кривично-процесног законодавства, на нивоу државе, ентитета и дистрикта, као и породични закони који су прописани на нивоу Федерације Босне и Херцеговине, Републике Српске и Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине. У нормативном дијелу, могли би се издвојити и сљедећи закони који представљају шири правни оквир за супротстављање трговини људима, а то су: Закон о кретању и боравку странаца и азилу Босне и Херцеговине; Закон о граничној контроли Босне и Херцеговине; Закон о програму заштите свједока у Босни и Херцеговини; Закон о заштити свједока под пријетњом и угрожених свједока Босне и Херцеговине; Закон о заштити свједока под пријетњом и угрожених свједока Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине; Закон о заштити личних података; Закон о међународној правној помоћи те Закон о равноправности сполова у БиХ.

На нивоу Босне и Херцеговине, а као важан правни додатак законским одредбама усвојен је низ подзаконских аката (Antitrafficking Bosnia and Herzegovina, 2015), који се односе прије свега на заштиту категорија погођених трговином људима, чиме је значајно унапријеђен правни оквир за супротстављање овом криминалном понашању. Овдје се прије свега мисли на: Правила о заштити жртава и свједока жртава трговине људима држављана Босне и Херцеговине; Правилник о заштити странаца жртава трговине људима; Правилник о међународној заштити (азилу) те Правилник о условима и процедурима издавања виза странцима.

II Емпириски дио

Методолошки приступ

За разматрање трговине људима важно је прво сагледати какве перцепције, ставове и вриједности испољава општа јавност - грађанство јер њихова обавијештеност и понашање битно одређује толерисање односно нетолерисање ове појаве, а тиме и њену већу или мању присутну егзистенцију унутар босанскохерцеговачког друштва. Поред тога, посебно је значајно сагледати како стручна јавност (суци, социјални радници, полицајци, активисти невладиних организација) перципирају и какве ставове имају према присутности појединих облика појаве трговине људима те какве оцјене дају активностима и мјерама сузбијања ове појаве и свакодневној кривичној пракси у БиХ. Да бисмо дугорочно сагледали како ће се будућа активна стручна јавност односити према феномену трговине људима и истовремено држали константним утјецај старосне доби, укључили смо тзв. предстручну јавност - студенте правних факултета, факултета криминалистике, криминологије и сигурносних студија, едукационско рехабилитацијског факултета и студенте студија социјалног рада, јер ће ова структура будућих високо образованих стручњака ускоро бити непосредно укључена у активности усмјерене на заштиту и помоћ жртвама трговине људима и праксу сузбијања ове криминалне и социопатолошке појаве. Но, поред споменутих скупина, ради продубљивања увида у стање ове појаве данас, сматрали смо потребним консултовати мишљења и перцепције посебне јавности - такси возача и рецепционера хотела, јер природа њихове професије омогућава им да се непосредно и чешће сусрећу с једним обликом трговине људима -сексуалном експлоатацијом.

Графикон 10. Оквирни нацрт истраживања трговине људима у БиХ

Истраживање је било методолошки усмјерено на оне разине "јавности" чије су перцепције, ставови и понашање значајни ограничавајући односно потицајни фактор из окружења (заједнице) да борба против трговине људима буде учинковита и свеобухватна.

Наime, уколико јавност друштвене заједнице не подржава активности усмјерене на сузбијање трговине људима, то ће се она лакше одвијати и проширавати своја одредишта понуде сексуалних услуга и повећавати своју клијентелу. Исто вриједи и за радну експлоатацију, посебно дјеце која су присилјена на прошњу, а утржак морају предати старијем члану родбине или трговцу који их је откупио од родитеља или једноставно присвојио, како се то ради у случајевима сирочади. Коришћење сексуалних услуга од (могућих) жртава трговине људима без обазирања на такав статус особе, или давање новца дјеци која просе, директно подржава ове облике сексуалне и радне експлоатације, а индиректно доприноси општој толеранцији и групном слјепилу у односу на те криминалне и социопатолошке појаве и тиме слаби опште допуштене и институционалне напоре на њеном сузбијању. Повратни утјеџај овог друштвеног толерисања одразити ће се на већинско присуство прихваћање нормалних постојања "илегалних јавних кућа и локала" те организоване прошње. Овакав став прати рационализација да се ту ради о странкињама које су дошле проституцијом зарадити новац, односно ромској дјеци која према свом културном обрасцу тако добијају "нацрт за живот." Социолошки гледано у основи таквих оправдања (рационализација) лежи тежња ка сполној и културној дискриминацији.

Приступ предмету истраживања

Из приложеног оквирног нацрта истраживања уочавамо општу јавност - грађанство као главну друштвену подлогу јавног мнијења које не/толерише трговину људима уопштено, а потом и поједине њене облике. Упитником који садржи 48 питања обухваћене су; перцепције (грађанске) јавности (5), претпостављено понашање у односу на (могући) сусрет са неким обликом трговине људима (4), мишљење јавности што све данас обухваћа трговину људима (13), индикатори став(ов) а према трговини људима (17) те опште информације о учеснику истраживања (9).

Идентичан садржај питања упућен је предстручној јавности: студентима Факултета криминалистике, криминологије и сигурносним студија у Сарајеву, Правних факултета Сарајева, Мостара, Бање Луке и Тузле те Студија социјалног рада организованог на Факултету политичких наука у Сарајеву. Истовремено, сличан упитник је упућен представницима стручне јавности - судцима, тужитељима, полицијским инспекторима који раде на трговини људима, социјалним радницима и активистима НВО, који се баве сузбијањем трговине људима уз напомену, да је њихов упитник проширен с 25 питања о активностима и кривичној пракси у БиХ у погледу сузбијања трговине људима. Поред та три сегмента "јавности" сматрали смо корисним и добијање потпунијег увида у садашње стање одвијања сексуалне експлоатације. Обратили смо се и посебно јавности: рецепционерима хотела/мотела и такси-возачима, којима њихове дневне активности омогућавају сазнање о конкретној социопатолошкој појави проституције и унутар тог општег пружања сексуалних услуга присутност могућих сексуално експлоатисаних, зlostављаних жена/дјевојака - жртава трговине људима.

Садржај упитника за ове двије скupине представника посебног јавног мнијења о трговини људима (рецепционера и таксиста) био је идентичан упитницима упућеним општој јавности грађанства и стручној јавности те предстручној јавности (студентима).

Тачније, у истраживању су кориштена два типа инструмената за прикупљање података. Ради се о протоколима за анализу животних прича жртава (сексуалне П-1 и радне експлоатације П-2) као и посебним упитницима намијењеним стручној, али и широј јавности. Упитницима се покушало

апроксимовати стање трговине људима у БиХ кроз ставове стручне јавности (полиција, тужиоци, судије, инспекциски органи, запосленици у органу старатељства, здравствени радници и професионалци из области образовања). Упитници намијењени широј јавности су се тицали опште јавности (видјети прилог У-1), али и ученика средњих школа (видјети У-4), рецепционара у хотелима у Сарајеву (видјети У-3) и таксиста из Сарајева (видјети У-6).

Посебна скупина која је обухваћена анкетирањем и за коју је израђен посебан упитник су студенти. Овде смо водили рачуна да структуришемо инструмент по угледу на стручну јавност са примјесама тражења ставова специфичним за општу популацију. Стога смо се одлучили за студенте који се школују на факултетима који најчешће и служе као "регрутациони" центар за запошљавање у службе за проведбу закона у БиХ. Ради се о студентима криминалистике, криминологије и сигурносних студија, права и социјалног рада из Сарајева, Бање Луке и Мостара. Овај дио узорка смо назвали "предстручна јавност", истичући тако и сама очекивања од информација које очекујемо из ових упитника (видјети У-5).

Анализом животних прича, имали смо намјеру структурисати различите особине жртава трговине људима у БиХ. Досадашње анализе нам нису далеовољно материјала којима бисмо могли типизовати факторе који детерминишу виктимогена својства жртава трговине људима у БиХ. Стога смо одлучили извршити свеобухватну анализу свих карактеристика жртве које су дисертабилне за даљњу анализу (видјети П-1 и П-2).

Упитницима смо покушали дефинисати нека заједничка питања за стручну и ширу јавност. Циљ нам измјерити сензибилитет и информисаност о проблему. Посебну пажњу смо посветили заједничким питањима за стручну, ширу и предстручну јавност (видјети У-1 до У-6).

Узорак истраживања

Консултујући бројну новију истраживачку литературу, увидјели смо да је данас врло раширено коришћење намјерних сноубол (енгл. сноњ-балл) узорака. Тим поступком узорковања добили смо путем веб-анкете одговоре од:

- 684 представника опште јавности - грађанства;
- 199 представника предстручне јавности - студената;
- 212 представника стручне јавности - судаца, тужитеља, полицајца, социјалних радника и активиста НВО;
- 59 представника посебне јавности - рецепционера и таксиста (23 рецепционера и 36 такси возача).

Величине узорака омогућавале су примјену поступака мултиваријатних анализа, али с обзиром на начин узорковања путем сноубол поступка никако се не може говорити о репрезентативним узорцима, а и сама примјена веб-анкетирања доприњела је да узорак грађанске (опште) јавности буде дистрибутивно асиметричан. Односно, структурално су биле заступљене више образовне категорије становништва (које се служе рачunalом и до које смо поступком сноубол могли допријети). То зорно приказује образовна структура узорка опште јавности - грађанства.

Општа јавност - грађанство

Каква је била образовна структура учесника у нашем истраживању из сегмента опште јавности илуструје нам следећи табеларни приказ.

Табела 2. Приказ образовне структуре учесника у узорку опште јавности - грађанства

19 или 2,8%	доктора наука	52,8%
93 или 13,6%	магистара наука	
249 или 36,4%	са завршеном високом школом/факултетом	
36 или 53%	с завршеном вишом школом	27,7%
96 или 14,0%	тренутно студира	
163 или 23,8%	с завршеном средњом школом	27,7%
16 или 2,3 %	с завршеном основном школом	
12 или 1,8%	није одговорено на ово питање	
684 100%		100%

Чињеница да у нашем узорку има више од половине учесника (52,8%) који посјeduју високо образовање те наредна петина (19,3%) који посјeduју више образовање или тренутно студирају, неупитно потврђује да се ради о врло образованој јавности чија мишљења и ставови репрезентују активно и утјецајно јавно мнијење. Но, с друге стране, треба констатовати да њихови ставови не одражавају слику просјечног грађанина БиХ, већ урбаног, образованог и боље стојећег (50,3% сматра да им добро иде мада доста тога не могу приуштити, а наредних 27% изјављује да има доволно новца да може лијепо живјети).

Са становишта циља нашег истраживања било је значајно сагледати колико је интензивна комуникација поједињих категорија ове грађанске, урбане и више образоване те боље стојеће јавности са поједином врстом медија. Следећи табеларни приказ нам то омогућава.

Табела 3. Приказ одговора на питање; "Претпостављамо да се информирате о дневним догађајима у земљи и свијету, али и о вашем окружењу уопште. Стога вас молимо да нам одговорите колико често гледате, читате и слушате вијести?"

Општа јавност у %						
Модалитети Одговора	ТВ програм јавног сервиса	Локални ТВ	Страни ТВ	Вијести на интернету	Читате новине	Слушате радио
a) Сваки дан	19	15	18	67	21	18
б) Скоро сваки дан	23	19	28	17	18	23
Укупно а + б	42%	34%	46%	84%	39%	41%

ц) Најмање једном недељно	14	13	18	6	17	13
д) Неколико пута мјесечно	10	12	12	4	13	9
Укупно ц + д	24%	25%	30%	10%	30%	22%
е) Веома ријетко	23	26	16	4	23	26
ф) Никада	10	14	7	1	8	10
Укупно е + ф	33%	40%	23%	5%	30%	36%
Без одговора	1	1	1	1	1	1
СВЕУКУПНО %	100	100	100	100	100	100
(Н)	(684)	(684)	(684)	(684)	(684)	(684)

Извор података: Оригинални подаци одговора на питања 34 упитника за општу јавност - грађанства

Тестирање значајности разлика у сумираним модалитетима одговора показало је да је читање вијести на интернету статистички значајан увид конзумације информација - доминантно свакодневно присутан код 84% нашег узорка опште грађанске јавности. Овај податак се разликује у односу на све друге видове телевизијског, новинског и радиоинформисања. Хи-квадрат (енгл. Џхи-сљуаре) = 31,90712 уз 2 ступња слободе статистички је значајан, што доказује да наши учесници статистички значајно више гледају стране ТВ програме од домаћих.

Други значајан налаз односи се на поређење гледаности страних и локалних ТВ станица. Наши учесници статистички значајно (Хи-квадрат = 6,7068 уз 2 ступња слободе је значајан на разини од 0,05) чешће гледају стране него локалне ТВ програме, док разлика у односу на ТВ програм јавног сервиса није статистички значајна, нити у односу на локалну ТВ, нити у односу на стране ТВ програме.

Свеукупно, можемо утврдити да су учесници нашег узорка грађанске опште јавности доминантно оријентисани на читање вијести с интернета (84%) свакодневно, док су упала мање оријентисани на конзумирање вијести јавне ТВ, новина и радија. Још су уочљивије ове разлике када се упореде сумирани модалитети одговора веома ријетко и никада. Тада добијамо да само 5% наших учесника не користи интернет за информисање, 23% не користи стране ТВ програме, 33% не користи програм јавног ТВ сервиса.

Ово нас доводи до оправданог закључка да је интернет постао најутјеџнији информациски канал за данашњу грађанску урбану јавност у БиХ и у том смислу логична је препорука за његово максимално коришћење у свим презентацијама, програма, активностима и мјерама борбе против трговине људима. Такођер је важан налаз да учесници нашег узорка значајно гледају стране телевизијске програме (вјероватно највише с подручја бивше СФРЈ), чак статистички

значајно чешће него локалне ТВ програме, што значи да при проведби медијске пропаганде антитрафицкинга треба имати на уму да ће то имати најмањи учинак уколико се користе локални ТВ програми, али и промашено за једну трећину овакве јавности која веома ријетко или никада не гледа јавну ТВ, чита новине/слуша радио.

Међутим, ови подаци о коришћењу поједињих канала информисања сигурно би се битно разликовали у структури неког случајног репрезентативног узорка или пак узорка примјеренијег ниже образованим скupинама становништва, које живе у условима нижег стандарда и мање користе рачунарску технологију те немају развијене навике (ни потребу) за општим информисањем.

За те категорије становништва можда би управо локални ТВ програми и слушање радијских вијести били примјеренији и искористивији комуникацијски канали када се жели предочити програм активности и мјера борбе против трговине људима. Наше истраживање преко овог узорка учесника захватило је претежно савремени грађански профил становништва БиХ, битан за формирање активног јавног мнијења и ту чињеницу треба имати на уму при свим предстојећим интерпретацијама добијених резултата.

Предстручна јавност - студенти

Из претходних контакта са студентском популацијом Сарајева, Бања Луке, Мостара и Тузле добили смо њихове е-маил адресе и прибавили путем веб-анкете 199 испуњених упитника. Структурно гледано, највећи број испуњених упитника добили смо из Сарајева (140) и то са Факултета криминалистике, криминологије и сигурносних студија (99), а остале са Правног факултета, Едукационско-рехабилитационог факултета и Студија социјалног рада при Факултету политичких наука у Сарајеву. Дакле, структурално узорак је обухватио прилично велик број студената чије ће непосредно професионално усмјерење на више или мање директан начин бити подручје истраживања криминалних активности или пружања заштите жртвама овог типа организованог криминала. Претежно су остварени е-маил контакти са студентима старијих завршних годишта студија, тако да смо их с правом назвали предстручна јавност.

Табела 4. Приказ одговора на питање : "Претпостављамо да се информирате о другим догађајима у земљи и свијету, али и у вашем окружењу уопште. Стога вас молимо да нам одговорите колико често гледате, читате или слушате вијести?

Сумирани модалитети	Предстручна јавност у %					
	ТВ програм јавног сервиса	Локални ТВ	Страни ТВ	Вијести на интернету	Читате новине	Листенинг то радио
а) Скоро сваки дан и сваки дан	38	38	36	83	27	24
б) Једном недељно или неколико пута мјесечно	23	19	28	17	18	23
ц) Веома ријетко или никада	32	35	26	6	31	46
Без одговора	-	-	-	-	-	-
Укупно	100	100	100	100	100	100

Читање вијести на интернетским порталима преовладавајући је канал информисања међу студентима од којих 83% скоро свакодневно чита вијести с интернета, а само 38% то свакодневно прати на јавном телевизијском сервису и локалним ТВ програмима. Разлика у односу на праћење вијести на домаћим и страним ТВ програмима нису статистички значајне на овом узорку истраживања. Поређење с подацима добијених од учесника из редова опште јавности - грађанства показује да се ради о идентичном комуникационско-информационском обрасцу што је произашло из сличности социообразованих категорија у оба узорка. Ова социообразовна компонента је значајна антецедентна варијабла и омогућит ће нам сазнање да ли ће се битно разликовати неки ставови према трговини људима између опште јавности која према тој појави не треба имати ангажовани став и ове, предстручне, јавности која ће на извјестан начин бити у непосредној будућности ангажована и професионално, а данас је вјероватно већ ментално заинтересованија за ту тему од опште грађанске јавности.

Стручна јавност

С обзиром да смо посједовали е-маил адресе представника стручне јавности: судаца, тужитеља, полицијских инспектора, социјалних радника, запослених у здравству, образовању, невладиним и владиним организацијама, које се на неки начин директно или индиректно баве проблемом трговине људима, обратили смо им се с молбом да испуне веб-анкету проширену с питањима о примјерености законодавне и кривичне праксе БиХ тематици трговине људима. Одазвало нам се 212 учесника чија је професионална структура сљедећа:

Табела 5. Приказ структуре учесника из редова стручне јавности запослених у:

а) полицијским органима	118	55%
б) суду и тужилаштву	11	5%
ц) инспекцијским органима	7	3%
д) центрима за социјални рад	36	17%
е) невладиним организацијама	16	5%
ф) здравственој установи	4	
г) хуманитарној организацији	1	
х) образовању	5	
и) заводу за правну помоћ	5	
ј) студенти активисти	3	
к) удружењу грађана	1	
л) остало	5	
	8 Збирно ф-м	15%
Укупно	212	100%

У укупној структури узорка учесника из редова стручне јавности преовладавају натполовичном већином (55%) запослени у полицијским органима, (17%) у Центрима за социјални рад, (5%) у невладиним организацијама, а остатак узорка потјече из дјелатности судова и тужилаштва, здравствених, хуманитарних и образовних организација. Из наведених података видљиво је да се истину ради о представницима стручне јавности који се непосредно баве проблематиком трговине људима и учествују у програму заштите или забрињавања жртава.

Посебна јавност

Рецепционери и возачи таксија важан су извор података о стању трговине женама дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације. Стога, сматрали смо корисним њихово укључење у истраживачки пројекат, а њихова мишљења, ставове и поимања користит ћемо првенствено као квантитативну подлогу квалитативног аналитичког приступа феномену сексуалне експлоатације. Заједно разматрани упитници таксиста и рецепционера творе задовољавајуће велик узорак ($N=59$) за примјену сложених аналитичких поступака.

С друге стране, важне су и разлике које ћемо у пореденој анализи утврдити на одговорима ове посебно добро обавијештене јавности о трговини женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације, од података које ће пружити учесници из опште, предстручне и стручне јавности. У том смислу, њихова мишљења и ставови бити ће извјестан коректив испољених мишљења и ставова других дијелова јавности.

Обрада података и аналитички приступ

У упитницима за све нивое јавности поред питања на које су понуђени одговори на трихотоним скалама (питања; да ли се по њиховом мишљењу дотична појава може сврстати у трговину људима!) кориштене су двосмјерне скале ставова са средишњом неутралном нултом точком од које иду петоступњеване скале слагања на једну страну (позитивну) и петоступњаване скале неслагања (негативну) на другу страну. Дакле свака тврђња - изражено мишљење, које кореспондује с неком врстом индикатора става мјерено је ступњем учесниковог неслагања односно слагања. То је заправо скала преузета из Љ-методологије која је примјерена за испитивање слагања односно неслагања с неком тврђњом тако да максимално уважава субјективитет респондента нудећ и му поред градације слагања односно неслагања и могућност избора неутралне позиције. Те скале су двосмјерне и иду од нуле до +5 на једну (по правилу десну страну) и од нуле до -5. Овај широки дијапазон мјерења (од 11 ступњева) омогућио је знатнији варијабилитет резултата и тиме допринио изразито високој поузданости нашег инструментарија (Црамеров алфа за предстручну =.924, стручну=.903, и општу јавност=.687) те нам омогућио потпунији и сигурнији увид у структуру, валенцију и интензитет изражених ставова. Посебно је значајно да је коришћење овог истраживачког поступка прибављања података (Љ-методологије) омогућило да дефинишемо проширену зону неутралности од -1 преко 0 до +1 те зоне не/слагања (од -/+2 до -/+3) као и зону изразитог не/слагања (од -/+4 до -/+5) с поједином тврђњом. Након примјене и добијања одговора на овако концептираним двосмјерним скалама морали смо извршити конверзију како би податке могли изразити у позитивним бројевима на једносмјерној скали која иде од 0 до 10 с тим да 5 означава точку неутралности.

Конвертовање података добијених на овој двосмјерној скали дало је сљедеће интервале:

0 до 1	2 до 3	4 преко 0 до 6	7 до 8	9 до 10
Изразито не слажу	Не слажу се	Не утврални	Слажу се	Изразито се слажу

Ова конверзија је била потребна да би се на добијеним подацима могле провести одговарајуће математичке операције које се користе у поступцима мултиваријатних анализа. На подацима добијених веб-упитницима код свих сегмената нашега узорка јавности проведене су сlijedeће анализе:

- Униваријатна анализа фреквенција и постотака одговора на свако питање упитника;
- Биваријатна инференцијална и корелацијска анализа с циљем утврђивања значајних индикатора мишљења и ставова поједињих дијелова јавности и њених посебних категорија;
- Мултиваријатне анализе; факторска, кластер (енгл. клустер) и регресијска (мултиплна номинална логистичка);
- Извршена је конструкција композитних варијабли ставова по основи добијених налаза факторских анализа.

Конструкција композитних варијабли

Наши упитници су садржавали три групе питања;

Мишљења о трговини људима која су укључивала питања о могућим ситуацијама у којима се по мишљењу учесника ради о трговини људима, при чему је учесник требао исказати свој властити суд кроз сљедеће модалитете одговора; 1) - да, 2) - не, 3) - нисам сигуран да ли се ради о трговини људима у дотичном наведеном случају.

Тврђење које су индиковале ставове учесника о проблему трговине људима и њеним појединим облицима (у сврху радне, сексуалне и дјечје експлоатације). Учесник је требао на двосмјерној скали од 11 ступњева изразити своје неслагање (од -1 до -5), односно слагање (од +1 до +5) с тим да је 0 означавала неутралну позицију. Овако обликована скала омогућила је већи варијабилитет резултата и "приморавала" респонденте да се интензивније међусобно диференцирају.

Перцепције (стварног или очекиваног) понашања у ситуацијама сусрета с неким обликом трговине људима, посебно када се ради о могућој сексуалној или радној експлоатацији. Учесници су одабирали један од могућих понуђених одговора о томе што су или би учинили када би се сусрели или примијетили ситуацију трговине људима. Модалитети одговора били су;

- правио/ла бих се да ништа нисам примијетио/ла и продужио/ла даље;
- назвао/ла бих телефоном кримоловце, јер желим остати анониман/а;.
- назвао/ла бих пријатеља који ради у полицији и све му испричао/ла и замоливши га да он пријави;
- назвао/ла бих надлежну полицијску станицу и пријавио/ла;.
- отишао/ла бих директно у полицијску станицу.

Ова ординарна скала понашања омогућила нам је увид у спремност појединца да реагује односно да се супротстави или не супротстави појави трговине људима.

Композитне варијабле утврдили смо за групације тврђи којима смо индиковали ставове, тако што смо збројили одговоре сваког учесника које је дао појединим скалама унутар поједине групације питања. Тако, напримjer, за тврђење о ставовима претходно смо извршили факторску анализу²¹ и утврдили смо егзистенцију латентних варијабли (фактора) који указују да у нашем узорку опште јавности - грађана постоје сједећи ставови (који се очитују преко тврђи које смо поставили у упитнику)

I. Генерални став према трговини људима (заснива се на 7 манифестних варијабли - тврђи);

II. Став према присилним браковима малолетних особа и продажи људских органа и ембрија (заснива се на 5 манифестних варијабли - тврђи);

III. Став према коришћењу сексуалних услуга (могућих) жртава трговине људима (заснива се на 4 манифестне варијабле - тврђење);

IV. Став према могућностима локалних заједница и невладиних организација да помогну женама трговине људима и другим жртвама (заснива се на 2 манифестне варијабле).

Тако смо утврдили које варијабле (тврђење) припадају у заједничку компоненту става и утврдили за сваког појединачног учесника како је одговарао на поједину тврђу те збројили²² његове одговоре по групацијама тврђи које је структурисала факторска анализа.

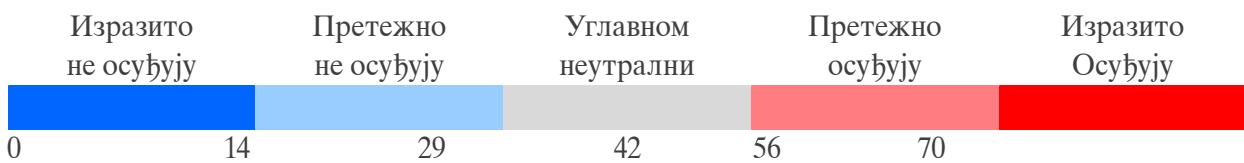
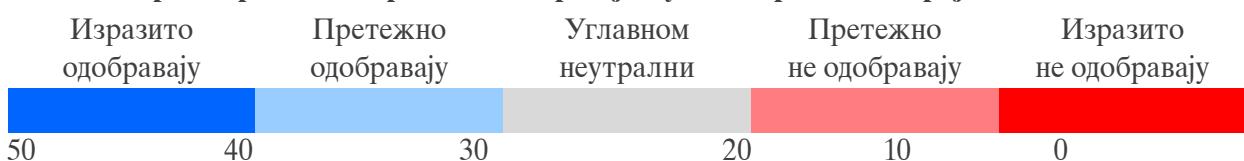
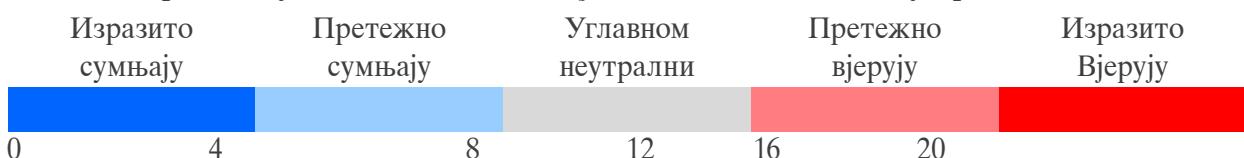
Претходно смо прекодирали ступњеве оригиналне скале и то:

-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	прекодирало у
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	

Дакле сваки учесник добио је збирни резултат на тврђама које сатуришу поједини став што је омогућило да утврдимо његов укупни резултат. На основу тако добијених збирних резултата за све учеснике добили смо дистрибуције које је могуће подијелити у сљедеће зоне валенције и интензитета ставова.

²¹ Факторска анализа је сложени аналитички поступак којим се на основу интеркорелација скупа варијабли на којима се манифестишу подаци (манифестне варијабле) које даје сваки учесник истраживања, утврђују заједнички фактори (латентне варијабле) с којима су манифестне варијабле у највишој корелацији. На тај начин истраживање иде даље (дубље) од података и утврђује њихову есенцијалност која их генерише.

²² Зато се ове варијабле називају и сумативне у једном дјелу стручне литературе, но ми смо се приклонили изразу Гуилфорда (1966) који у свом чувеном и ненадмашеном дјелу "Психолошке и педагошке статистике" користи израз композитни резултат који настаје наддавањем резултата постигнутих на низу тема укључених у тест.

I. Генерални став према трговини људима**II. Став према присилним браковима и продаји људских органа и ембрија****III. Став према коришћењу сексуалних услуга могућих жртава трговине људима****IV. Став према могућностима локалних заједница и НВО да помогну жртвама**

Графикон 11. Зоне валенције и интензитета ставова према трговини људима

На графичком приказу илустровали смо зоне валенције и интензитета става односно подручје дистрибуције резултата у која би се идеал - типски смјестило не/слагање учесника са блоковима тврдњи на којима се заснива садржај става.

Споменули смо да смо оригиналне податке представљене на двосмјерној љествици од -5 преко 0 до +5 конвертовали у љествицу од 0 до 10 где је 5 замјенио нулту позицију. На тај начин смо могли провести сложене аналитичке поступке чије ћемо резултате приказати у поглављу "Мултиваријатне анализе и њихови налази".

Приказане зоне ставова резултовале су из уношења појединих ступњева скале са бројем скале које је обухватио поједини став. Тако, напримjer, границе зоне "углавном неутрални" су у Генералном ставу према трговини људима утврђене (доња граница) множењем 4 (ступањ) \times 7 (број тврдњи) = 28 и горња граница 6 (ступањ) \times 7 (број тврдњи) = 42; Доња граница која раздваја "изразито не осуђују" од "претежно не осуђују" добијена је умношком ступња 2 \times 7 (број тврдњи) = 14, а горња граница која раздваја "изразито осуђују" од "претежно осуђују" утврђена је умношком ступња 8 \times 7 (број тврдњи) = 56.

На исти начин утврђене су зоне код осталих групација ставова с тим, да је било потребно, због усмјerenости садржаја тврдње, у приказу окренути смјер (валенцију) става па мање вриједности заправо добијају позитивну валенцију, а веће вриједности негативну, јер је слагање с тврдњом значило толеранцију негативне појаве, а неслагање осуду дотичне негативне појаве.

На истовјетан начин уређене су композитне варијабле у осталим сегментима нашег узорка истраживања. Приказ њихових дистрибуција и анализе значајности разлика средишњих вриједности и стандардних одступања бити ће посебно дати у даљњем тексту

Прибављање података о жртвама сексуалне и радне експлоатације

Фокус нашег истраживања био је усмјерен на стварне (забиљежене) жртве сексуалне и радне експлоатације. Прибављање података о њима вршило се путем протокола, који су се попуњавали на основу података добијених у сигурним кућама и центрима за социјални рад те допунским интервјуисањем жртава. На тај начин прикупили смо податке о 51 жртви сексуалне експлоатације које су боравиле у сигурним кућама од 2006. до 2014. године, а регистровала их је полиција и/или невладина организација.

Протокол за прибављање података о жртвама сексуалне експлоатације

Овај протокол садржавао је 42 питања о различitim аспектима жртвине провенијенције, породичних односа, регрутовања, начина и мјеста доласка у БиХ, услова живота, врсти послана који јој је обећан, сексуалној експлоатацији и мјестима где је пружала сексуалне услуге/присиљавана на проституцију, зараде, страха од трговца, не/постојања психосоматских сметњи, очекивања за даљи живот и не/спремност да свједочи у процесу против трговца/газде. Уз питања су били понуђени одговори, а због потребе да се касније проведе квалитативна анализа, уз свако питање била је понуђена рубрика за дописивање неких догађаја, доживљаја и карактеристика занимљивих за циљ истраживања.

Протокол за прибављање података о жртвама радне експлоатације

Овај протокол првенствено је био примијењен на радну експлоатацију дјеце путем организованог просјачења. У протокол су била укључена 64 питања о провенијенцији жртве, начину живота и времену трајања експлоатације. Посебно су наведени облици помоћи која је жртви пружена, подаци о томе што је све жртва требала радити током експлоатације, третман и врста злостављања жртве, страх и психосоматске сметње код жртве. Нажалост код ових 64 питања њих 18 због слабог и готово никаквог одговора нису могла бити укључена у сложеније анализе, тако да су морали бити примијењени елементарни квантитативни аналитички поступци. Мултиваријатне анализе биле су примијењене на подацима од преосталих 50 питања протокола.

Теоријско-методолошка парадигма истраживања ставова

Утврђивање узрочности (каузалитета) у области друштвених знаности отежава с једне стране, мултикаузалитет који обиљежава у већој или мањој мјери све друштвене појаве и збивања, те с друге стране, утјецај свјесне људске активности која мијења друштвену стварност под утјецајем појачаног дјеловања потицајних и ограничавајућих фактора из окружења или због двосмјерног каузалитета који ствара и којему је истовремено изложена појава која се истражује.

Увид у то како се структурише нека друштвена појава, што битно разликује њене сегменте, какви су међуодноси њених елемената, који фактори на њу дјелују и с којим појединачним и сумарним утјецајем, није могуће постићи без примјене сложене методологије квантитативних анализа.

Без њих остајемо на нивоу нагађања, а у пракси примјењујемо најскупљу методу спознаје путем "властите коже" и/или најнерационалнији поступак учења путем "покушаја и погрешака."

Стога смо, на подацима добијеним путем веб-анкете и претходно објашњеним композитним варијаблама, провели сложене мултиваријатне поступке факторске и кластер-анализе. Као што смо већ споменули и дјеломично објаснили, факторска анализа представља сложени аналитички поступак којим се на основу интеркорелација скупа варијабли на којима се манифестишу подаци који даје сваки учесник истраживања (манифестне варијабле), утврђују заједнички фактори (латентне варијабле) с којима су поједине манифестне варијабле највише и значајно повезане (корелиране).

За разлику од факторске анализе, која утврђује заједничке карактеристике, Кластер-анализа је сложени поступак којим се утврђују хомогене скупине испитаника по основи међусобне скупне близости и истовремено међусобне групне различитости.

Факторска анализа нам даје увид у заједничке одреднице обиљежја која желимо испитати, односно што представља њихову латентну основу. Нју смо првенствено користили да нас усмјери на то која утврђена заједничка обиљежја творе главне компоненте ставова према трговини људима и њеним посебним облицима; сексуалној и радној експлоатацији.

Рецентна истраживања односа ставова и понашања

Да би се у потпуности разумио појам става као позитивно или негативно исказаних просудбених тврдњи у односу на ствари, људе или догађаје, треба објаснити његове главне саставнице, указати колико су ставови досљедни односно колико утјечу на понашање.

Главне саставнице ставова су:

- Когнитивна (спознајна) компонента која представља дио става што изражава мишљење и увјерење;
- Афективна (емоционална) компонента која изражава емоционални или осјећајни дио става;
- Бихевиорална (понашајна) компонента које указује на намјере да се понашамо на одређен начин према некоме или нечemu.

Гледано са становишта циља нашег истраживања, нама ће бити најважнија бихевиорална компонента ставова према трговини људима. Рана истраживања о ставовима претпостављала су да су они узрочно повезани с понашањем, тј. да ставови које људи имају одређују оно што људи чине. И здрав разум указује да постоји такав однос.

Још и истраживања поткрај 50-их година прошлог вијека (Фестингер, 1960) предложила су теорију когнитивне дисонанце којом се покушала реалистичније објаснити повезаност између ставова и понашања. Дисонанца значи недосљедност, а когнитивна дисонанца односи се на свако неподударање које појединац може примијетити између своја два или више ставова, или између свог понашања и става који има према одређеним појавама, људима и догађајима. Фестингер је претпоставио да је сваки облик недосљедности неугодан и да ће људи настојати смањити дисонанцу, а тиме и неугоду. Ова дисонанца уистину постоји и нико је не може избећи у својим ставовима.

Нешто новија истраживања (Краус, 1995) показала су да ставови у значајној мјери предвиђају будуће понашање и потврдила су Фестингерово првобитно увјерење да тај однос може бити јачи, ако се води рачуна о неким модераторским (ублажавајућим) варијаблама.

Гледиште да ставови садрже три компоненте: когнитивну, афективну и бихевиоралну - помаже разумијевању њихове сложености и могућег односа између ставова и понашања. Треба имати у виду да су све те три компоненте међусобно високо повезане. Наша мишљења и увјерења (когнитивна компонента) прате позитивне или негативне емоције према садржају, односно предмету, док бихевиорална компонента изражава намјеру да се понашамо на одређени начин према некоме или нечemu.

Споменута најновија истраживања (Круас, 1995) утврдила су да су најјачи модератори важност става, његова специфичност и доступност, постојање или непостојање друштвених притисака и то има ли особа или нема изравно искуство у вези са ставом.

Важни су ставови они који одражавају темељне вриједности, особни интерес или идентификацију с људима или групама које особа цијени. Они ставови које људи сматрају важнима обично су у јаком односу према њиховом понашању.

Што је став специфичнији и што је понашање специфичније то је јача њихова повезаност. Ставови који се лако памте односно који су нам лако доступни вјероватно ће боље предвидјети понашање него ставови који нису лако памтљиви. Занимљиво је да се лакше памти став који се често изражава. Дакле, што више говоримо о свом ставу према неком предмету, вјероватније је да ћемо тај став запамтити и да ће утјецати на наше понашање.

Ако су друштвени притисци према одређеном начину понашања велики, вјероватније је да ће доћи до веће усклађености између ставова и понашања.

Но, иако је већина студија у утјецују ставова на понашање дала потврдне резултате, у новије вријеме истраживачи су утврдили још веће корелације у другом смјеру проучавајући утјеџај понашања на ставове.

Тaj приступ који се назива теоријом о самоперцепцији дао је неке обећавајуће резултате о којима се такођер мора водити рачуна и у овом нашем истраживању.

На упит о свом ставу по неком питању, људи се често присјете свог понашања у вези с тим, затим изводе свој став из свог прошлог понашања. Док је традиционални однос ставова према понашању општепотврдан, однос понашања према ставовима подједнако је снажан. То вриједи особито за неодређене или двосмислене ставове. Наиме, када немамо много искуства или став у вези са с неким питањем или о том питању нисмо пуно размишљали прије, обично своје ставове изводимо из свог понашања. Међутим, када су наши ставови већ неко вријеме утврђени и када су добро дефинисани, вјероватно ће ставови усмјеравати наше понашање.

Мултиваријатне анализе ставова према трговини људима

У даљем тексту приказат ћемо резултате добијене мултиваријатним поступцима факторских и кластер-анализа те анализу дистрибуција композитних варијабли за сваки сегмент нашег узорка истраживања ; општу, предстручну, стручну и посебну јавност.

Факторска анализа - објашњење и интерпретација на узорку опште јавности

Одговори на тврђење које индикују на ставове учесника из узорка опште јавности били су укључени у поступак факторизације, чији резултат омогућава сагледавање заједничких латентних подлога са којима су снажно повезани (високо корелирани) подаци прибављени неким поузданим инструментом истраживања. Дакле, факторска анализа је поступак у којем се утврђује међусобна повезаност (интеркорелација) свих резултата по свим варијаблама укљученим у факторизацију и на основу висине добијених интеркорелација поједињих карактеристика (које називамо манифестне варијабле) формирају се фактори (које често називамо латентним варијаблама, главним компонентама и/или димензијама). У нашем случају ове (манифестне) варијабле су тврђење које индикују на ставове према различитим облицима трговине људима, резултати су одговори забиљежени бројчано на скалама од нула до десет са једним полом изразитог слагања с тврђњом (9 и 10) и супротним полом изразитог неслагања с тврђњом (0 и 1). Дакле, фактор чине високо међусобно корелирани подаци од оних тврђњи које су се преко тих интеркорелација повезали у одређени фактор. Истовремено, поступак факторизације диференцира добијене факторе - који не смију бити у међусобној корелацији. Стога, тврђење које су "ушле" у један фактор, нису никако или су врло слабо корелиране с тврђњама које су ушле у друге факторе. За истраживаче, који иду даље од површинског податка добијеног као постотак модалитета одговора на манифестним варијаблама из тога произлази обавеза да на индуктиван начин остваре класификацију истраживаних карактеристика, доживљаја и/или догађаја, а не

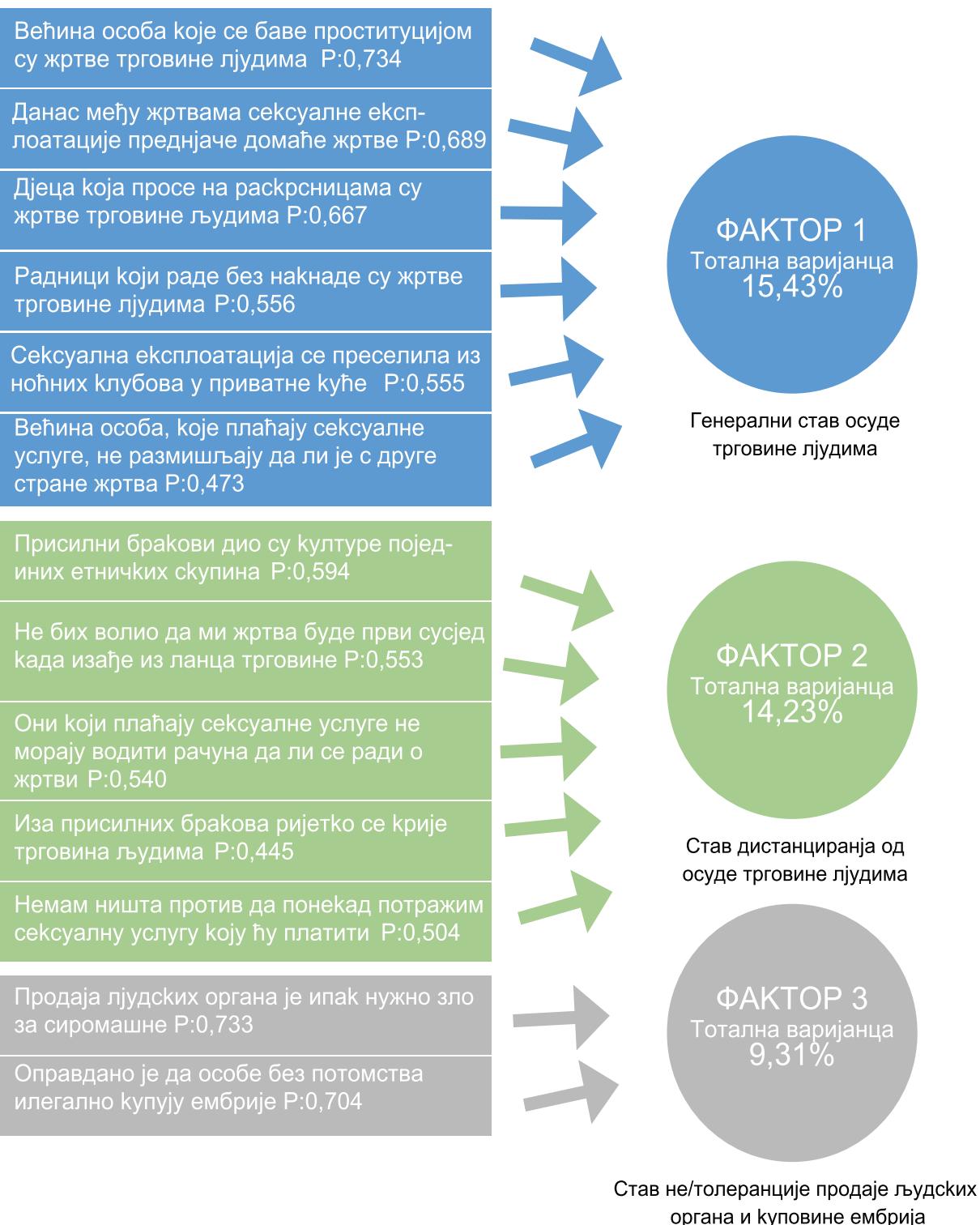
да то врше дедуктивно на основу властитих нагађања или некритичког преузимања налаза из цитиране литературе.

Факторизација нам, dakле, омогућава да фокусирамо истраживачки интерес и напор на битне карактеристике које творе поједину значајну (у нашем случају) компоненту или димензију става према трговини људима које латентно постоје у свијести дијела популације из које смо формирали узорак истраживања. На тај начин остварује се увид у латентне варијабле (факторе, компоненте, димензије) које леже у основи из које се генеришу манифестне варијабле. По правилу више високо корелираних варијабли с одређеним фактором објашњава удио који тај фактор има у тоталној варијанци свих факторизираних података. Од постотне величине тог удјела који поједини фактор има у тоталној варијанци, овиси његов значај и важност за разумијевање заједничких фактора које зовемо компонентама или димензијама ставова.

У случају факторизације података добијених на узорку опште јавности добили смо три заједничка чиниоца у које су се структурисале варијабле - тврдње.

Резултати факторских анализа

Манифестне варијабле - тврђе (компоненте - димензије)

Графикон 12. Резултати факторске анализе одговора на тврђе - учесници из узорка ОПЋЕ ЈАВНОСТИ

Напомена: Ширина стрелица указује на величину кофицијента корелације које дотична тврђња има са компонентом, а постоци испод фактора представљају тоталну варијанцу резултата, односно објашњавају колико је постотно гледано и којим тврђњама (које састављају компоненту става) објашњено укупно варирање резултата које

смо добили истраживањем проведеним међу учесницима из опште јавности. Односно, ти постоци показују колико та компонента сатурише укупну тоталну варијанцу резултата. Збирни износ постотака поједињих компоненти (у нашем случају факторска анализа резултата унутар стручне јавности) указује да смо ми са ових 6 фактора објаснили 67,499 % укупног варирања свих резултата.

У графичком приказу илустровани су резултати факторске анализе проведене на подацима слагања, односно неслагања, са тврђама које садржајно представљају индикаторе ставова према трговини људима, а који су добијени од учесника из редова опште јавности. У упитницима то су тврђње које су у поглављу "ставови" означене бројевима од 1 до 17 и уз њих су предложене двосмјерне скале неслагања и слагања са тврђњом, које као средишњу тачку имају неутралну нулту позицију. Израчунавањем интеркорелација свих појединачних тврдњи међусобно добијени су сљедећи фактори-главне компоненте које представљају димензије става према трговини људима:

Прву главну компоненту чини ГЕНЕРАЛНИ СТАВ ОСУДЕ СВИХ ОБЛИКА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА од сексуалне експлоатације до прошења дјеце на раскрсницама и радника који дуже времена раде без накнаде. Значајност ове компоненте одражава се у величини totalне варијанце свих резултата које она објашњава.

Другу главну компоненту представљају мишљења која рефлектују СТАВ ДИСТАНЦИРАЊА ОД ОСУДЕ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА кроз изражавање толеранције према коришћењу сексуалних услуга могућих жртава, дистанцирања од жртве која је изашла из ланца трговине људима, изражавање разумијевања за присилне бракове као производ културе поједињих етничких скупина и испољавање увјерења да ријетко када иза присилних бракова стоји трговина људима.

Трећа по значајности компонента је СТАВ НЕ/ТОЛЕРАНЦИЈЕ ПРЕМА ПРОДАЈИ ЉУДСКИХ ОРГАНА И КУПОВИНИ ЕМБРИЈА НА ИЛЕГАЛНОМ ТРЖИШТУ.

Занимљиво је да општа јавност - грађани и стручна јавност - суци, тужитељи, полицајци, социјални радници, активисти НВО на идентичним компонентама граде своје ставове према трговини људима.

Уопштено, можемо закључити да однос опште јавности према трговини људима изражава преко генералне димензије става осуде трговине људима, односно неутралног односа према тој појави. Поред тога издиференцирале су се још двије димензије, које различитом снагом објашњавају варијацију свих резултата добијених на тврдњама које садржајно индикују ставове према трговини људима.

Ови резултати усмјеравају нас на коментар да данас у свијести опште јавности - грађанства (популације из које проистиче наш узорак) постоји један општи став према феномену трговине људима који под трговином људима подразумијева и "старо"-сексуалне експлоатације, и новоорганизовану дјечију прошиљу и рад радника без накнаде. Поред тог генералног става осуде постоје идвије друге димензије: дистанцирања од осуде и "старих" и нових облика трговине људима те став не/толеранције присилних бракова и продаје људских органа, односно куповине ембрија на илегалном тржишту. Постојање оваквог димензионисања мнијења опште јавности указује на потребу уважавања когнитивне саставнице по којој се трговина људима генерално осуђује, али су с тим у дисонанци ставови према присилним браковима и проституцији као таквој, јер се сматра да треба имати разумијевања за оне који користе услуге овог "најстаријег заната на свијету."

Могли бисмо закључити да је у погледу првог фактора на "друштвеној сцени постигнути споразум јавности у осуди траффицкинга уопште" (са усклађеним дјеловањем когнитивних, афективних и бихевиоралних компоненти), док је при суочавању с феноменом присилних бракова и продајом људских органа и ембрија присутна когнитивна дисонанца међу ставовима, а вјероватно између ових ставова и очекиваног понашања.

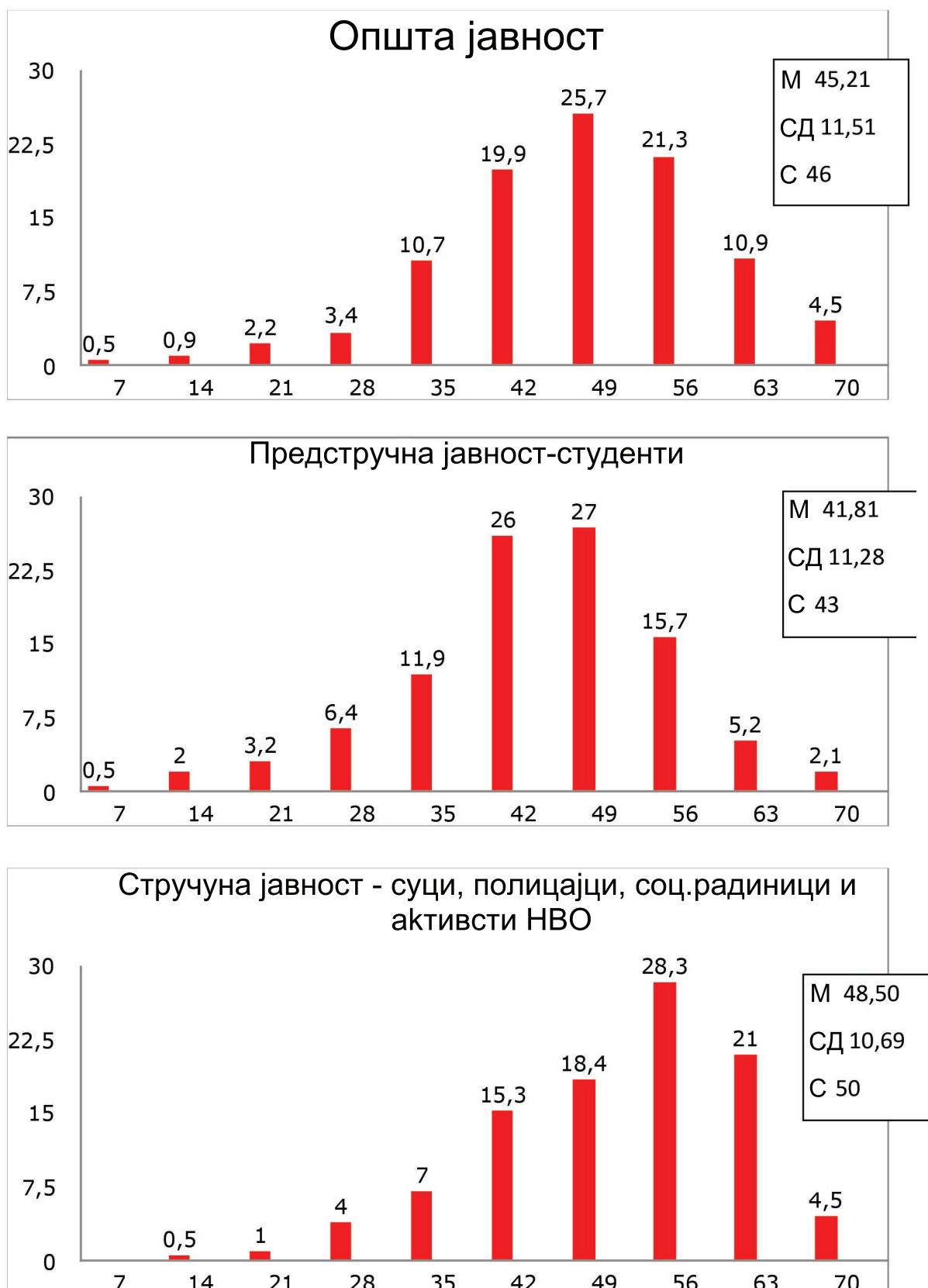
Споменуте димензије указују да активна босанскохерцеговачка јавност у погледу криминалне и социопатолошке појаве трговине људима данас јасно препознаје ове њене нове облике у вези са продајом органа и куповином ембрија на илегалном тржишту, али и оне који проистичу из радне и културне дискриминације, којој су изложена дјеца ромске етничке припадности и радници који су изложени најгрубљим видовима експлоатације радећи мјесецима без икакве накнаде за свој рад.

Због тога у друштвеном реалитету БиХ данас трговину људима нужно треба шире и свеобухватније третирати и проширити изван граница сексуалне експлоатације на ове нове облике криминалног организовања дјечјег просјачења и израбљивања радника који раде без накнаде и које се завараја лажним обећањима и излаже свим облицима лишавања њихових људских права и достојанственог третмана.

Приказ и анализа дистрибуција резултата композитних варијабли

Композитне (сумиране) варијабле исказале су нам збирне резултате на тврдњама које сатуришу поједину димензију става према трговини људима. Због разумљивости и садржајне утемељености ових збирних резултата структурисали смо наше тврдње у следеће компоненте:

1. Димензију која представља генерални став према трговини људима структурише седам тврдњи. С обзиром на начин сумирања резултата и њихову садржајну утемељеност у поједине зоне валенције и интензитета става добили смо следеће дистрибуције резултата које компаративно дајемо за општу јавност (грађанство), предстручну јавност (студенте) и стручну јавност.

Графикон 13. Генерални став према трговини људима код представника активне опће јавности - грађанства, предстручне јавности - студената и стручне јавности - суци, полицајци, социјални радници и активисти НВО.

Општа јавност-грађанство

Приказом дистрибуције резултата добијених на овој димензији општег става према трговини људима показује се да се босанскохерцеговачка активна грађанска јавност већински са 62,4% опредијелила за осуђивање феномена трговине људима, од чега 25,7% благо те наредних 21,3% изразитије и 15,4% изразито осуђује ову појаву у било којим облицима да се иста појављује. Насупрот томе стоји тек минорних 7% оних учесника који "имају разумијевања" за ову социопатолошку и криминалну појаву. Међутим, не смије се игнорисати 30,6% оних који изражавају неутрални генерални став према трговини људима. Према нашем мишљењу такав став се треба сматрати проблематичним дистанцирањем од овог социјално крајње упитног и индивидуално крајње неприхватљивог проблема кршења људских права.

Предстручна јавност - студенти

Ова јавност се односи неочекивано различито - у односу на општу јавност - грађанство, јер показује значајно нижи постотак заступљености претежно до изразитог осуђивања (50%) те значајно више изражава неутрални став (37,9%) и незначајно више (12,1%) став веће или мање толерантности према појави трговине људима.

Дакле, учесници из редова студената факултета на којима се образује професионални кадар и који ће се бавити сузбијањем трговине људима и заштитом жртава, знатно мање су критични од учесника из редова грађанства. То нас несумњиво упућује на потребу за осмишљавањем посебних програма информисања и образовања о криминалној природи трговине људима и њеним посљедицама по људска права и развој демократских односа у БиХ предвиђених за цјелокупну студентску популацију, а посебно студенте са споменутих факултета.

Стручна јавност

Ова јавност је најизразитије приклоњена осуђивању (72,2%) што је и разумљиво јер се ради управо о носиоцима сузбијања трговине људима. Вриједносна оцјена добијених постотака мора уважити и другу чињеницу да међу њима постоји једна четвртина оних који изражавају неутрални став (22,3%) и 5,5% оних који имају разумијевања за присутност те појаве у босанскохерцеговачком друштву).

У интерпретацији и вриједносном просуђивању добијених резултата треба имати на уму да је ово анкетно истраживање првенствено нека врста снимања јавног мнијења о феномену трговине људима у данашњој босанскохерцеговачкој урбанијој, образованијој и боље стојећој јавности.

Стога, у таквом истраживању јавног мнијења неоправдано је и очекивати да не постоји ни минималан број оних који изражавају опонирајући став - чак и унутар професија које се непосредно баве проблемом трговине људима. Када се разматрају постоци ових учесника с опонирајућим ставовима треба имати на уму да је општи консензус у интерпретацији резултата истраживања јавног мнијења, да се сви резултати који се крећу до нивоа од 5% сматрају занемаривим. Као што видимо у приказаним дистрибуцијама изразито опонирајући став који не осуђује трговину људима изражава углавном такав занемариви постотни дио опште и стручне јавности, а студентска

јавност збирно гледано досеже 12% оних који се претежно и изразито не слажу с осудом трговине људима. На основу реченог, сматрамо да пажњу треба усмјерити на коментар оних учесника који изражавају ни више ни мање него неутралан став, а то је сваки пети испитаник. То значи да овакав неутрални субјективитет (који је дошао до изражaja због употребљене Љ-методологије), изражава неко друго спознајно и афективно стање у погледу појаве трговине људима. Чињеница да сваки пети учесник из редова стручне јавности и више него сваки трећи из редова предстручне јавности изражава неутралан став према појави коју сузбијају или ће је сузбијати, према нашем мишљењу представља проблем којем се требамо просоцијално поставити и дјеловати на његовом разјашњавању и рјешавању, имајући у виду оно што смо размотрili о ставовима и њиховом утјецају на понашање. За овај неутрални став може се с правом утврдити да његова ни когнитивна ни афективна компонента нису формиране и зато ни понашање оних који такав став посједују неће бити ангажовано већ пасивно.

Можемо закључити да је активна општа јавност - препрезентована категоријама грађанства нашег узорка истраживања - испољила доминантно осуђујући генерални став према трговини људима и да је то вјероватно резултат реализације програма и проведби кампања које су се водиле у циљу упознавања јавности са трговином људима у БиХ.

Имајући у виду оно што смо споменули у разматрању тематике става (колико су ставови досљедни у понашању) о когнитивној дисонанци и самоперцепцији требамо користити при интерпретацији ових горе наведених резултата и образовању представника предстручне па и стручне јавности. Подсјетимо се да су споменута истраживања показала да ставови у значајној мјери предвиђају будуће понашање и потврдила да тај однос може бити јачи, ако се води рачуна о важности, специфичности, доступности, изравном искуству и за наше истраживање најважније о постојању или не постојању друштвених притисака. Ставови које људи сматрају важним обично су у јаком односу према понашању, а што је став специфичнији и што је понашање специфичније то је јача њихова повезаност.

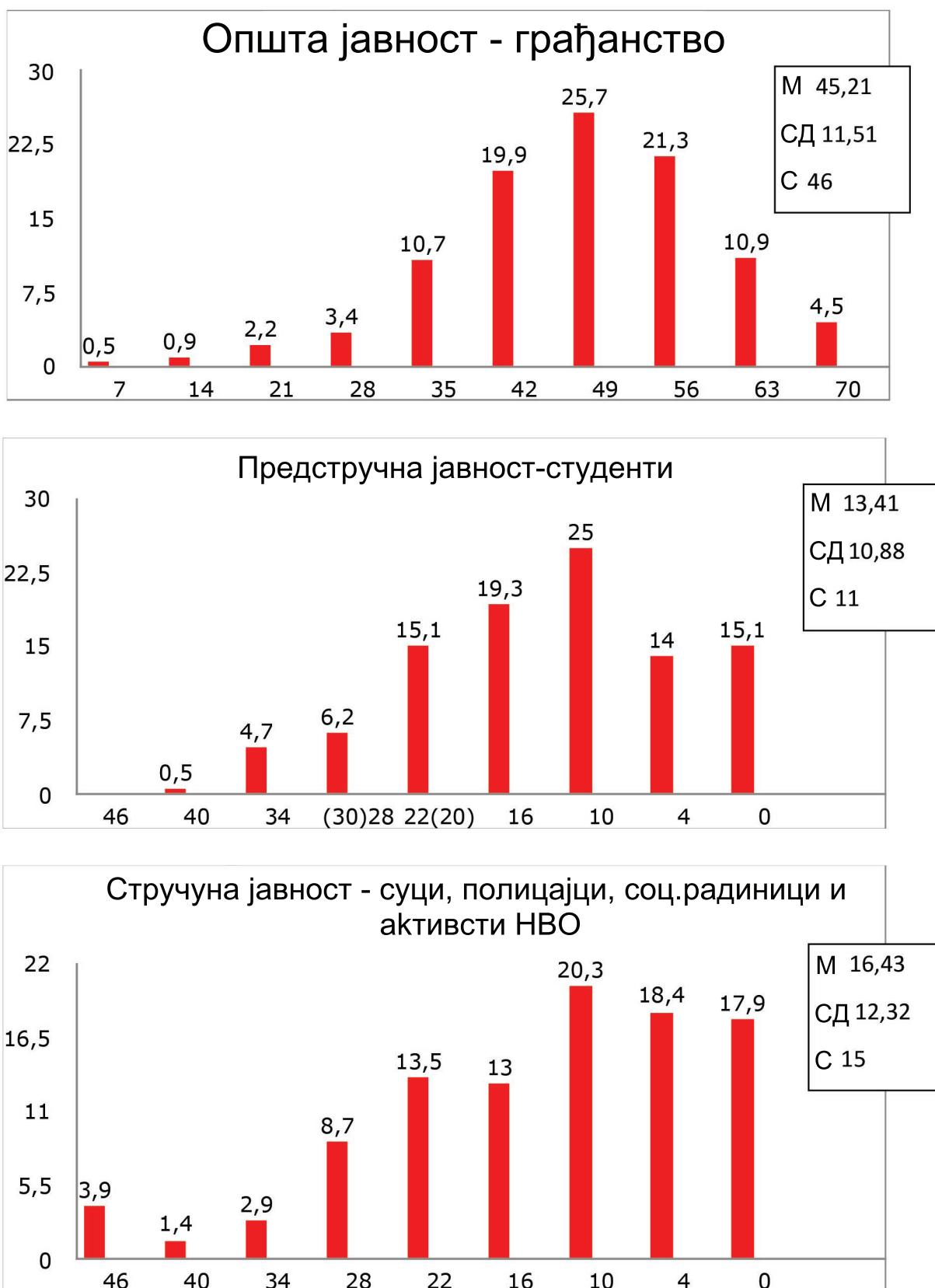
Од изузетне важности је да представници стручне па и предстручне јавности сматрају своје ставове према трговини људима важним и посебним те да се представници активне опште јавности односе према тој појави као важном проблему који спутава афирмацију људских права и успорава развој демокрације у БиХ.

Медијска подршка "антитрафицкинг програмима" и кампањама требала би учинити што доступнијим садржаје са објашњењима што и зашто треба на разини друштва и на разини појединца учинити на сузбијању ове друштвено негативне и криминалне појаве. Посебно би требало у критичком предочавању тог проблема избегавати "црно-бијели клише" и проглашавати све облике сексуалних услуга, прошиље и неплаћања радницима накнада, трговином људима. Истовремено, са друге стране требало би се бескомпромисније суочити са свим облицима експлоатације која прелази границе друштвено допуштеног и морално прихватљивог понашања и која стварно произлази из облика сполне, радне и културне дискриминације.

Споменута истраживања посебно упозоравају да ће вјероватније доћи до веће усклађености између ставова и понашања, када су друштвени притисци који иду у прилог одређеним начинима понашања изнимно снажни. Од пресудне важности је потребно развијати све облике и начине друштвеног освјештавања управљачких структура о потреби и проведби мјера које ће поред старијих програма антисексуалне експлоатације обухватити и нове облике трговине људима - просјачење дјеце и радну експлоатацију. То би требало учинити ради спречавања уљуљавања у

непровјерено увјерење да је у БиХ решен проблем трговине женама/дјевојкама и да су ти нови облици тек дио културног наслеђа, као што су то присилни бракови малољетника и просјачења код ромске дјеце те да је биједа и сиромаштво у којем живи дио становништва на неки начин оправдање за продају дјеце, људских органа и ембрија. Сталан, али одмјерен друштвени притисак требао би допринијети да се смање неутрални субјективни ставови према трговини људима као нечим што се тиче једино полиције и правосудних органа те невладиних организација.

Друга димензија става према трговини људима издиференцирала се као посебан **став према присилним браковима и трговини људским органима и ембријима**. Ова композитна варијабла структурише се од пет тврдњи и с обзиром на начин сумирања резултата добили смо totalни интервал од 50 до 0, а смјер је обратан јер више вриједности које говоре о слагању са предложеном тврдњом и значе заправо прихватање одобравања, а ниже изражавају неодобравања присилних бракова и продаје људских органа и куповине ембрија на илегалном тржишту.

Графикон 14. Ставови према присилним браковима малолетних особа и продаји људских органа и ембрија код представника активне опће јавности - грађанства, предстручне јавности - студената и стручне јавности - суци, полицајци, социјални радници и активисти НВО.

Општа јавност

Дистрибуције резултата приказују како се групишу ставови одобравања и неодобравања бракова малолетних особа и продаје људских органа и ембрија, односно колико учесника заузима неутралну позицију у односу на ове видове трговине људима. Представници активне опште јавности (грађанство) апсолутно већином 79,7% не одобравају ове видове трговине, а само 13,7% њих заузима више или мање неутралну позицију, док готово занемариви 6,6% одобрава те појаве налазећи разлоге у културној традицији неких етничких скупина (Рома) или оправдава трговину људским органима и ембријима великом биједом и сиромаштвом.

Предстручна јавност

Занимљиво је да се и у погледу ове компоненте става трговине људима представници предстручне јавности - студенти статистички значајно разликују од представника опште јавности, а њихова опредељења врло су блиска или готово иста као и представника стручне јавност.

Стручна јавност

Ове дviјe јавност предстручна и стручна, значајно мање изражавају неодобравање или значајно више изражавају неутрални став па чак дјеломично и наглашеније (стручна јавност 14,5%) одобравају те појаве, него што то чине представници опште јавности (6,5%).

На овој разини анализе не можемо образложити овај налаз, да они који ће се бавити професионалном тематиком трговине људима и они који се њоме сада баве, имају статистички значајно више "разумијевања" за присилне бракове малолетних особа те продају људских органа и ембрија, него што то има општа јавност.

Могућа претпоставка јесте да је разлог то што унутар стручне и предстручне јавности доминира поимање трговине људима претежно до искључиво кроз призму сексуалне експлоатације и да стога теже прихватају нове облике израбљивања као трговину људима. Но, недвојбено можемо закључити да активно опште јавно мнијење апсолутно не одобрава ни под којим разлогом или оправдањем присилне бракове малолетних особа, нити продају људских органа и ембрија. Свака законска и репресивна активност против ових видова трговине људима била би апсолутно прихваћена и подржана од активне опште грађанске јавности у БиХ. Оправдан је приједлог да се овој једној трећини студената који имају неутрални став (21,3%) или чак одобравају те појаве (10,4%) треба изравније обратити и објаснити кривично-правну и људски неправедну тематику ових видова трговине људима.

Димензија која представља став **према коришћењу сексуалних услуга** од жртава. Ова композитна варијабла састављена је од 4 тврдње и њен тотални интервал иде од 40 до 0 (обрнути је смјер због садржаја постављене тврдње).

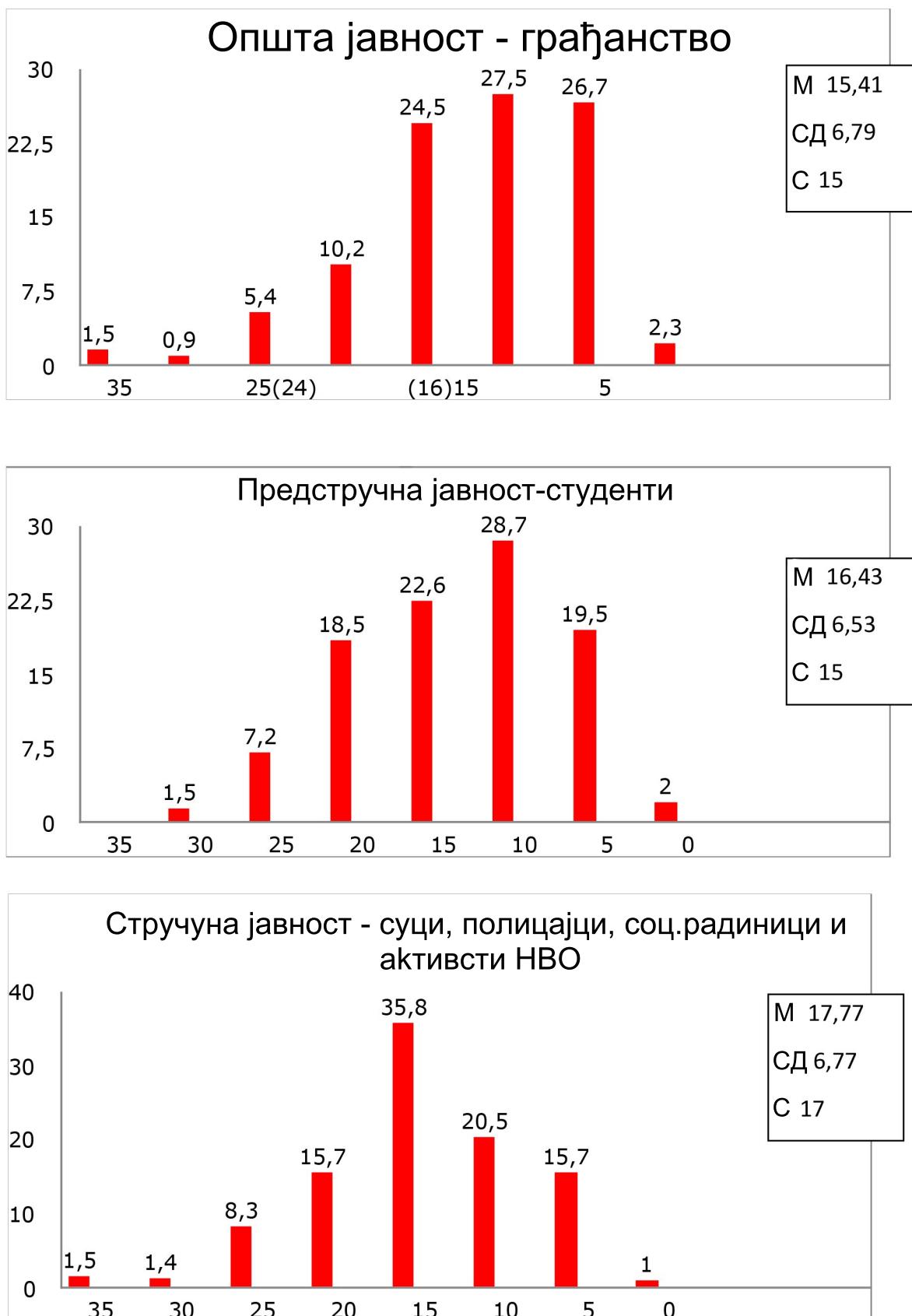
Сексуална експлоатација младих жена - дјевојака, које су некад крајем 90-их почетком 2000-их година биле преваром доведене у БиХ како би овде биле изложене различитим видовима злостављања и присиле на пружање сексуалних услуга, при чему су заправо живјеле у условима дужничког ропства и ропским односима, данас је изгледа постала мање уочљив проблем. По неким мишљењима тај проблем је готово у потпуности ријешен у БиХ, док друга мишљења указују да је он заправо постао само знатно више прикрiven. Но, тешко је претпоставити да се организовани криминал помирио са губитком тако значајног, лаког профита и слабо ризичног посла које је доносила трговина женама/дјевојкама и њихова сексуална експлоатација. Према неким сазнањима та појава се измјестила из угоститељских објеката у приватне куће и станове, а у структури жена/дјевојака - жртава трговине, почеле су превладавати и домаће жртве сексуалне експлоатације.

Сљедећи табеларни приказ мишљења добро информисане посебне јавности - таксиста и рецепционера то потврђује.

Табела 6. Компаративни приказ одговора представника посебне јавности - таксиста и рецепционера о стању сексуалне експлоатације данас.

Садржај тврдње:	Модалитети				Укупно
	Не слаже се	Неутралан	Слаже се		
"Иако нема више ноћних клубова као раније, мислим да је пружање сексуалних услуга прешло у приватне просторе односно у потпуну илегалу ."	9 15%	12 20%	40 65%	61 100%	
"Данас међу жртвама сексуалне експлоатације предњаче домаће жртве."	9 15%	16 26%	36 59%	61 100%	

Мишљења ове добро обавијештене посебне јавности потврђују и наши налази добијени интервјуисањем жртава из сигурних кућа доминантно доказују да се пружање сексуалних услуга преселило у приватне куће и станове те да се још илегално пружају у неким мотелима, а тек незнатац дио у просторима локала у којима су жртве привидно запослене као конобарице.

Графикон 15. Ставови према кориштењу сексуалних услуга од жртва

Какав је став опште, предстручне и стручне јавности изражен преко сумарних одговора на 4 тврђе које се тичу коришћења сексуалних услуга (могућих) жртава трговине људима? Тврђе су тако садржајно постављене да слагање с њима значи неосуђивање, а неслагање с њима осуђивање понашања корисника тих услуга. Зато њихов totalни интервал иде од 40 до 0.

Добијени подаци су изразито изненађујући!

Као прво, све три јавности изражено су блаже у осуди коришћења сексуалних услуга код особа које уистину могу бити жртве трговине људима, него што су то при изрицању својих начелних ставова према трговини људима и посебно својих ставова према неодобравању присилних бракова малољетних особа и продаје људских органа и ембрија.

Као друго, представници стручне јавности; суци, тужитељи, полицајци, социјални радници, активисти НВО статистички знатно мање осуђују такво понашање него што то чини општа и предстручна јавност.

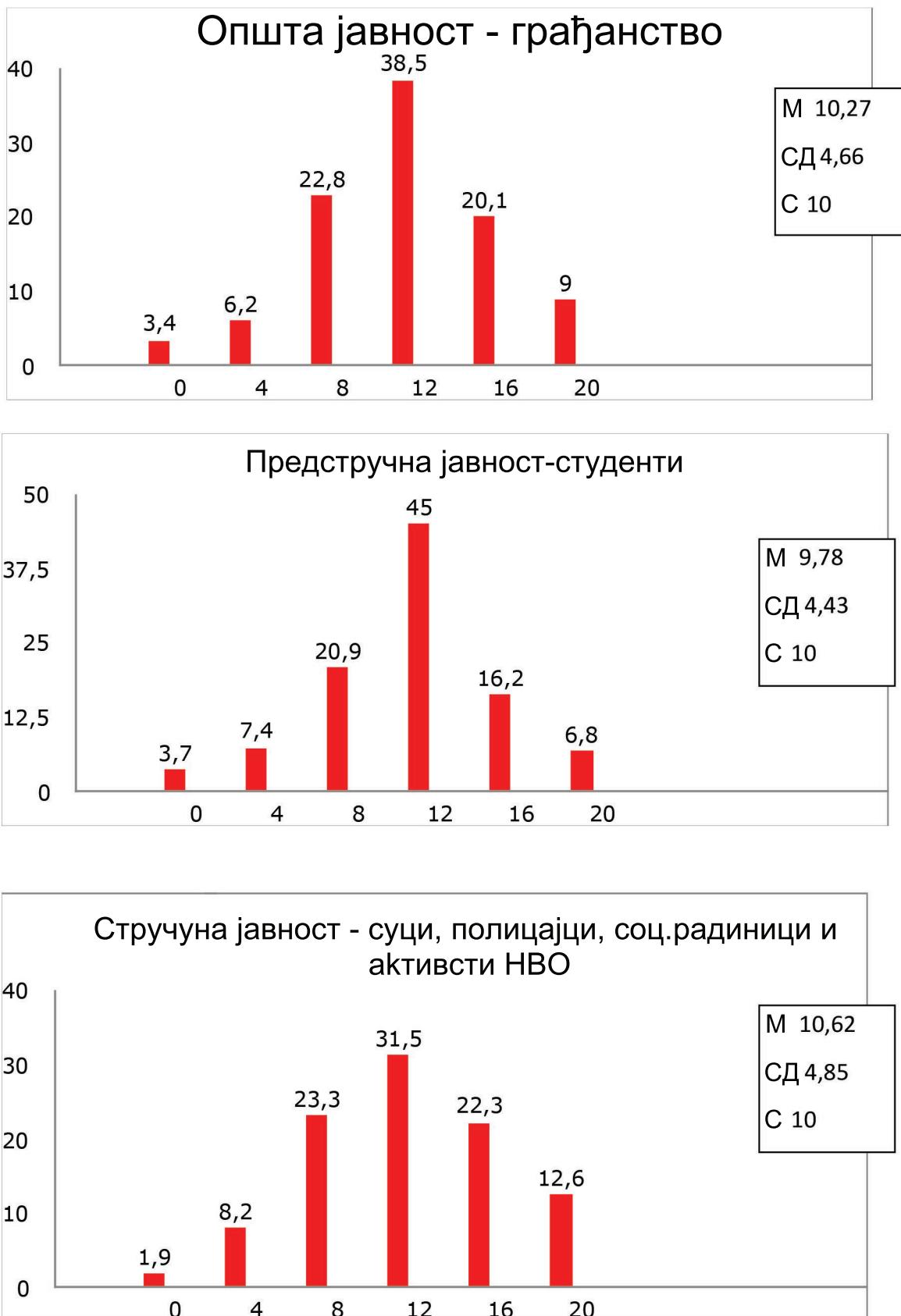
Коментар ових добијених резултата може ићи у два смјера; код опште јавности превладавају више образовне категорије становништва и више су заступљена лица женског спола па је то генерално допринијело склоности јачој осуди "плаћеног секса" у коме се клијентела не треба обазирати на то да ли им услуге пружају жене које су жртве трговине људима. У истом обрасцу представници предстручне јавности - студенти били су под утјецајем своје доби у односу на феномен коришћења сексуалних услуга. Насупрот томе, стручна јавност која се непосредно суочава с јавношћу овог феномена, теже се може отети споменутој дилеми да у подручју пружања сексуалних услуга превладава данас класична проституција те да кориснике сексуалних услуга не треба унапријед осуђивати. То вјероватно импликује и схватање да је пружање сексуалних услуга тек прекрај, а не казнено дјело те да за клијенте нема законски предвиђених санкција.

Без обзира на узрок овако значајно различитих ставова стручне јавности важно је питање да ли се тај њихов толерантнији став одражава на њихово професионално понашање? Ако да, онда је то својевrstan проблем субјективног ограничавајућег фактора њиховог могућег пристрасног дјеловања у складу с таквим њиховим ставом.

Композитна варијабла тврђи да локалне заједнице у БиХ располажу ресурсима који им омогућују укључивање жртава трговине људима или било којих вишеструко угрожених грађана у друштвена збивања (интеграција) и друга тврђња да су невладине организације (НВО) биле припремљеније за помоћ жртвама трговине људима од званичних државних органа.

Сумарно гледано, ове двије тврђе говоре о могућностима да се рјешење посљедица по жртве трговине људима може осигурати преко локалних заједница и невладиних организација.

Сљедећи графички приказ илуструје резултате добијене на тако конструисаној композитној варијабли која има тотала интервал од 0 до 20:

Графикон 16. Ставови према могућностима локалних заједница и НВО да помогну жртвама

У погледу ове компоненте става према рјешавању посљедица трговине људима, предстручна јавност - студенти се статистички разликују и од опште и од стручне јавности и то искључиво на више израженој неутралној позицији (45%) док ту позицију бира 32,5% опште и 31,5% стручне јавности. С друге стране, представници све три јавности не разликују се значајно у погледу неслагања с тим тврђама, односно цца 1/3 сматра их да ни локалне заједнице не располажу с доволно ресурса нити су невладине организације боље опремљене за помоћ жртвама од званичних државних органа.

Такођер, тек сваки четврти представник предстручне јавности слаже се с тим тврђама, док то чини сваки трећи представник опште и стручне јавности. Вјероватно је код студената превладало више опортунистичко схватање у погледу процјена ових могућности па су бирали незамјерајућу позицију неутралног одговора.

Уопштено, можемо закључити да нити општа нити стручна јавност не оцењује значајним ресурсе локалних заједница нити припремљеност невладиних организација да рјешавају посљедице трговине људима. Према томе, задовољство властитим активностима и друштвеном улогом коју имају у себи локалне заједнице, а још више невладине организације, нема свог покрића у перцепцији њиховог рада који имају општа и стручна јавност подједнако.

Однос према просјачењу дјеце као организованој радној експлоатацији

Раскрсницама сарајевских улица, али и других већих мјеста у БиХ, својствена је слика просјачења врло мале дјеце (чак испод 5 година старости) или нуђења услуга брзог прања аутомобилског стакла коју чине дјеца нешто старијег узраста. Такођер, бројни су случајеви да мајке с дојенчади у наруџбу просе од возача аутомобила, посебно од оних с страним регистрацијама и успут регулишу понашање своје остале дјеце која такођер учествују у прошњи. Према полицијским сазнањима по правилу се ради о организованој прошњи у којој старије особе развозе дјецу на раскрснице за које су се претходно договорили да представљају њихов терет те да по доласку по њих покупе њихов полуудневни или дневни утржак од прошње.

Проматрајући старосну доб те дјеце, њихов запуштенi изглед и одглумљено понашање при прошњи чини се да је овај "нацрт за живот" почетак њиховог девијантног понашања, које послије прелази у ситне крађе, дилање дроге, провалне крађе и тежа казнена дјела.

Тежња ка "сакупљачком привређивању" врло је изражена код ромске популације и ову наметљиву прошњу треба третирати као уводну активност у даља социопатолошка понашања. Кроз ову активност дијете или млађи дјечак улази у "свијет организованог сакупљачког рада", у којем стално доминира израбљивање. Израбљивање полази од тога да му се покупи сав утржак прошње и да му се осигура задовољавање тек елементарних потреба, о чему говори њихова запуштеност, преко тога да се прода неком "великом босу" у иноземство, најчешће у Италију, за којег мора извршавати различита казнена дјела, од прошње до джепарења, крађа и провала.

Посебан облик је продаја врло мале дјеце која је присутна код тзв. "бијелих Рома" и склапања присилних бракова малолjetних дјевојчица уз накнаду коју добијају њени родитељи.

На крају, треба споменути да и у случају када старији дјечак или младић ради на полулегалним пословима сакупљања отпада или препродаје ситних ствари, дијелова стarih аутомобила, он то ради или под условима тешке експлоатације организатора посла. Уколико је тај организатор истовремено и родитељ, намеће му се обавеза да заради толико да може купити жену. Ако се деси да му недостаје новца, онда за оно што је посудио од родитеља, рођака или неке друге особе, он пада у дужничко ропство.

С правом се у свим тим случајевима може на неки начин говорити о трговини људима, иако законске санкције и полицијско сузбијање те појаве готово не постоји. Иначе, истраживања у другим државама показују како генерално постоји јако низак ниво сензибилности полицијских органа спрам проблема радне експлоатације људи. Штавише, у неким развијеним државама полицијски органи овај вид трговине људима уопште не виде као проблем. Као најчешћи узроци таквог стања су идентификовани: (а) нејасноће у дефинисању радне експлоатације људи у сврхе трговине људима, (б) незаконити статус миграната који дјелује збуњујуће на схватање овог проблема, (ц) притисак који формална социјална контрола ствара на незаконите мигранте - они се дубље гурају у подземље у којем бивају радно експлоатисани, те (д) традиционално схватање како кривично-правни систем нема улогу заштите радничких права (Barrick et al., 2014).

Какав је став јавности о појави просјачења која је енормно присутна у Сарајеву, али и у другим урбаним срединама БиХ, те да ли је подржавају својим понашањем представници одређених видова јавности - покушали смо сазнати са сљедећа два питања - тврђње:

- "Дјеца која просе на раскрсницама улица већином су жртве трговине људима!"
- Иако подсјесно зnam да то можда није добро ипак често дајем новац просјацима на раскрсницама.

Табела 7. Компаративни приказ не/слагања са тврђњом: "Дјеца која просе на раскрсницама улица су већином жртве трговине људима!"

Зоне не/слагања	Ниво јавности у %			
	Општа	Предстручна	Стручна	Посебна
0 - 1 изразито се не слажу	4,0	5,6	4,8	18,2
2 - 3 претежно се не слажу	5,4	9,7	2,4	9,0
4 - 6 неутрални	24,2	24,0	10,5	16,5
7 - 8 претежно се слажу	16,7	25,5	16,7	12,7
9 - 10 изразито се слажу	49,7	35,2	65,6	43,6
Укупно %	100,0	100,0	100,0	100,0
Н	(684)	(199)	(212)	(60)

Хи-квадрат тест = 32,4765 статистички је значајан уз 12 ступњева слободе на разини вјероватно од .05.

Значајност разлика између првенствено не/слагања са горњом тврђњом код стручне и опште јавности, а посебно између представника предстручне и стручне јавности говори нам да су поимања једног те истог свакодневног феномена изразито различите. Стога се у приступању њему мора имати нијансиран и постепен приступ како би се ускладио став према овој социопатолошкој појави и издиференцирале криминалне активности које ју прате.

Важно је истаћи да готово апсолутна већина стручне јавности сматра (65,6% изразито се слажу и још 16,7% претежно се слажу) да то просјачење има карактер трговине људима. Занимљиво је да је и општа јавност већински препознала (69,7% изразито се слажу и 16,7% претежно се слажу) у томе да је то облик трговине људима, а тек сваки десети то не сматра трговином људима и сваки четврти заузима неутрални став.

Студенска популација, која се битно разликује у перцепцији просјачења од стручне и опште јавности, ублаженије процјењује просјачење као облик трговине људима.

Уопштено, може се закључити да је босанскохерцеговачка јавност препознала просјачење као облик трговине људима и то је посебно изражено увјерење представника стручне јавност. Због тога, неразумљиво је зашто нема одговарајућег друштвеног одговора који би утврдио сталне активности и мјере, првенствено усмјерене на социјално збрињавање жртава и кажњавању њихових предатора?!

Когнитивна дисонанца става према просјачењу

Споменули смо да је понашање често недосљедно ставовима. За ту карактеристику Фестингер (поткрај 1990-их) предлаже израз когнитивна дисонанца подразумијевајући под тим свако неподударање које појединач може примијетити између своја два или више ставова или између својег понашања и става.

Постављајући за редом двије складне тврдње о просјачењу ми смо суочили учеснике с властитом недосљедношћу: након што су просудили да су дјеца која просе већином жртве трговине људима морају исказати своје слагање или неслагање са тврдњом да им се догађа да подсјесно дају новац просјацима, иако знају да то није добро.

Табела 8. Компаративни приказ не/слагања с тврдњом: "Иако подсјесно знам да то није добро, ипак често дајем новац просјацима на раскрсницама"

Зоне не/слагања	Ниво јавности у %			
	Општа	Предстручна	Стручна	Посебна
0 - 1 изразито се не слажу	27,6	17,8	31,8	16,4
2 - 3 претежно се не слажу	9,5	8,6	8,0	1,6
4 - 6 неутрални	19,9	21,3	20,0	24,6
7 - 8 претежно се слажу	15,9	19,8	14,2	19,7
9 - 10 изразито се слажу	21,1	32,5	26,0	37,7
Укупно %	100,0	100,0	100,0	100,0
H	(669)	(196)	(211)	(61)

Укупни Хи-квадрат није статистички значајан, нити су то парцијални Хи-квадрати између поједињих нивоа јавности

Ова статистичка констатација значи да се учесници који представљају поједини ниво јавности подједнако односе (онашају) у ситуацијама у којима су изложени просјачењу.

За такво понашање одговорна је афективна (емоционална) компонента става која коригује когнитивну и модификује бихевиоралну компоненту тако да, без обзира што се когнитивно слажу да је просјачење вид трговине људима, ипак емоционално не могу одољети у ситуацијама када мала (често врло мала дјеца или мајке с дојенчади) просе. Тако се понаша према нашим подацима 37% учесника из редова опште јавности и чак 40,2% учесника из редова стручне јавности (сума одговора под д) и е).

Колика је когнитивна дисонанца између става према просјачењу схваћена као трговина људима и понашања које се догађа у конкретним ситуацијама прошире дају нам одговор сљедећи подаци:

Табела 9. Укрутање података одговора на сљедеће дводје тврдње:

ОПШТА ЈАВНОСТ					
	"Иако подсјесно зnam да то нијe добро, ипак често дајem новац просјацима (нарочито дјeци и старцима)"		"Дјeца којa просe на раскрсницамa улицa вeћином су жртве трговине људимa."		
	Не слажу сe Н	Неутрални %	Слажу сe Н	Слажу сe %	Укупно Н %
Не слажу сe	21	33,8	51	31,7	17 39,6
Неутрални	16	25,9	42	26,1	74 16,7
Слажу сe	25	40,3	68	42,2	193 43,7
Укупно	62	100,0	161	100,0	442 100,0
					665 100,0

Хи-квадрат није значајан стога закључујемо да се без обзира на своју професионалну припадност (стручну јавност) све скупине учесника подједнако понашају у ситуацији прошире односно збирно гледано 43,7%. Готово сваки други, који је спознао да је прошире дјeци на раскрсницамa вeћином трговине људимa, због емоционалне компоненте коју укључује тaj став према прошире дјeци недосљедан је свом ставу и даје просјацима новац знајући да то нијe добро јер активно подржава ову социопатолошку појаву и индиректно саму трговину људимa.

Они који су имали неутралан став према просјачењу као трговини људимa такођer са 42,2% их се понаша тако да даје просјацима новац. Занимљиво је, да на крају од оне скupине која нијe сматрала да је просјачење вид трговине људимa, такођer, у истом постотку (40,3%) подржава активно ову социопатолошку појаву.

Дакле, уопште можемо закључити да је феномен просјачења усмјерен на емоционалну компоненту става, отпоран на све спознаје које појединач је имати о тој појави као о трговини људимa и да то изазива когнитивну дисонанцу у понашању које се догађа у конкретним ситуацијама. То вjероватно оправдава и понашање полиције која ништа не подузима осим можда формалних упозорења и пријетњи које ни по чему нису дјелотворне да би бар дјеломично сузбиле ова девијантна понашања која под будним оком организатора те прошире упражњавају најчешћe малолjetna ромска дјeци.

Стога и приступ просјачењу, као виду трговине људимa, морати бити посебно проучен те селективно усмјерен на све ситуације у којима је видљиво да појединач доводи/зи скupину дјeци на раскрснице, касније долази по њих и убира/одузима њихов дневни/полудневни утржак од прошире.

С обзиром да се ради о дјеци врло сличног узраста, врло је вјероватно да то све нису његова рођена дјеца, већ је он организатор прошње и предатор који кажњава уколико дијете сакрије дио утршка или не заради очекивани ниво "зараде" за свог родитеља/газду.

Имајући у виду налазе теорије самоперцепције могли бисмо утврдити да је понашање у којем смо изложени прошњи и дајемо ситниш малолетним просјацима, утјецило да у ствари став према прошњи буде што толерантнији и наше понашање све више просоцијално. Велика учесталост ситуација у којима дјеца просјаци изазивају нашу самилост, коригује постепено нашу спознају да се ради већином о некој врсти трговине људима и ми се понашамо дисонантно у односу на своја рационална увјерења и ставове према томе.

Медијско разголићавање те појаве у сарадњи са социјалним радницима и полицијом те досљедније провођење мјера социјалне заштите жртава и репресије починитеља казненог дјела организације прошње, допринијело би да јавност почне мијењати своју афективну компоненту, а то би ограничавајуће дјеловало на бихевиоралном плану, односно одразило би се на понашање људи да не подржавају активно ову енормно присутну појаву просјачења малолетне дјеце на урбаним просторима Босне и Херцеговине.

Наравно, приступ би требао бити свеобухватан и укључити паралелно социјалну заштиту и полицијско судско кажњавање организатора прошње, као и родитеље ради продаје дјеце и њиховог запуштања, занемаривања и злостављања.

Док год се људи у пракси понашају дисонантно својим ставовима и увјерењима према просјачењу као друштвеној појави, дотад ће она опстајати и вјероватно се и даље развијати доносећи организаторима зараду која се огледа у њиховим покретним и непокретним добрима, као што то приказује примјер недавно одржаног спровода чуvenог римског - ромског боса који је имао велебно организовани спровод.

Однос према експлоатацији радника који дуже времена раде без накнаде као новом облику трговине људима

Изразито тешко економско стање у БиХ које се посебно изражава у великом броју незапослених, омогућава власницима подuzeћа и њиховим менаджерима да дуже времена не плаћају накнаде за рад својим запосленицима, иако сами себи истовремено исплаћују велике плате и бонусе. Ова појава сама по себи није а приори обухваћена појмом трговине људима, али представља један од фактора ризика за појаву радне експлоатације у сврхе трговине људима и предворје различитих пракси искориштавања радника као саставнице трговине људима. Овдје треба истаћи како је питање критерија за идентификацију жртава трговине људима, укључујући тиме и радну експлоатацију, вјечита недоумица код различитих истраживача. Анализирајући два супротстављена концепта, оног који почива на критерији присиле и другом - који се бави пристанком жртве, ипак треба истаћи како је за дефинисање жртве радне експлоатације нужно потребно узети у обзир специфичности сваке државе и економског сектора у којима се јавља овај вид искориштавања људи. Тако Арононйтз (2009) износи подatak како се широм свијета врши радна експлоатација људи која има своје специфичности у појединим подручјима. Тако је нпр. забиљежено да се на плантажама лимуна на Флориди најчешће искориштавају радници из Мексика и Гватемале, док се у другим савезним државама странци искориштавају у угоститељству. Слична је ситуација

у земљама Западне Европе, где се странци искориштавају у ресторанима или производним објектима где се израђују одјевни предмети познатих модних произвођача (Италија). Интерна трговина у сврхе радне експлоатације је присутна нпр. у Бразилу, где се радници искориштавају присилним радом на плантажама, док се странци који су жртве овог облика трговине људима у Бразилу углавном искориштавају у фабрикама. У државама које имају развијено рибарство ова индустрија се значајно користи као мјесто за радну експлоатацију жртава трговине људима. У Кини су забиљежени случајеви радног икориштавања људи у цигланама, тврди овај аутор. Уопште говорећи, обим у којем се дефиниција трговине људима примјењује на радну експлоатацију нпр. радника миграната, није привукла једнаку пажњу као праксе сексуалне експлоатације људи. Неке од аномалија и недоумица у појмовном одређењу ове врсте трговине људима тичу се питања да ли је потребно постојање непрекидног ланаца између регрутовања и евентуалне експлоатације радника, јер постоји извјесна фрагментарност радњи учитеља у овом подручју. Нпр. неке агенције за посредовање у запошљавању олакшавају кријумчарење радника обећавајући посао у иностранству, након чега раднике у земљи дестинације остављају напуштене без докумената и новчаних средстава (Kelly, 2005). Један од широко прихваћених критерија у том смислу је постављен од Међународне организације рада (ILO), према којој је одговор на питање "да ли сте слободни да наплатите свој рад у било којем тренутку?" кључна вододијелница разликовања између лоших услова рада и израбљивања у сврхе трговине људима. Како не постоји универзални критериј за одређивање жртве радне експлоатације, могло би се рећи да је одсуство слободе за напуштање услова икориштавања прикладан за дефинисање жртве трговине људима (Pay, 2008).

Постојање фактора ризика може довести до ситуација експлоатације рада и радника у данашњој Босни и Херцеговини, које очигледно постаје све израженија појава, не само код нас него у цијелом свијету овакво понашање постаје тренд. То озлојеђује не само појединце и њихове породице него и општу јавност. Младе, незапослене, радно способне људе посебно озлојеђују лажни натјечају, који се формално расписују и влада свеопште увјерење да се без корупције, везе и мита не може ништа решити у БиХ. Не улазећи у узроке оваквог економског, политичког и друштвеног стања, ми смо се у овом истраживању задржали на већ врло раширену тези да је неисплата накнада дуже вријеме за остварени рад, уз присуство експлоатације један од могућих облика трговине људима. Подршку овој тези поткрепљује чињеница да се и као и код сексуалне експлоатације радницима даје сљедеће:

- Лажно обећање и врши превара да ће бити исплаћени за свој рад накнадно,
- Психичко зlostављање због неизвјесности у којој се налазе они и њихове породице,
- Пријетње и принуде да ако не желе радити без накнаде могу узети радну књижицу односно напустити подuzeће,
- Тражење ропске послушности и прихваћања таквог стања,
- Настављање рада без накнаде и неисплата одрађеног посла.

Све ове елементе налазимо и код сексуалне експлоатације где жене/дјевојке - жртве трговине људима бивају преварене и обмануте лажним обећањима, примораване да без икакве накнаде пружају сексуалне услуге, психичким пријетњама и другим видовима зlostављања натјеране на ропску послушност.

Не треба изгубити из вида ни методолошке проблеме са истраживањем случајева радне експлоатације, са којима се сусрећу и они истраживачи који се баве овим феноменом у оним државама Запада, где постоје јасни показатељи присуства радне експлоатације људи, поготово незаконитих миграната, особља које је ангажовано на кућним пословима (често за дипломате и

сл.). Врло често се као кључна методолошка препрека у овим истраживањима наводи чињеница како су незаконити мигранти који се израбљују у пољопривредном сектору, грађевинарству, мањим радионицама и производним објектима у суштини друштвено издвојени, без нарочитих социјалних веза, које се често намјерно прекидају од стране израбљивача како би се такве особе учиниле "маскираним" тј. невидљивим за органе формалне социјалне контроле, али и истраживаче који се баве овом појавом (Zhang, 2012).

Ма колико непримјерено изгледало претходно изнесено тражење сличности између положаја жене/дјевојке која је жртва сексуалне експлоатације и положаја у којем опстоје радници с дуговременским неисплатама редовних примања и искориштавање њиховог рада, она се фактично намеће и даје подршку тези да се радна експлоатација запослених који раде без накнаде и искориштавање радне снаге, третира као трговина људима.

На учесницима нашег узорка жељели смо проверити, колико је проширена та теза да се радна експлоатација заправо може третирати као једна врста трговине људима, те се увјерити у интензитет и проширеност те појаве у општој јавности.

Табела 10. Компаративни приказ не/слагања са тврђњом "Радници који раде без накнаде дуже вријеме су жртве трговине људима!"

Зоне не/слагања	Ниво јавности у %			
	Опћа	Предстручна	Стручна	Посебна
0 - 1 изразито се не слажу	11,5	11,8	9,4	20,0
2 - 3 претежно се не слажу	7,7	8,2	6,1	3,3
4 - 6 неутрални	24,9	36,2	28,9	36,7
а) 7 - 8 претежно се слажу	15,5	12,7	19,9	13,3
б) - 10 изразито се слажу	40,4	31,1	35,6	26,7
Укупно %	100,0	100,0	100,0	100,0
Н	(684)	(199)	(211)	(60)

Хи-квадрат текст није статистички значајан. Ова статистичка констатација говори нам да јавност у БиХ, без обзира на социјални и професионални статус, подједнако изражава мишљење да стање у којем су радници приморани и пријетњама отказом натјерани да раде без накнаде, представља уствари облик трговања људима. Дакле, ова теза је испитивана на разини опште перцепције јавности, без улажења у појашњења (која овде нису методолошки ни могла бити примијењена) о томе где завршавају лоши услови рада, а започиње радна експлоатација. Нагласак је више био на испитивању степена сензибилности опште јавности над појавом искориштавања људских бића, односно, људи као радне снаге у сврхе трговине људима. С тим се изразито слаже 44,4% представника активне опште грађанске јавности и нешто мање, али још увијек значајно 36,5% стручне јавности. Збројено с подацима модалитета "претежно се слажу" добијамо да такво стање осуђује преко половине (55,9%) опште и (55,5%) стручне јавности. Студенти и посебна јавност (таксисти и рецепционери) имају нешто ниже просудбе у зони слагања с тврђњом да "радници који раде без накнаде дуже вријеме су жртве трговине људима", али им је знатно више повећана просудба у зони неутралности на 36%.

Ова општа социјална перцепција упозорава да је потребно подузети мјере заштите људских права и слобода радника јер став јавности се приближио осуди која граничи са протестом и сигурно је да би већински подржали раднички бунт и демонстрације, које могу лако прерasti у грађанске немире, нереде и револуционарна гибања. Да ово није претјерано тешка и нереалистична процјена свједоче и недавна многа протестна дogaђања која су радници појединих подuzeћа или припадници одређених дијелова јавности учинили на јавној сцени већих урбаних средина у БиХ.

Но ова разматрања су усмјерена на општу друштвено-политичку разину, али нас занима у којој мјери је такво стање на нивоу појединца. За нас је на том нивоу битно да разјаснимо и појаснимо да је појава неисплаћивања накнада за рад кроз дуже вријеме - мјесецима па чак и годинама - дејство и етиолошки и феноменолошки трговање људским животима и перспективама.

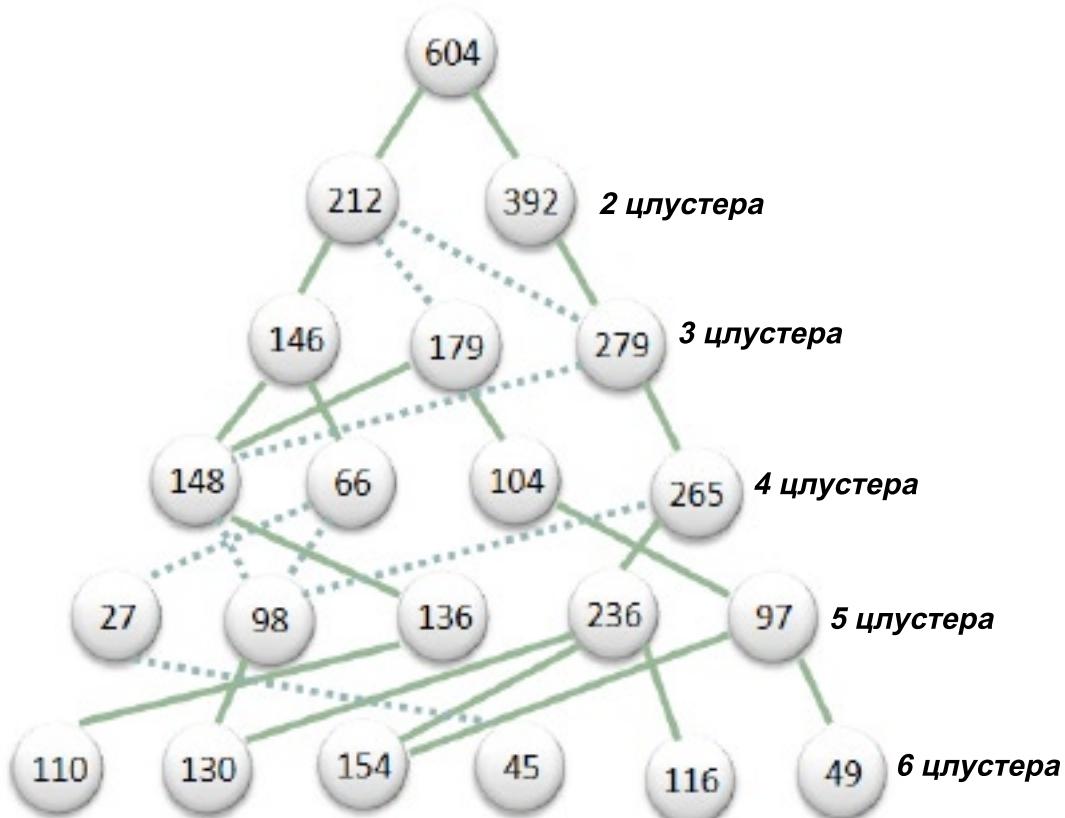
Кластер-анализа - резултати и интерпретација на узорцима опште, предстручне и стручне јавности

Као што смо са факторском анализом утврдили заједничке компоненте, које леже у основи става према трговини људима - поступком тражења интеркорелација између појединих карактеристика наших учесника, тако смо и са кластер-анализом утврдили хомогене скупине које овај сложени поступак врши по основи међусобне близине учесника у једној скупини и међусобне различитости тих учесника у другој скупини такође утврђеној истим поступком.

Дакле, кластер-анализом успоређивања карактеристика сваког учесника са карактеристикама свих других учесника генеришу се хомогене скупине, које су унутар себе сличне, а истовремено међусобно различите.

Тако, напримjer, поступак кластер-анализе се понавља док се не дође до највеће класификације послије које није више могућа или логична даља раздиоба.

Сљедећи схематски приказ то зорно приказује:

Графикон 17. Раздиобе појединих цластера под условом повећања њиховог броја - примјер изведен на подацима узорка опће јавности

На основу података како су учесници одговарали на тврђе о ставовима према трговини људима, кластер-анализом добили смо седам хомогених скупова (кластера), а на претходном схематском приказу илустровано је како се квантитативно дијелила (класификовала) општа јавност. Сљедећи табеларни приказ даје квантитативни израз подјеле учесника из шестог у седми кластер.

Табела 11. Бројчани приказ раздиобе учесника из шестог у седми цластер на узорку опште јавности

Цластери Бројеви случајева	1	2	3	4	5	6	7	Укупно %
1	48	1	61	0	0	0	0	110
2	11	83	0	32	0	4	0	130
3	43	0	0	0	0	110	1	154
4	0	8	15	0	22	0	0	45
5	0	0	0	77	0	39	0	116
6	0	0	0	0	0	0	43	49
Укупно %	102	92	76	109	22	153	44	604

Видимо да се први кластер од укупно шест кластера раздвојио у први и трећи кластер, други од укупно шест кластера раздвојио се у други и четврти кластер и тако редом.

Хомогене скупине учесника из опште јавности - грађанства.

Сљедећа табела приказује од којих карактеристика су дефинисани поједини од седам посебних скупина учесника из грађанства.

Табела 12. Приказ финалних центара цластер-анализе по појединим карактеристикама учесника опште јавности

Ознака варијабле	Скраћени назив варијабле	Цластери - финални центри						
		Цл/1	Цл/2	Цл/3	Цл/4	Цл/5	Цл/6	Цл/7
B 9	..секс. експл. преселила у илегалу (куће)	7	9	8	9	10	8	6
B 10	..прост. већином жртве трг. људима	5	8	6	9	8	6	3
B 11	...међу жртвама предњаче домаће	5	8	6	9	8	6	2
B 12	..већина клијената не размишља о жртви	9	9	8	9	10	9	6
B 13	.клијенти не морају водити рачуна о жр	2	3	4	1	8	1	2
B 14	..сам понекад користи секс услуге	1	1	2	0	5	0	0
B 15	..дјеца која просе већином су жртве	6	9	6	9	9	8	4
B 16	..подсјесно зна или ипак даје просјац	6	6	7	5	9	3	4
Ж 17	..прихватљив је уговорени брак малоль	2	3	5	0	7	0	1
Ж 18	...уговорени брак је ријетко трг људи	5	6	6	3	8	2	2
B 19	..радници без накнаде су жртве тргов.	6	9	6	9	9	6	2
B 20	...продажа органа је нужно зло	4	5	8	1	9	1	2

B 21	...оправдано је куповати ембрије	2	2	5	0	7	0	1
B 22	...не би волио за сусједа жртву	3	3	6	1	7	1	2
B 23	...већина жртава и сама је крива	4	5	6	3	9	2	2
B 24	...лок. зајед. имајуовољно ресурса	3	5	4	5	9	2	2
Ж25	...невладине орг. су боље припремље	6	8	6	8	9	6	3
1 Комп. вар.	Генерални став према трг. људима	38	55	42	56	64	43	21
2 Комп. вар.	Став према прис. браку и прод. орг.	16	18	29	5	39	5	8
3 Комп. вар.	Став према сексуал. услугама жртв.	16	18	21	13	31	12	11
Укуп. Н 604 Н у цластеру		108	92	76	109	22	153	44
% у цластеру		17,9	15,2	12,6	18,0	3,6	25,4	7,3

Интерпретација резултата кластер-анализе

Цл 1 (108 или 17,9% - претежно неутрални) - учесници у овоме кластеру претежно су неутралног става према трговини људима, односно према сексуалној и радној експлоатацији и имају увјерење да данас међу жртвама сексуалне експлоатације превладавају домаће жртве. Неутрални су, такођер и у погледу одговорности жртве за стање у којем се налази, а такођер су неутрални према мишљењу да данас међу жртвама сексуалне експлоатације превладавају домаће жртве. Неутрално мишљење задржавају према продаји људских органа због сиромаштва и нису увјерени да се иза уговорених бракова малолетних особа крије трговина људима. Насупрот посљедњем, изразито су против куповине људских ембрија на илегалном тржишту. Најкритичнији су у погледу понашања корисника сексуалних услуга, који не воде рачуна да ли се "с друге стране" налази могућа жртва трговине људима. Оцјењују слабим ресурсе локалних заједница, а могућности НВО просјечним када је у питању помагање жртвама. Потребно је указати да поред ове неутралне тенденције ова скупина грађана осуђује испољавање предрасуда против жртава које су изашле из ланца трговине.

Према збројеним резултатима на композитним варијаблама у погледу генералног става према трговини људима спадају у неутралну зону, а исто тако су претежно неутрални у ставу према присилним браковима и продају људских органа те у ставу према коришћењу сексуалних услуга од (могућих) жртава трговине људима.

Цл 2 (92 или 15,2% - критични и неутрални) - изразито се слажу да је већина особа које се баве проституцијом уствари жртва трговине те да су то дјеца која просјаче и радници које дуже времена раде без накнаде. Сматрају и наглашавају да данас предњаче домаће жртве сексуалне експлоатације. Неутрални су у погледу продаје органа због сиромаштва, али осуђују куповину људских ембрија на илегалном тржишту. Такођер, неутрални су у погледу одговорности самих жртава сексуалне експлоатације. Не слажу се с понашањем корисника сексуалних услуга који не воде рачуна да ли се "с друге стране" налази могућа жртва трговине. Не слажу се с културолошким оправдањем присилних бракова малолетних особа, али су неутрални у погледу увјерења да се врло ријетко иза њих крије трговина људима. Сматрају да су НВО боље припремљене од државних органа и локалних заједница да пруже помоћ жртвама.

Према збирном резултату на композитним варијаблама учесници сврстани у овај кластер критични су у свом општем ставу према трговини људима, али претежно не одобравају присилне бракове малолетника и продају људских органа и ембрија те су неутрални према сексуалној експлоатацији односно коришћењу сексуалних услуга од могућих жртава трговине људима.

Цл 3 (76 или 12,6% потпуно неутрални) - Изразито су неутрални као и појединци из првог кластера, али се од њих разликују по томе што испољавају већу неутралност у погледу питања присилних бракова и продаје људских органа и куповине ембрија на илегалном тржишту. Такођер су нешто блажи у осуди понашања корисника сексуалних услуга.

На свим композитним варијаблама учесници овог кластера досљедно заузимају неутралне позиције.

Цл 4 (109 или 18,0% изразито критични) - изразито осуђују појаву трговине и сексуалне експлоатације жена/дјевојака те просјачење дјеце и рад радника без накнаде, продају људских органа и куповину људских ембрија на илегалном тржишту, присилне бракове малолетних особа и испољавање било каквих предрасуда према жртвама које су изашле из ланца трговине људима. Једино су неутрални према ресурсима локалних заједница, док НВО сматрају знатно опремљенијим него званичне државне органе.

На све три композитне варијабле заузимају изразито критичку позицију.

Цл 5 (22 или 3,6% дисонантни) - изразито осуђују сексуалну и радну експлоатацију одраслих и принудно просјачење дјеце, а истодобно изразито се слажу с оправдањем принудних уговорених бракова малолетних особа које не сматрају извориштем посебног облика трговине људима. Такођер, изразито се слажу с продајом људских органа и оправдањем куповине људских ембрија на илегалном тржишту. Такођер, слажу се с мишљењем да они који су се одлучили платити сексуалну услугу не требају водити рачуна о томе да ли им услугу пружа жртва трговине људима! Уједно, они једини од припадника свих утврђених кластера имају неутралан став у погледу особног коришћења плаћених сексуалних услуга.

Према збирним резултатима на композитним варијаблама ови учесници заузимају најкритичнију позицију на композитној варијабли општег става према трговини људима, али наспрот томе претежно подржавају одобравајућу позицију у погледу толерисања присилних бракова малољетних особа и продаје људских органа и ембрија те имају изразито толерантан став према коришћењу сексуалних услуга од (могућих) жртава трговине људима.

Цл 6 (153 или 25,4% критични) - слажу се с мишљењем да су дјеца која просе на раскрсницама жртве трговине људима, али су неутрални према сексуалној и радној експлоатацији одраслих. Изразито осуђују појаву присилних бракова, продају људских органа и куповину људских ембрија на илегалном тржишту. Такођер, изразито се не слажу с мишљењем да корисници сексуалних услуга не морају водити рачуна да ли је "с друге стране" жртва трговине. Врло су критични према ресурсима локалних заједница да помогну жртвама, док у погледу оспособљености НВО заузимају неутралан став.

Према збирним резултатима на композитним варијаблама учесници овог кластера заузимају претежно неутралну позицију у општем ставу према трговини људима, али су изразито критични на композитној варијабли присилних бракова малољетних особа и продаје људских органа те на композитној варијабли коришћења сексуалних услуга од (могућих) жртава трговине људима.

Цл7 (44 или 7,3% контрадикторни) - изразито се не слажу да су већина особа које пружају сексуалне услуге и дјеца која се баве просјачењем на раскрсницама жртве трговине људима. То исто мисле и за раднике који дуже вријеме раде без накнаде. Насупрот томе изразито осуђују присилне бракове те продају људских органа и куповину људских ембрија на илегалном тржишту и врло су критични према понашању корисника сексуалних услуга који не воде рачуна да ли је "с друге стране" жртва трговине људима. Улогу локалних заједница и НВО подједнако негативно оцењују с обзиром на ресурсе и припремљеност да помогну жртвама.

Према збирним резултатима на композитним варијаблама показују следеће: на композитној варијабли општег става према трговини људима изразито до претежно се не слажу са опстојањем те појаве. Насупрот томе, врло су критични према појави присилних бракова малољетних особа и према продаји људских органа и ембрија те осуди коришћења сексуалних услуга од (могућих) жртава трговине људима.

Уопштео гледано, кластер-анализа индуктивним објективним методом разврстала је све наше учеснике у седам развојених скупина по основи њихових опредељења у погледу феномена трговине људима.

Критички појединци сврстани су у четврти кластер (изразито критични 18,0%), шести кластер (критични 25,4%), други кластер (критични и неутрални 15,2%). Дакле, критички опредељених појединца против трговине људима има 58,6% од укупно учесника из популације опште активне грађанске јавности.

Неутрални учесници сврстани су у трећи кластер (потпуно неутрални 12,6%) и први кластер (претежно неутрални 17,9%). Укупно смо добили 30,5% неутралних учесника којима се могу прибројити и критични и неутрални из другог кластера (15,2%)

Дисонантни учесници сврстани су у пети кластер (дисонантни 3,6%) и седми кластер (контрадикторни 7,3%).

Уопштено, можемо закључити да је општа јавност врло диференцирана по основи својих темељних ставова према трговини људима. Неупитно критичких има 43,4% (збир из кластера 4 и 6), док неутралних у погледу става према трговини људима и њеним појединим облицима има 30,5% и ако томе додамо гранично критичко неутралне (15,2%), можемо утврдити да је у општој грађанској јавности присутно знатно језgro од готово половине учесника на које је потребно и могуће медијски и акцијски дјеловати да јасније изнесу своје перцепције и ставове према трговини људима.

Хомогене скупине предстручне јавности - студената

Кластер-анализа утврдила је пет хомогених скупина унутар узорка учесника из редова студената.

Табела 13. Хомогене скупине предстручне јавности-студената

Ознака варијабле у III ставови	Скраћени назив варијабле	Цластери - финални центри				
		Цл/1	Цл/2	Цл/3	Цл/4	Цл/5
B 1	...секс експл. преселила се у илегалу (куће)	8	9	10	5	8
B 2	...прост. су већином жртве тргов. људима	5	7	9	2	5
B 3	..међу жртвама воде ждомаће жртве...	5	7	7	2	6
B 4	клијенти не мисл да ли је жртва трговине	8	9	9	6	8
B 5	...клијент не води рачуна да ли је жртва трг.	4	1	7	2	2
B 6	..и сам тражи и плаћа сексуалне услуге	1	1	1	0	0
B 7	...дјеца просјаци су жртве трговине људима	6	9	9	3	7
B 8	..често дајем новац просјацима	7	6	6	5	6
@ 9	...прихватљив је присилни брак малолетника	4	1	6	2	1
@ 10	...уговорени брак је ријетко трговина људ.	6	2	7	2	3
B 11	...радници без накнаде су жртве трговине	6	9	8	3	5

B 12	...продажа органа је нужно зло за сиром.	7	2	8	3	2
B 13	...оправдана је илегална купња ембрија	4	1	4	0	1
B 14	...не бих волио првог сусједа жртву тргов.	5	1	4	3	1
B 15	жртве су дјеломично и саме одговорне	6	2	8	3	4
B 16	...локалне зајед. Имајуово ресурса	4	4	6	2	3
@17	...невладине орг. су боље припремљене	5	8	8	4	5
I Комп. вар.	Генерални став према трг. људима	39	52	56	21	40
II Комп. вар.	Став према не/одобравању присилног брака и продaji људских органа	24	7	29	11	9
III Комп. вар.	Став према кориштењу секс услуга жртве	19	14	25	13	14
Укуп. Н 184		58	42	16	23	45
%		31,5	22,8	8,7	12,5	24,5

Цл 1 (58 или 31,5% неутрални) - претежно се слажу да се сексуална експлоатација преселила у илегалу и да купци сексуалних услуга не размишљају да ли је та особа "с друге стране" жртва трговине људима. У погледу даљих тврдњи изражавају неутрални однос према тврдњи да међу данашњим жртвама сексуалне експлоатације превладавају домаће жртве, да су дјеца која просе на раскрсницама жртве трговине људима, да се уговорени присилни бракови малолетника ријетко могу третирати као трговина људима, да су радници који раде без накнаде жртве трговине људима те да су локалне заједнице и НВО учениковите у помоћи жртвама. Дакле, њихово је увјерење у погледу свих облика трговине људима претежно до потпуно неутрално.

Према збирним резултатима на композитним варијаблама заузимају посве неутралну позицију по свом општем ставу према трговини људима те су неутрални и према присилним браковима малолетних особа и продaji људских органа те коришћењу сексуалних услуга (могућих) жртава.

Цл 2 (42 или 22,8% критични) - сматрају да нема оправдања за став да купац сексуалних услуга не размишља да ли је "с друге стране" жртва трговине људима. Изразито су увјерени да су дјеца просјаци и радници који раде без накнаде жртве трговине људима те да су НВО боље припремљене оддржавних органа да пруже помоћ жртвама. Изразито се не слажу с културолошким оправдањем

уговорених бракова малољетних особа, нити са продајом људских органа нити ембрија. Не мисле да су жртве и саме дјеломично одговорне за то што им се дододило те изразито осуђују предрасуду према жртвама сексуалне експлоатације, када ове изађу из ланца трговине људима. Дакле, њихова критичка позиција према свим облицима трговине људима је врло досљедна.

Према збирним резултатима на композитним варијаблама изразито су критични према опстојању трговине људима и према присилним браковима и продаји људских органа и ембрија. Такођер су критични према коришћењу сексуалних услуга од (могућих) жртава трговине људима.

Цл 3 (16 или 8,7% претежно критични) - у потпуности се слажу да се сексуална експлоатација преселила у "илегалу" приватних станови и кућа и да су међу данашњим особама које се баве проституцијом већином жртве трговине људима, али нису тако идентично увјерени да купац сексуалних услуга мора водити рачуна да ли је "с друге стране" жртва трговине људима, нити да данас међу особама сексуалне експлоатације предњаче домаће жртве. Изразито су увјерени да су дјеца која просе на раскрсницама жртве трговине људима и нешто мање изразито су увјерени да су радници који раде без накнаде такођер жртве трговине људима. Претежно су неутрални у погледу става да су уговорени бракови малољетних особа прихватљиви и сматрају да се ту у ријетким случајевима ради о трговини људима.

Према збирним резултатима на композитним варијаблама изразито су критични по свом општем ставу према трговини људима, али су претежно неутрални према присилним браковима малољетних особа и продаји људских органа и ембрија. Претежно су критични према коришћењу сексуалних услуга (могућих) жртава трговине људима. Изразито су критични према могућностима локалних заједница и HBO да пруже одговарајућу и учинковиту помоћ жртвама.

Цл 4 (33 или 12,5% опонирајући) - задржавају неутрално мишљење у погледу процјене да ли се продаја сексуалних услуга преселила у "илегалу" приватних кућа и станови. Негирају да је већина особа која пружа сексуалне услуге у ствари жртва трговине људима и да данас међу жртвама предњаче домаће жртве. Дјецу која просе на раскрсницама изразито не сматрају жртвама трговине људима, нити то сматрају раднике који раде дуже времена без накнаде. Но, истовремено не слажу се са оправдавањем присилних бракова малољетних особа, нити продајом људских органа и ембрија. Изразито се не слажу да локалне заједнице имају доволно ресурса да помогну жртвама трговине људима и другим угроженим грађанима, док у односу на припремљеност HBO задржавају неутрални став.

Према збирним резултатима на композитним варијаблама изражавају негативан став према опстојању трговине људима и посебно се негирајуће односе у погледу присутности сексуалне експлоатације жртава. Никако не прихватају оправдање за присилне бракове и продају људских органа и ембрија. Неутрални су у погледу могућности локалних заједница и HBO.

Цл 5 (45 или 24,6% претежно неутрални) - изражавају неутрални став према тврђњи да су особе које данас пружају сексуалне услуге жртве трговине људима. Имају неутрални став према тврђњи да радници који раде дуже времена без накнаде такођер жртве трговине људима. Исти неутрални став задржавају у погледу увјерења да су и саме жртве одговорне, јер су се упустиле у неизвјесну авантuru која их је довела у позицију трговине људима. Изразито су критички настројени против присилних бракова малољетних особа, према продаји људских органа и ембрија, као и против предрасуда према жртвама сексуалне експлоатације.

Према збирним резултатима на композитним варијаблама заузимају горњи сегмент неутралности општег става према трговини људима, а изразито су критични према присилним браковима и продаји људских органа и коришћењу сексуалних услуга (могућих) жртава трговине људима. Изразито се не слажу да су ресурси локалних заједница недовољни да пруже помоћ жртвама трговине људима, а неутрални су у погледу процјене да су HBO боље припремљене да пруже помоћ од државних органа.

Уопштео гледано, ова кластер-анализа разврстала је све учеснике у пет међусобно раздвојених скупина (кластера) учесника из редова предстручне јавности који су унутар себе блиски по ставовима и увјерењима о трговини људима.

Критички учесници сврстани су у кластерима два (изразито критични 22,8%), три (претежно критични 8,7%) и у кластеру пет (селективно критично неутрални 24,6%). Сумирањем постотака ових кластера добијамо да 56,1% представника предстручне јавности - студената изражава више или мање критичан став те ће као такви неупитно подржати све акције и мјере које ће се проводити на плану сузбијања трговине људима.

Неутрални учесници сврстани су у кластер један (неутрални 31,5%) и кластер пет (претежно неутрални 24,6%) што заједно износи 56,1% учесника из редова студентске популације који задржавају и испољавају неутралан однос према трговини људима.

Дисонантни учесници сврстани су у кластер четири који смо назвали "опонирајући", јер су својим ставом негирања постојања и старих и нових облика трговине људима дисонантни у односу на остале хомогене скupине које је изњедрила кластер-анализа. Њихово присуство у студентској популацији није баш ни мало, када се узме у обзир да се ради о представницима оног дијела будућих стручњака чија ће професионална активност доминанто бити оријентисана на сузбијање трговине људима и помоћ жртвама.

Уопштео, можемо закључити да је у студентској популацији сличној нашем узорку у погледу ставова према трговини људима, присутно само 31,5% критичних (збир постотака другог и трећег кластера) од укупног броја учесника из редова посебно професионално усмјерене предстручне јавности. Тај постотак је изражено нижи него код опште јавности (58,6%) и у томе смислу не може бити задовољавајући, посебно када се има у виду да се ради о будућим носиоцима борбе против трговине људима и заштите њених жртава. Неприхватљиво је да у тој јавности, која ће се сутра бавити проблематиком сузбијања трговине људима, сваки други односно њих 56,1% заузима неутралан став, а 12,5% их има досљедно опонирајуће ставове и увјерења у погледу трговине људима. Ово је нарочито важно, јер међу оних 31,5% критичних имамо 8,7% претежно критичних који изражавају критичност само према присилним браковима и продаји људских органа, а неутрални су према сексуалној експлоатацији могућих жртава трговине људима и неутрални у свом општем ставу према трговини људима.

Додамо ли томе и дисонантно-опонирајуће (12,5%), очигледно је да је потребно кроз образовне програме и кампање дјеловати унутар студентске популације. Током њих треба наглашавати важност критичког става према трговини људима те образлагати специфичност тог феномена и друштвену потребу сузбијања свих вида дискриминације на којој он почива.

Усуђујемо се указати да би кампање међу студентима требали проводити представљањем занимљивих тема о угрожавању људских права и слобода те приказима специфичних случајева у којима се огледа сва окрутност и рафинисаност трговине људима.

Можда би поводом овог истраживања добра препорука било и то да се оствари квалитетан образовни утјецај кроз академску расправу о том феномену и укаже на његове социолошке и културолошке коријене, као и на разгранатост криминалних мрежа које се баве овом врстом транснационалног организованог криминала у Босни и Херцеговини.

Хомогене скупине стручне јавности - полиција, судство, социјални радници, и HBO

Кластер-анализа проведена на узорку стручне јавности излучила је четири кластера у којима су свrstани сви учесници из овог сегмента по критеријума хомогености њихових ставова према трговини људима. По којим карактеристикама ставова су слични и како се позиционишу на композитним варијаблама даје сљедећи табеларни приказ.

Табела 14. Резултати цластер-анализе проведене на подацима стручне јавности

Ознака варијабле	Скраћени назив варијабле	Цластери - финални центри			
		Цл/1	Цл/2	Цл/3	Цл/4
B 1	...секс експл. преселила се у жилегалу... (куће)	9	7	9	9
B 2	...прост. су већином жртве трг. људима	8	4	6	9
B 3	...међу жртвама воде ждомаће жртве...	9	6	8	8
B 4	.клијент не мисли да ли је жртва трговине	9	9	9	9
B 5	...клијент не води рачуна да ли је жртва трг.	1	2	4	6
B 6	сам понекад тражи и плаћа секс услуге	1	1	1	3
B 7	дјеца која просе су жртве трг. људима	9	6	9	9
B 8	..често дајем новац просјацима	5	3	5	6
@ 9	..прихватљиви су бракови малолетника	0	2	4	7

@10	...присилни бракови су ријетко трговина	3	3	6	9
B 11	...радници без накнаде су жртве трговине	7	4	7	8
B 12	...ради сиромаштва се продају органи	1	2	6	8
B 13	...иљегална купња људских ембрија	0	1	3	7
B 14	...након изласка - први сусјед - не	1	2	3	6
B 15	жртве су дјеломично и саме одговорне	3	3	5	8
B 16	..БиХ могу учинити реинтеграцију жртви	5	2	4	7
@17	HBO су боље оспособљене за помоћ	4	4	5	8
I Комп. вар.	Генерални став према трг. људима	55	34	49	57
II Комп. вар.	Став према присил. браку и продаји орг.	6	10	21	37
III Комп. вар.	Став према секс услугама жртава	15	14	19	26
Укуп. N 195		61	46	60	28
%		31,3	23,6	30,8	14,3

Цл 1 (61 или 31,3% - изразито критични) - изразито се слажу да се пружање сексуалних услуга преселило у иљегалне приватне просторе, да већина клијената не размишља о могућим жртвама, да су дјеца која просе жртве трговине људима, али нешто мање сматрају жртвама раднике који дуже вријеме раде без накнаде. Продају људских органа изразито осуђују и сматрају да се ничим не може оправдати куповина људских ембрија на иљегалном тржишту. Изразито се не слажу с културолошким оправдањем присилних уговорених бракова и сматрају их трговином људима. Изразито су против испољавања предрасуда према жртвама сексуалне експлоатације, али су неутрални у односу на мишљење да је и сама жртва дјеломично одговорна за то што јој се дододило.

Према збирним резултатима на композитним варијаблама ови учесници спадају у изразито критичне по позицијама на све три композитне варијабле.

Цл 2 (46 или 23,6% неутрални и критични) - неутрални су у погледу тога ко се све може сврстати у жртве трговине људима и не мисле да је већина особа које се баве проституцијом жртва

трговине, нити жртвама сматрају раднике који раде дуже вријеме без накнаде. Не слажу се с оправдавањем присилних бракова и мишљењем да се иза њих ријетко крије трговина људима. Противе се испољавању предрасуда према жртвама сексуалне експлоатације, када она изађе из ланца трговине људима и изразито су против продаје људских органа и куповине људских ёмбрија на илегалном тржишту.

Према збирним резултатима на композитним варијаблама учесници сврстани у овај кластер спадају у неутралну зону по свом општем ставу према трговини људима и изразито критичну зону по свом неприхваћању присилних бракова и њиховог оправдавања те продају људских органа и ёмбрија на илегалном тржишту, као и у погледу коришћења сексуалних услуга од (могућих) жртава трговине људима.

Цл 3 (60 или 37,6% селективно критични) - наглашено перципирају да данас међу жртвама сексуалне експлоатације предњаче домаће жртве, изразито сматрају дјецу просјаке жртвама трговине људима, али не у тој мјери и раднике који дуже вријеме раде без накнаде. Неутрални су према оправдавању продаје људских органа и ёмбрија на илегалном тржишту биједом и сиромаштвом. Такођер, неутрални су према културолошком оправдавању присилних бракова и углавном се слажу да се иза тога ријетко крије трговина људима. Неутрални су према коришћењу сексуалних услуга при чemu не размишљају о могућностима да се ради о жртвама трговине људима. Сматрају да су НВО боље припремљене за помоћ жртвама од званичних државних органа.

Према збирним резултатима на композитним варијаблама исказују изразито критички став према појави трговине људима, али су неутрални у погледу поједињих видова те појаве, присилних бракова те коришћења сексуалних услуга.

Цл 4 (28 или 14,4% дисонантни) - изразито се слажу да је већина особа које се баве проституцијом и дјеце која просе на раскрсницама жртве трговине људима. Нешто мање изражено се слажу да су жртве и радници који дуже времена раде без накнаде. Истодобно, слажу се с мишљењем да су и жртве сексуалне експлоатације и саме одговорне за свој положај те да су присилни бракови културолошки оправдани и врло ријетко посљедица трговине људима. Сматрају да се продаја људских органа може оправдати биједом, а такођер сматрају оправданом куповину ёмбрија на илегалном тржишту за оне који једино тако могу осигурати потомство. Неутрални су по питању одговорности корисника сексуалних услуга које им пружају могуће жртве трговине људима. Најизраженије, у односу на све друге кластере, слажу се с мишљењем да су НВО боље припремљени од званичних државних органа.

Према збирним резултатима на композитним варијаблама учесници сврстани у овај кластер исказују когнитивну дисонанцу у својим ставовима према трговини људима. Док су изразито критични у свом општем ставу према трговини људима, дотле оправдавају поједине облике који су неупитно укључени у одређени вид трговања људима.

Уопштео гледано, кластер-анализа разврстала је све учеснике из стручне јавности у сљедеће групације:

Критички учесници сврстани су у кластер један (изразито критични 31,3%) и три (селективно критични 30,7%). Дакле, по овом сврставању ми бисмо имали 52,0% критичких учесника. По

нашем мишљењу, врло је упитно колико можемо неутралне и критичне из кластера 2 (23,6%) третирати безрезервно у групацији учесника из стручне јавности која је довољно критична према трговини људима управо због њихове основне професионалне активности - сузбијања ове криминалне појаве и/или пружања помоћи жртвама. Наиме, код њих је очито постојање извјесне когнитивне дисонантности међу ставовима па се оправдано можемо запитати да ли такви њихови неутрални ставови утјечу на њихово понашање?

Неутрални и критички учесници сатуришу кластер два при чemu је вриједносна оцјена податка да сваки четврти (23,6%) има овакав став дискутабилна. Није јасно разумљиво како учесници из овог кластера могу имати неутралан став о томе, ко се све може сврстати у жртве трговине људима и да су резервисани према констатацији да је већина особа које се баве проституцијом у ствари жртва трговине људима, те одбијање схваћања да се може на криминални начин проводити тотално радно искориштавање у коме се радницима свјесно и намјерно ускраћује право на накнаду и/или обештећење и мјесецима доводи у питање њихова егзистенција, а годинама уништава њихово људско достојанство преварама и обманама којим је циљ осигурање властите добити и задржавање некретнинског и покретнинског богатства и луксуз!

Дакле, учесници из овог кластера (два) на неки начин испољавају дисонантне ставове и у том смислу представљају помало опонирајуће елементе унутар критичког дјела стручне јавности.

Дисонантни учесници (14,4%) сврстани су у кластер четири и исказују карактеристичну когнитивну дисонанцу између врло критичног општег става према трговини људима и толерантног (некритичког) односа према присилним браковима малолjetних особа и продаји људских органа и ембрија те коришћења сексуалних услуга од могућих жртава трговине људима.

Уопштено, можемо закључити да је унутар стручне јавности присутна главна раздјелница по основи посебних ставова према присилним браковима малолjetних особа с једне стране те ставова о коришћењу сексуалних услуга од могућих жртава с друге стране.

Дакле, ради се о различитом дјеловању когнитивне дисонанце између ове дviјe врste ставова; $\frac{1}{4}$ учесника (23,6% кластер два неутрални и критични) не приhvата општи став да се већина особа које се баве проституцијом може сврстati у жртве трговине људима, али осуђују коришћење сексуалних услуга од (могућих) жртава трговине људима и понашање у којем купац сексуалних услуга не води рачuna о томе да ли се с друге стране налази жртва трговине људима. Неутралност изражена према дјеци-просјацима и радницима који раде без накнаде указује да они свој однос према појави трговине људима првенstveno задржавају у односу на облик сексуалне експлоатације стварних жртава трговине људима и неодобравању присилних бракова и продаји људских органа, док дјецу-просјаке и раднике без накнаде не могу (когнитивно) и не желе (афективно) сврстati у жртве трговине људима.

Трећина учесника (37,6% кластер три) селективно су критични у односу на прије споменуте учеснике. Они задржавају неутрални став према оправдавању присилних бракова и продаји људских органа, толерантан неутрални однос према коришћењу сексуалних услуга (могућих) жртава трговине људима. Насупрот томе, дјецу-просјаке изразито сматрају жртвама, а такођer се критички односе према радној експлоатацији одраслих који дуже времена не добијају накнаду за свој рад. Дакле, они су у когнитивној дисонанци у погледу критичког општег става о трговини људима и толеранције (некритичности) према другим видовима ове криминалне и

социопатолошке појаве, док дјецу-просјаке изразито сматрају жртвама трговине људима, а и раднике који дуже времена раде без накнаде склони су третирати као жртве трговине људима.

Очита је чињеница да је унутар стручне јавности потребно развијати програм активне расправе о савременом лицу феномена трговине људима и суючи се с когнитивним и афективним дисонанцама њихових ставова и схваћања "Јанусове" природе овог феномена, која их несумњиво ограничава у њиховом понашању и дјеловању.

Значај разлика и повезаности карактеристика учесника и њиховог генералног става према трговини људима

Трећи основни проблем истраживања био је постављен у облику питања: шта и колико је могуће предвидјети да ће се испољити друштвено прихватљиви ставови и понашање према трговини људима оvisno o појединим карактеристикама учесника и ступњу њихове обавијештености te исказивање увјерења o присутности te појаве u данашњој BiХ?

Сљедећи графички приказ илуструје наш приступ обради резултата и провјери споменутих односа:

КАРАКТЕРИСТИКЕ	УВЈЕРЕЊЕ О ПРИСУТНОСТИ ПОЈАВЕ ТРГОВИНЕ ЉУДИМА У BiХ	ПОНАШАЊЕ
26 Спол		
27 Године		
28 Образовање		
29 Брачни статус		
30 Досјелост		
31 Власништво стана/куће		
32 Не/запосленост		
33 Финансије		
34а Гледање ТВ-јавног сервиса		
34б Вијести са интернета		

ГЕНЕРАЛНИ СТАВ ПРЕМА ТРГОВИНИ ЉУДИМА

Графикон 18. Дијаграм утврђивања разлика и повезаности увјерења, ставова и понашања према појави трговине људима у БиХ

Приказани дијаграм усмјерава и објашњава приступ провјере утјеџности поједињих карактеристика учесника из узорка опште јавности на увјерења, ставове и понашање према појави трговине људима.

Потом, исти дијаграм приказује пропитивање односа између увјерења и генералног става не/осуде трговине људима и посебно однос увјерења и понашања те ставова и понашања.

Обрада резултата задржала се на нивоу нон-параметријске статистике, у току које ћемо провјерити утјеџј карактеристика учесника из узорка опште јавности на понашања, а потом провјерити односе увјерења - ставова - понашања.

Због природе наших података могли смо само примијенити коефицијент контингенције (ЦЦ).

Однос карактеристика учесника и њихових понашања у ситуацији сусрета са жртвом трговине људима

Табела 15. Приказ значајних коефицијената контингенције (ЦЦ) - асоцијације поједињих карактеристика учесника из узорка опште јавности са њиховим понашањем

Карактеристике учесника	ПОНАШАЊА			
	5 Не/би пријавио сексуалну експлоатацију	5.1 Начин пријаве	6. Не/би пријавио	6.1 Начин пријаве
28 Спол	.500	.493	.489	.484
29 Досјелост	.508	.533	.517	.528
30 Образовање	.491	.484	.482	.490
31 Власник стана/куће	.437	.481	.491	.476
32 Не/запосленост	.606	.659	.658	.661
33 Финансијска ситуација	.666	.712	.710	.716
34а Гледање ТВ јавног сервиса	.668	.716	.714	.716
34б Вијести с интернета	.668	.713	.712	.712
	.751		.775	

Напомена: Коефицијент контингенције (ЦЦ) исказује везу између категоријалних варијабли на којима се не могу примјењивати поступци параметријске статистике. Висина коефицијената контингенције тумачи се као мјера асоцијације два скупа података сврстаних у категорије у којима се утврђује колико подаци из виших категорија у једној варијабли асоцирају са подацима истих категорија у другој варијабли. Односно, колико корелирају подаци

просјечних асоцијација са просјечним, а нижи са нижим подацима варијабле.

Висина коефицијента контингенције тумачи се исто као и код коефицијента корелације (Пеарсонов р): до .200 нема повезаности; 201 - 400 слабија повезаност; 401 - 600 значајна повезаност; 601 - 800 веома значајна повезаност; а од 801 и више изразито висока повезаност.

Треба напоменути да су ово критерији који углавном уважавају истраживачи психологијске провенијенције, док се у социолошким истраживањима користе знатно блажи и нижи критерији значајности коефицијената контингенције.

Сви изнесени коефицијенти контингенције у табели 14 су значајни и указују да су учесници - женског спола, са дужим домицилним стажем, образованији, запослени на неодређено вријеме, власници кућа/станова који живе са осјећајем субјективно боље финансијске ситуације те они који свакодневно прате вијести на ТВ-у јавног сервиса и читају преко интернета - статистички значајно спремнији пријавити случајеве сексуалне и радне експлоатације и то не анонимно и директно, него као остale категорије споменутих карактеристика.

Нисмо очекивали овако досљедно високи утјеџај који имају поједине карактеристике учесника. Оправдана је претпоставка да је заправо осјећај сигурности учесника произашао из својства те категорије (образованији су, боље стоје, имају ријешена стамбена питања) допринио њиховој спремности да се директно дјелује у ситуацијама уочавања жртве сексуалне и радне експлоатације те да се по начину реаговања отворено поставе према том проблему тако што ће лично или телефонски пријавити полицији те случајеве.

У табели су приказани коефицијенти контингенције, који указују на међусобну повезаност између избора ситуацијског понашања и начина реаговања за који би се опредијелили учесници. Добијени коефицијенти контингенције су изразито значајни те у погледу сексуалне експлоатације и начина реаговања они износе .751, а у ситуацији радне експлоатације износе .775

Илустрације ради дајемо сљедећи табеларни приказ:

Табела 16. Приказ заступљености учесника из поједине категорије реакције у ситуацији сексуалне експлоатације и начина реагирања - узорак опће јавности.

Понашање у ситуацији сексуалне експлоатације						
Начин реагирања	1. Пријавио бих да нисам примијетио/ла	2. Пријавио/ла бих неком другом органу	3 Пријавио/ла бих НВО	4. Пријавио/ла бих ЦЗСР	5 Пријавио/ла бих полицији	Укупно %
1 Правио бих се да ништа нисам примијетио/ла и продужио/ла даље	40	8	23	1	6	78 или 11,2%
2 Назвао/ла бих телефоном кримоловце јер желим остати анониман/на	6	17	25	9	127	184 или 26,5%

3 Назвао/ла бих пријатеља у полицији, испричао/ла му и препустио/ла да он пријави	2	4	10	5	52	73 или 7,38%
4 Назвао/ла бих телефоном надлежну полицијску станицу	-	5	4	10	213	234 или 23,21%
5 Отишао/ла бих директно у полицијску станицу	2	1	3	8	109	123 или 17,73%
Тотал Н	50	36	65	33	507	691
%	7,3	5,2	9,6	4,8	73,1	100,0

Хи-квадрат = 901,043, уз 16 ступњева слободе статистички је значајан на .000. Коефицијент контингенције ЦЦ = .751 указује на изразито значајну повезаност понашања у ситуацији замјећивања жртве трговине сексуалне експлоатације и начина реаговања.

Апсолутна већина оних учесника који изјављују да би се правили да нису ништа примијетили и продужили даље у ситуацији замјећивања жртве сексуалне експлоатације и жртве трговине људима, ти по правилу остају у истој категорији у успоредби с начинима пријављивања. Насупрот томе, они који би назвали телефоном или отишли директно у полицијску станицу доминантном већином се опредјељују за пријављивање тог случаја полицији и не изабиру друге понуђене модалитетете одговора.

Табеларни приказ илуструје веома високу асоцијацију података једне и друге скале (ЦЦ = .751), што је и очекивано - да ће они који би се "правили да нису ништа примијетили" остали у истој категорији по начину реаговања. Али као што видимо, од њих 50 или 7,5% иако би већина 40 остала у истој категорији по начину понашања, ипак би се њих 10 због грижње савјести јавило КРИМОЛОВЦИМА (6) или назвали пријатеље у полицији (2), односно одлучили да оду у полицијску станицу и пријаве случај (2).

Дакле, овдје је на дјелу дисонанца између двије врсте понашања на исти подражајни оквир. Иако нису спремни да у датом тренутку друштвено исправно реагују, након што су спознали друштвену неприхватљивост свог чина трудали су се да га исправе, односно да поступе друштвено исправно.

Други податак је симptomатичан јер указује на постојање бојазни/страха у односу на замјећивање појаве трговине људима и одговарајућег реаговања. Наиме, од 507 или 73,1% они који би тај случај пријавили полицији, њих 127 би то учинили телефонски звањем КРИМОЛОВАЦА јер желе остати анонимни, а још 52 би то учинило на неслужбен начин обавјештавањем пријатеља који ради у полицији. Дакле, 179 укупно или цца 35% - односно сваки трећи учесник осјећа бојазан/страх да се својом пријавом не изложи криминалцима или корумпираним полицајцима!

У том смислу оправдан је приједлог да се унутар јавности треба дјеловати на јачању повјерења према полицији када се ради о овом (а вјероватно и другим) криминалним појавама. Рад полиције у заједници засигурно на овом плану има велики простор и потребу да се интензивније развија и одвија.

Однос увјерења о присутности трговине људима у БиХ и општег става осуде те понашања у ситуацијама сусрета с експлоатацијом

Какво увјерење учесници из узорка опште јавности имају у погледу присутности феномена трговине људима у БиХ испитали смо једноставним истоврсним питањем на које су били понуђени сљедећи модалитети одговора:

- Мислим да код нас нема такве појаве и да се претјерије у оцјенама;
- Мислим да је та појава благо присутна у БиХ (ништа забрињавајуће);
- Мислим да је та појава јако присутна у БиХ и бити ће тешко било шта против ње учинити.

Сљедећи табеларни приказ илуструје резултате укрштања скала понашања и увјерења о проширености појаве трговине људима у БиХ.

Табела 17. Однос увјерења о присутности појаве трговине људима у БиХ и спремности да се друштвено прихватљиво реагира

Понашање у ситуацији сексуалне/радне експлоатације	1 мислим да нема појаве	2 мислим да је благо присутна	3 мислим да је јако присутна	Укупно
1. правио/ла бих се да ништа нисам примијетио/ла и продужио даље	13/5	20/38	16/34	49/76 7,2/9,8%
2. пријавио/ла бих неком другом органу или нешто друго учинио/ла	1/12	15/34	20/16	36/92 5,2/13,0%
3. . пријавио/ла бих некој НВО	1/-	24/14	40/29	65/43 9,4/8,6%
4. пријавио/ла бих центру за социјални рад	1/5	17/67	15/66	33/138 4,7/19,6%
5. пријавио/ла бих полицији	10/10	244/168	246/163	507/341 72,9/48,4%
Укупно џца. 5,92/.6,24	32/32	321/321	337/337	690/690 100/100%

Напомена: У табели смо због сличности питања и истоврсности модалитета одговора приказали у истој колони - раздвојено косом цртом - податке укрштања увјерења о присутности појаве трговине у БиХ са реаговањима у ситуацији сексуалне/радне експлоатације. Квантитативне разлике у бројевима у појединој категорији су заправо стварне бројчане разлике јер се ради о истој величини укупног броја испитаника у појединим категоријама увјерења и у укупним категоријама понашања у одређеној ситуацији. На крају табеле под "укупно" исказали смо број, али и постотак ради упечатљивости разлика у појединим категоријама одговора на питање о понашању у ситуацијама сексуалне и радне експлоатације.

Добијени коефицијенти контингенције између увјерења о присутности појаве трговине људима у БиХ и реаговања у ситуацији сексуалне експлоатације ЦЦ = .592 и радне експлоатације ЦЦ = .624 указује на веома значајну асоцијацију истоврсног варијирања података једне и друге категоријалне варијабле. То значи да су они који мисле да је та појава јако присутна у БиХ, статистички значајно више бије пријавили полицији. Они који мисле да је појава благо присутна у БиХ или да је нема, статистички значајно више би упутили пријаве центрима за социјални рад односно НВО или неком другом органу.

Дакле, увјерење о присутности појаве трговине људима у БиХ негира занемариви постотак (испод 5%) учесника из узорка опште јавности, али се готово подједнако расподјељују и од оцјене благом и јаком присуству ове криминалне појаве.

Када говоримо о квантитативним разликама уочава се највеће одступање у погледу пријаве полицији случајева сексуалне експлоатације 72,3% у односу на изразито ниже пријављивање радне експлоатације - дјеце просјака 48,4% од укупног броја учесника из узорка опште јавности.

Однос општег става осуде трговине људима и понашања у ситуацијама сексуалне и радне експлоатације

У разматрању теоријске парадигме методолошког приступа испитивању ставова указали смо на значај когнитивне дисонанце, чије ћемо учинке примијетити у утврђивању асоцијације података добијених на когнитивној варијабли генералног става према трговини људима и (могућ ег) понашања у ситуацији када се учесник сусрео са примјером сексуалне и радне експлоатације.

Табела 18. Коефицијент контингенције између генералног става према трговини људима те понашања у ситуацијама сексуалне и радне експлоатације и начинима реагирања на њих.

Понашање и начини реагирања	Генерални став осуде трговине људима
5 Како би се понашао/ла у ситуацији сексуалне експлоатације жртве трговине људима?	— статистички незначајан .263 статистички значајан на сиг.006
5.1 На који начин би пријавио/ла случај полицији или некој другој организацији?	
6 Како би се понашао/ла у ситуацији радне експлоатацији дјеце-просјака?	— статистички незначајан .274 статистички значајан на сиг.018
6.1 На који начин би пријавио/ла случај полицији или неком другом органу?	

Добијени коефицијенти контингенције нису статистички значајни између асоцирања података на композитној варијабли и података на скалама понашања, док се исказују значајним, али слабо асоцирају са начинима понашањима у оба случаја сексуалне и радне експлоатације.

Другим ријечима, појединци који исказују уопштену генералну осуду трговине људима ништа се не разликују више или мање од оних који то не исказују у погледу свог понашања које би испољили у ситуацији када би знали да се ради о жртви сексуалне или радне експлоатације.

Када се говори о томе који би начин реаговања изабрали, појединци са израженом општом осудом трговине људима статистички би значајно више изабирали одлазак у полицијску станицу или телефонско позивање полицијске станице, него појединци са слабије израженом осудом трговине људима.

Овакав налаз, који евидентно доказује постојање врло изражене когнитивне дисонанце између ставова и понашања, усмјерава нас да изразимо врло критичку резерву према добијеним општим ставовима осуде трговине људима, јер није значајно повезано са одговарајућим друштвено прихватљивим понашањем и реаговањем на ту криминалну појаву.

Чини се да томе нису били узрок резервисаност већег дијела јавности због неповјерења у полицију (за коју многи мисле да ништа или врло мало чини у погледу сузбијања сексуалне и радне експлоатације). Са становишта методолошког приступа, значајан је закључак да су ставови опште јавности остали на разини когнитивне и дијелом вјероватно афективне компоненте односа према појави трговине, док се такви нису престројили на бихевиоралну компоненту, односно нису били спремни потврдити их својим понашањем.

Другим ријечима, у структури нашег упитника иссрпно је захваћено мишљење и осјећање према трговини људима, а недостатно су биле присутне тврдње са чијим слагањем, односно, неслагањем би се на неки начин боље индиковало понашање појединца. Ова когнитивна дисонанца израженог општег става према осуди трговине људима и неадекватног понашања према овој појави, индиректно указује на високи ступањ неповјерења који у погледу пријаве тог феномена полицији имају наши испитаници.

Радна експлоатација дјеце

Из евиденције центара за социјални рад, полицијске документације и документације НВО на посебан протокол уписивали смо податке прикупљене од 110 регистрованих дјевојчица и дјечака којима је пружена заштита и помоћ због неког од облика радне и сексуалне експлоатације. Бројне процјене говоре о заиста застрашујућем броју дјеце која се радно искориштавају путем просјачења на улицама. Са овим проблемом се сусреће велики број држава развијеног свијета, које су због економског потенцијала најчешће земље одреднице за овај вид искориштавања дјеце. Иако постоје одређени недостаци у дефиницијама Међународне организације рада, које се односе на све облике радног искориштавања дјеце, оне ипак остају кључни регулативни механизам у овој области. Ипак, учинци примјене тих инструмената и даље остају јако слаби, узму ли се у обзир контролни механизми. Углавном зависе од политичке воље држава чланица да избегну своје међународне обавезе у овој области (Винковић, 2010, с. 99).

Прикупљени подаци у овом истраживању обрађени су на нивоу универијатних и биваријатних анализа, од мултиваријатних поступака примијењена је факторска и кластер-анализа.

У наредном дијелу текста дат ћемо преглед података о жртвама радне експлоатације у којем ће бити приказани следећи подаци: године евидентирања и основни демографски подаци о сполу, година рођења, држава рођења, етничка припадност, место подријетла жртве и пребивалиште жртве

5 - 10 година прије него што је постала жртвом. У наредном прегледу дат ћемо податке о институцији која је идентификовала жртву, граду где је идентификација извршена те податке да ли је жртва у тренутку идентификације била малолетна или пунолетна, односно да ли је тада имала личне и путне исправе.

Табела 19. Преглед података о години евидентирања и години рођења жртве

Године евидентирања			Године рођења жртве		
2010	6	5%	до 1989		6%
2011	21	19%	1990-1994	6	5%
2012	30	28%	1995-1999	40	37%
2013	21	19%	2000-2004	43	39%
2014	31	28%	2005-2009	14	13%
без податка	1	1%	Укупно	110	100%
Укупно	110	100%			

Као што видимо, половина наших жртава евидентирана је до 2012. године, а друга половина 2013. и 2014. године. Према години рођења, жртве су већински биле малолетне, односно чак 89% их је рођено послије 1995. године. Тачно израчунато од укупно 110 жртава 84 их је рођено послије 1997. године; dakле, имале су статус малолетника.

Гледано по сполу - 78 или 71% свих жртава биле су женског спола.

Према нашим даљим подацима, у тренутку идентификације према обради података протокола малолетно је било 85 жртава и то се одразило и на чињеницу да у тренутку идентификације само 11 од 110 жртава је имало особне и путне исправе. Готово половину жртава (51) идентификовала је полиција, 16 жртава службе социјалног рада, а чак 40 жртава идентификовали су активисти НВО и 3 жртве идентификовало је особље школе. Према овом налазу, евидентно је да су НВО биле изразито активне те да су у односу на службу социјалног рада заправо обавиле огроман дио њеног послла. Према даљим подацима видимо да је са 68 жртава полиција обавила разговор, али то није учинила за друге 42 жртве те се поставља питање: Колико су могли прикупити податка с једне стране о деликвентним поступцима које је морала радити жртва, а с друге стране о организатору тих криминалних активности?

Табела 20. Поријекло жртава радне експлоатације (ђеце)

Држава рођења	Друга држава рођења
Босна и Херцеговина 81 или 74%	Хрватска 1
Нека друга држава 14 или 13%	Косово 1
Без података 15 или 13%	Македонија 1
Укупно 110 или 100%	Нјемачка 3
	Орегон 2
	Србија 5
	Укупно 14

Иznесени подаци усмјеравају нашу пажњу на чињеницу да је, ако занемаримо протоколе у којима нисмо добили податке о држави рођења жртве, да је свака седма рођена изван БиХ што значи да су им родитељи у БиХ придошли из других држава. Укрштајући податке са годинама рођења и другом државом рођења можемо закључити да се већина тих жртава рођених у другим државама, родила након 1997. године, када је рат одавно завршио у БиХ. То значи да су им се родитељи тек 2 до 3 године након рата вратили у БиХ, односно, конкретно од укупно 14 жртава које су рођени изван БиХ њих осам је рођено након 1996. године (2005 - двије, 2002 - једна, 1997 - три, 1996 - двије и три жртве су рођене за вријеме рата, а преостале три знатно прије рата 1988. и 1987. године. Дакле, не би се могло ни по чему закључити да су придошли жртве, рођене у иноземству, резултат ратних миграција.

Даља укрштања података о жртвама рођеним у другој држави и њихове етничке припадности указује на то да се ту углавном ради о припадницима ромске популације која се очигледно доселила након рата у просторе урбаних средина БиХ.

Табела 21. Спол и етничка припадност жртве

Спол жртве	Етничка припадност жртве		
Женски 78 (71%)	Ромска 64	58%	
Мушки 32 (29%)	Бошњачка 3	3%	
Укупно 110(100%)	Српска 1	1%	
	Без података 42	38%	
	Укупно 110	100%	

Табела 22. Мјесто поријекла и пребивалишта жртве

Град поријекла жртве	Град пребивалишта задњих 5-10 година		
Зеница 35 (32%)	Зеница 30 (27%)		
Сарајево 10 (9%)	Сарајево 18 (16%)		
Остали градови у БиХ 39 (25%)	Остали градови у БиХ 37 (34%)		
Градови изван БиХ 26 (24%)	Градови изван БиХ 15 (13%)		
Укупно 110 (100%)	Укупно 110 (100%)		

Табела 23. Мјесто (град) идентификације жртве

Град идентификације жртве	
Бања Лука	37
Брчко	4
Калесија	1
Лукавац	2
Мостар	27
Сарајево	10
Теочак	1
Тузла	8
Високо	3
Зеница	2
Без података	15
Тотал	110

С обзиром да градови идентификације нису градови пребивалишта жртве, очигледно је да овај посљедњи податак морамо уважавати у наредним интерпретацијама података.

Услови живота жртве

Жртва је затечена на непримјереном мјесту, односно на непримјереном послу или у непримјерено вријеме. Од укупно 110 жртава, 76 или 69% било је затачено у таквим условима, а за остале 34 жртве немамо података. Такођер су дефицитарни подаци о томе где је жртва била смјештена, односно где је и с ким живјела. Према нашем сазнању, једна жртва исказује да је била с мајком, осам жртава изјављује да је било са сестром и три изјављују да су биле с браћом. Дакле, 11% жртава је било с неким од припадника уже породице. Надаље, с рођацима је било осам жртава, са групом непознате дјеце двије жртве, а с другим одраслим особама су биле три жртве. И овде имамо знатан број оних који нису живјели у условима обитељског живота, већ су вјероватно били преузети и налазили се под контролом организатора просјачења. Нажалост, о 85 жртава или 77%, нема података, тако да су претходни подаци заправо илustrativni.

Послови које су жртве обављале:

Укупно 61 жртва изјављује да је била присилјавана на просјачење, 5 жртава је било изложено присилном браку, преостали мањи број жртава је радило у угоститељском објекту. Занимљиво је да 5 жртава изјављује да су били експлоатисани од мајке и тетке, а наредних 5 се плаши за своју породицу да ће имати посљедице након што су приведени у полицију и центар социјалног рада. Преостало троје који су нам одговорили, тврде да имају психосоматске сметње. Ови подаци, нажалост, не омогућавају никакве закључке, него служе за илustrацију.

Према евиденцији 55 или 50% жртава је живјело у деградирајућим и нехуманим просторима, а за осталих 55 нема података. Апсолутна већина жртва 82 или 75% изјављује да је била експлоатисана на јавном мјесту - dakle, ондје где су били лако доступни полицији или центрима социјалног рада. Међутим, као што смо видјели - већину тих жртва су привели активисти из HBO. Да ли то може указивати на недовољан рад и недостатну бригу служби социјалне заштите и надлежних служби које надзиру понашања људи на јавним мјестима - полиције?

Од укупног броја жртава, њих само 5 изјављује да је просјачило на улици, али слиједећих 55 је радио идентичне послове на јавном простору. У затвореној локацији било је 8 жртава и нажалост без податка остајемо за 42 жртве.

Сљедећа табела нам говори о томе у каквим условима је живјела жртва:

Табела 24. Одговор на питање: "Да ли је жртва била затворена, односно, имала ограничење слободе кретања?"

Могла се је кретати само уз пратњу	38 (35%)
Била је закључавана	20 (18%)
Без података	52 (47%)
Укупно	110 (100%)

Подаци из ове табеле непобитно доказују да је нешто преко 50% жртава било у условима ограничene слободе кретања, а чак 18% било је закључавано. Иако је велик постотак одговора без података, сматрамо да су изнесени подаци врло индикативни о условима у којима је вршена контрола понашања жртве, те да они индиректно доказују да се ради о организованом просјачењу при чему су жртве доведене на терен свога "рада", те да је вјероватно у току дана односно при његовом kraју, организатор убирао утржак прошиње.

На сљедеће питање дневној заради жртве добили смо сљедеће податке:

Табела 25. Одговор на питање: "Колико је жртва зарађивала на дан?"

a. до 10 КМ	3 (2%)
б. од 10 до 20 КМ	6 (5%)
ц. од 20 до 30 КМ	3 (2%)
д. од 30 до 60 КМ	2 (5%)
е. од 60 до 100 КМ	2 (5%)
ф. преко 100 КМ	2 (4%)

Иако је велики број (91) од жртава које нам нису дале податке о висини зараде, оправдано је претпоставити да се негде у сличним односима креће и зарада осталих судионика у просјачењу. На питање да ли је жртва имала приступ својој заради? Добили смо потврдне одговоре од 8 жртава, док је наредних 10 одговорило да нису имале приступ својој заради. Значи, скоро половина жртава које су изјавиле да су зарађивале на дан одређену суму новца, више од половине њих није имало приступ својој заради. Зато, претпостављамо да се сличан омјер налази и код оне 92 жртве, односно 84% оних жртава које нам нису дале одговоре на ова питања.

Ако бисмо претпоставили да је просјечна зарада по жртви цца. 25 КМ на дан, онда би организатор просјачења, који под својом доменом има само 5 жртава зарађивао мјесечно цца. 3500-4000 КМ укупно.

Сљедећи подаци о жртвама индиректно указују на њихове услове живота:

- изглед одгојно-хигијенско запуштеног дјетета имало је седам жртава;
- тјелесне недостатке који су били посљедице сакаћења имала је једна жртва;
- агресиван и наметљив став приликом пријема имала је једна жртва;
- једна жртва је изјавила да је била присиљена користити наркотике и друга опојна средства;
- једна жртва је изјавила да је била присиљена учествовати у криминалним активностима;
- једанаест жртава су биле сексуално физички и психички зlostављане;
- четири жртве су изјавиле да су биле дио велике групе дјеце која су имала истог одраслог "старатеља" експлоататора.

Сви ови изнесени подаци, мада су недостатни због великог броја жртава које не одговарају на та питања, добро приказују услове у којима су живјеле и радиле жртве организованог просјачења. Ти услови су све прије него хумани и њихова криминална димензија добро се оцртава у величини и начину принуде и зlostављања којем су биле изложене жртве. Зато, није питање да ли је организатор просјачења био родитељ дјетета-жртве, већ колику је принуду примијено да би своје дијете укључио у организовано просјачење. Многи ће потврдити да се ради о специфичној ромској култури у којој превладава тзв. "сакупљачка привреда" и да је просјачење дјеце један уводни дио у ту врсту активности. Но, када се с том тврђњом суочи чињеница о изузетно високим зарадама које су преко те дјеце остваривали организатори тог посла и колико су мало или никако улагали ту зараду у стандард властитог дјетета, онда родитељство не може бити олакотна околност за ту врсту зlostављања.

Димензија криминалног акта у вези са организованим просјачењем дјеце је изузетно велика и тешка. Сматрамо да ови подаци указују на потребу директне интервенције на подручју овог феномена.

Мултиваријатне анализе података о дјеци - жртвама радне експлоатације

Један дио података који су били унесени у протокол могао се одговарајућим поступцима аранжирања и рекодирања претворити у тзв. дами-варијабле (енгл. думму варијабле) које су подесне за мултиваријатне анализе. Ради се о врстама помоћи које су пружене жртвама.

Сљедећа табела указује на врсте помоћи.

Табела 26. Врста пружене помоћи жртвама

Врста пружене помоћи:	
краткорочни смјештај	48 (43,6%)
средњорочни или дугорочни смјештај	28 (25,5%)
хитна медицинска помоћ	31 (28,2%)
дугорочна медицинска помоћ	30 (18,2%)
хитна психолошка помоћ	56 (50,9%)
дугорочна психолошка помоћ	29 (26,4%)
хуманитарна помоћ	95 (86,4%)
породично посредовање	10 (9,1%)
пријевоз	13 (11,8%)
субвенција за становање	2 (1,8%)
финансијска помоћ	9 (8,2%)
образовање	56 (50,9%)
проналазак радног мјеста	3 (2,7%)

Доминантна је чињеница да је готово свакој жртви пружена хуманитарна помоћ, која се састојала од хране и одјеће, потом је за 43,6% жртава осигуран краткорочни смјештај, а слиједећих 25,5% је добио средњорочни или дугорочни смјештај. Дакле, 69,1% је добио смјештај у одређене просторе с којима располажу службе социјалног рада. С тим у вези потребно је истаћи да за преосталу готово 1/3 жртава није ријешен смјештај и највјероватније су остале у условима живота какве су до тада имали. Велико је питање колико је онда било могуће утјеци на промјену њиховог понашања.

Ми немамо податке да ли је судски учињено све што је требало да се казне организовани починитељи ових криминалних дјела над младима, било да се ради о родитељима или организаторима посла. Хитна психолошка помоћ пружена је половици жртава (50,9%), а дугорочну је остварило још 26,4% жртава. Дакле, могло би се утврдити да је апсолутна већина жртава (77,3%) добила неку врсту психолошког третмана. Но, какав је тај третман био и какви су његови учинци, то је готово немогуће сазнати. Ако је психолошки третман резултовао потребом породичног посредовања то је у нашем случају добило само 10 жртава или 9,1% од укупно жртава.

Дакле, утјеџај на породицу из које потјечу жртве био је незнatan или готово никакав. Тешко је објашњиво зашто службе социјалног рада, које располажу са сасвим довољним бројем теренских радника, нису биле далеко више укључене у породично посредовање и преко тога оствариле даљњу контролу понашања малолjetnika и његових родитеља.

Хитну медицинску помоћ требала је 31 жртва или 28,2%, а дугорочну медицинску помоћ остварило је још 20 жртва, односно 18,2%. Дакле, готово половини жртава које смо ми обухватили овим истраживањем била је потребна нека врста медицинске помоћи, што је изразито забрињавајући податак када знамо да се ради о дјеци узраста од 5 до 13 година.

Надаље, рад служби социјалног рада могуће је процјењивати преко наредних података: издвајање финансијске помоћи за пријевоз, субвенције за становање и потребна финансијска помоћ. Под ознакама и), ј) и к) видимо да је то остварило укупно гледано тек 21,8% и то: средства за пријевоз добило је 13 жртава, субвенцију за становање 2 жртве и финансијску помоћ 9 жртава. Према нашој процјени то су изразито мала, готово незнатна средства која су додијељена жртвама из не тако малог фонда који се издваја за социјалну заштиту. Колико је на облике помоћи утјеџала предрасуда према ромској популацији становништва тешко је закључити, али је оправдано претпоставити да је постојала!

Образовање је била помоћ која је пружена свакој другој жртви, мада остаје питање и зашто се није пружила и апсолутној већини жртава јер се ради о дјеци млађег узраста која требају обавезно похађати школу и редовно се школовати. Поновно укључење у школске програме и одгојно-образовни процес, које је остварило само 50,9% жртава посредством служби социјалног рада, сматрамо сасвим недостатним податком који говори о недовољној ажурности и премалом обухвату популације дјеце о којој требају бринути. Тој оцјени придоноси и чињеница да се за проналажење радног мјеста за старије малњетнике, односно млађе пунљетнике, заузело само у три случаја - а то је апсолутно занемариви постотак жртава организованог просјачења и експлоатације дјечјег рада, којима је помогнуто у проналаску неког радног мјеста, запошљавању и остварењу радних права и средстава за живот.

Табела 27. Подаци о времену трајања помоћи жртвама

Вријеме трајања помоћи:	
a. до 1 дана	14 (13%)
б. од 2 до 8 дана	14 (13%)
ц. од 9 до 24 дана	15 (14%)
д. од 25 до 60 дана	10 (9%)
е. од 61 до 180 дана	10 (9%)
ф. од 181 до 300 дана	7 (6%)
г. преко 300 дана	8 (7%)
х. без података	32 (29%)
Укупно	110 (100%)

Конкретно, за 78 валидних података утврдили смо да је централна вриједност испод које и изнад које се налази 50% резултата у просјеку 23 дана, с тим да горња граница првог квартала у којем има 25% резултата износи 20 дана, а горња граница трећег квартала изнад којег има 25% износи ни више ни мање него 183 дана. Дакле, могли бисмо рећи да се један мјесец радних дана потроши на једног питомца служби социјалног рада. То није ни у којем случају мало, али је питање с каквим учинком се све то одвија када породица као примарна група није укључена у тај процес, нити се надзорише њено понашање и утјеџај.

На ове варијабле, као што смо споменули, примијенили смо поступак реаранжирања и рекодирања у тзв. дами-варијабле тако да је сваком учеснику истраживања, којем је пружена нека

врста ове помоћи дана за ту помоћ шифра 1, а ако му помоћ није пружена уписана је шифра 0. На тај начин добили смо дами-варијабле које је било могуће факторизирати и на њима извршити кластер анализу.

Табела 28. Резултати факторске анализе помоћи жртвама (варимац ротација)

P	Манифестна варијабла	% Тотал варијанце
Фактор 1	Породично посредовање и субвенције	28,602%
к .936	Породично посредовање	
х .863	Пријевоз	
г .659	Субвенција за становање	
ф .641	Дугорочна психолошка помоћ	
Фактор 2	Дугорочна помоћ	28,431%
б .855	Смјештај на дужи и средњи период	
д .933	Дугорочне медицинске услуге	
е .809	Хитна медицинска помоћ	
ф .579	Дугорочна психолошка помоћ	
Фактор 3	Краткорочна помоћ	18,679%
а .856	Краткорочно склониште	
х - .785	Образовање	
Е .612	Хитна психолошка помоћ	
Укупно објашњено 75,713%		

Добили смо три јасно интерпретабилна фактора, који објашњавају врло велики постотак тоталне варијанце од 75,713%.

Први фактор којег можемо назвати породично посредовање и субвенције објашњава 28,602% тоталне варијанце свих резултата нашег истраживања и састоји се од високе повезаности с фактором варијабли породичног посредовања, пријевоза, субвенција за становање и томе се приклучила и дугорочна психолошка помоћ. Дакле, међу главним факторима појављују се заправо они који захтијевају у извјесном смислу улагање финансијских средстава и сталније напоре остваривања комуникације са породицом и са самом жртвом.

Други фактор назвали смо дугорочна помоћ, а њега сатуришу са врло високим коефицијентима корелације с фактором варијабле, смјештај на средњи и дужи период затим дугорочне медицинске услуге, хитна медицинска помоћ и дугорочна психолошка помоћ. Овај фактор покрива варијацију резултата оних испитаника којима је потребан смјештај на средњи и дужи период те дугорочна медицинска и психолошка помоћ.

Трећи фактор назвали смо краткорочне помоћи јер га сатуришу са високим кофицијентом корелације од .856 потреба за краткорочним склоништем. Уз то се веже са минус кофицијентом корелације од -.785 образовање што исказује да је онима којима је пружена краткорочна помоћ у потпуности је изостала помоћ у подручју образовања. Затим је у овом фактору с још увијек значајном повезаности, присутна и потреба пружања хитне психолошке помоћи са кофицијентом корелације са .612. Овај фактор објашњава 18,679% тоталне варијанце свих резултата и говори о оним испитаницима којима је потребно краткорочно склониште и хитна психолошка помоћ, док у погледу образовања ти испитаници не добијају или не захтијевају никакве интервенције.

Уопштео гледано, све наше варијабле структурисале су се у три битне димензије. Прва димензија захтијева остваривање везе с породицом и у извјесном смислу улагање финансијских средстава у самог испитаника. Други фактор говори о дугорочкој помоћи која се састоји од смјештаја који треба осигурати на средњи и дужи период заједно са дугорочном медицинском и психолошком помоћи. Трећи фактор, заправо, засиђује потреба за пружањем склоништа и хитне психолошке помоћи. Дакле, битне компоненте резултата који су варирали кроз ових 13 варијабли заправо се састоје од ових заједничких латентних варијабли из којих произлазе све ове горе манифестне варијабле.

Натај начин, нашупажњуу интерпретацијитребамо усмјеритина елемент дугорочнепсихолошке помоћи и породичног посредовања у смислу остваривања комуникација са породицом, а уз то осигуравања и давања одређених финансијских средстава за пријевоз и субвенцију за становљање. Друга димензија почива на дугорочкој помоћи која је усмјерена на сталну комуникацију са самим испитаником односно жртвом и то кроз дужи период времена, с тиме да му се осигура дугорочни смјештај, дугорочне медицинске услуге и дугорочна психолошка помоћ.

Трећи фактор говори о краткорочном склоништу, које је овдје заправо најбитнија варијабла која објашњава тај фактор и уз коју се приказаја потреба хитне психолошке помоћи.

Факторска анализа заправо и служи томе да нам одреди структуру заједничких компоненти које се састоје од важних варијабли одговорних за варијацију укупних резултата истраживања. Она заправо треба смањити потребан број варијабли за потребу истраживања и указати које су то заједничке основе и важне варијабле о којима требамо водити рачуна при интерпретацији резултата.

Но, с друге стране, она испуштањем неких одређених варијабли указује које нам варијабле нису значајне да бисмо их касније интерпретирали нити их узимали у обзир код сљедећих обрада. У нашем случају то су биле варијабле и) проналажење радног мјеста, варијабла ј) бесповратна средства потребна за реинтеграцију, л) финансијска помоћ и м) хуманитарна помоћ. Ове варијабле потпуно је испустила факторска анализа и то говори о томе да њихово варирање не чини битним разлике међу узорком испитаника на које смо примијенили факторску анализу, односно можемо их сматрати неважним за тумачење разлика које постоје међу испитаницима.

Хомогене скупине жртава радне експлоатације

На реаранђиране податке нашег узорка жртава радне експлоатације путем организованог просјачења примијенили смо кластер-анализу да на индуктиван начин утврдимо како се структуришу наши испитаници у хомогене скупине с обзиром на врсте помоћи која им је пружена.

Табела 29. Резултати цластер-анализе (финални центри)

15 питања протокола	Резултати цластер-анализе (финални центри)				
	ЦЛУСТЕРИ	Цл 1	Цл 2	Цл 3	Цл 4
а. смјештај на средњи и дужи период		0	0	0	1
б. краткорочни смјештај		0	1	0	0
ц. хитна медицинска помоћ		0	0	0	1
д. дугорочне медицинске услуге		0	0	0	1
е. хитна психолошка помоћ		1	1	0	1
ф. дугорочна психолошка помоћ		1	0	0	1
ј. бесповратна средства за потребе реинтеграције		0	0	0	0
г. субвенција за становање		0	0	0	0
л. финансијска помоћ		1	0	0	0
н. пријевоз		1	0	0	0
м. хуманитарна помоћ		1	1	1	1
к. породично посредовање		1	0	0	0
х. образовање		1	0	1	1
и. проналажење радног мјеста		0	0	0	0
Број испитаника (N=69)		6	25	28	10
(100%)		8,7%	36,2%	40,6%	14,5%

Напомена: Број испитаника знатно је нижи од укупног узорка јер поступак кластер анализе захтијева да све варијабле по свим испитаницима буду потпуно попуњене.

Цл 1 (6 или 8,7%) - искључиво структуришу хитна и дугорочна психолошка помоћ те остваривање контакта с породицом и финансирања пријевоза жртви, као и осигурување редовног похађања школе.

Цл 2 (25 или 36,2%) - ову хомогену скупину испитаника првенствено одређују потреба за краткорочним смјештајем и хитном психолошком помоћи, али краткорочни смјештај је најбитнији елемент који им је потребно осигурати. Дакле, за нешто преко 1/3 испитаника пружена је једино помоћ у виду краткорочног смјештаја.

Цл 3 (28 или 40,6%) - све што им је пружено је вјероватно само интервенција да се настави редовно школовање. По осталим варијаблама помоћи ови појединци нису ништа остварили.

Цл 4 (10 или 14,5%) - представљају хомогену групу испитаника којима је пружена најкомплетнија помоћ и то: краткорочни смјештај, хитна медицинска помоћ, дугорочна медицинска помоћ, хитна психолошка помоћ, дугорочна психолошка помоћ и наравно интервенција у процесу образовања.

Према овом налазу врло је симптоматично да је само код 14,5% од испитаника - који су ушли у обраду путем ове објективне индуктивне методе кластер-анализе - видљив велики труд служби социјалног рада које осигурујају смјештај на дужи период, пружају дугорочну медицинску и психолошку помоћ и интервенишу да жртва нормално настави процес образовања.

По нашој процјени то је врло мали постотак жртава око којих су се службе социјалног рада у потпуности укључиле и вјероватно том дијелу жртава омогућили неку нову интеграцију у друштвени систем. Појединци из осталих кластера, посебно из кластера 2 и 3, који чине укупно 76,8% свих резултата заједно, добили су минималну (краткорочни смјештај- испитаници из кластера 2) или никакву помоћ од стране служби социјалне заштите. Према нашем мишљењу то је врло забрињавајући податак који непосредно открива да се службе које раде на скрби и заштити таквих појединача, недовољно укључују у пружање обухватније и интензивније помоћи жртвама радне експлоатације дјеце. Према нашим подацима чини се да једино подјела хуманитарне помоћи представља базичну активност коју раде те службе.

Изнесени подаци упућују нас на закључак да је потребно провјерити, не само квантитативно дјеловање служби социјалне заштите у помоћи жртвама радне експлоатације, него и провјерити квалитет тих пружених услуга како оних краткотрајних тако и дуготрајних.

Према овим подацима апсолутна већина жртава радне експлоатације је готово потпуно изузета од облика помоћи службе социјалне заштите, осим што добијају хуманитарну помоћ. На тај начин сасвим сигурно се не може ријешити проблем радне експлоатације, а још мање учинити да се жртвама осигура квалитетнији живот. Сматрамо оправданом тврђњу да жртве радне експлоатације - организованог просјачења нису у фокусу дјеловања служби социјалне заштите те да оне остају изван оквира учинковите и квалитетне заштите и реинтегрисања жртава.

По овим изнесеним подацима једино жртве из кластера 1 и 4, које укупно чине 23,2% свих жртава користе благодати заштите социјалног рада и помоћи које им те службе пружају. Како се ради углавном о припадницима ромске етничке скупине, ове жртве су и на овај начин изложене извјесној етничкој дискриминацији.

Сексуална експлоатација

Проблем сексуалне експлоатације жена/дјевојака у БиХ појавио се након завршетка рата и посебно је био изражен у раздобљу од 1997. до 2003. године. У том периоду, снаге домаће полиције су имале задатак да заједно са представницима тадашње међународне полиције (IPTF) започну са рацијама у строго контролисаним условима организовања и провођења акција затварања ноћних барова. Наиме, у многим случајевима рације нису успјеле пронаћи починитеље сексуалне експлоатације нити клијентелу на дјелу. Што је најважније, новац који су клијенти уплаћивали нетрагом је нестајао. Интерне контроле указале су да је унутар међународне и унутар домаће полиције била присутна висока корумпираност од стране организованих криминалаца, који су имали надзор над проведбом сексуалне експлоатације и били директно укључени у регрутовање, транспорт, кријумчарење, куповину и продају жене/дјевојака. Многи од таквих корумпираних службеника били су повлашћени клијенти "њихових" дјевојака и услуге су добијали бесплатно. Оправдана је претпоставка да се радило и о великим износима мита плаћеног за правовремено дојављивање термина рација, јер је било очито да рације не успијевају ни у ситуацијама високо контролисаних услова припреме и осигурања тајности.

Многе рације нису успијевале и зато што се организовани криминал служио баналним поступком обавјештавања²³ у свим сумњивим случајевима ноћног окупљања возила у полицијским

23 Аутор је присуствовао 2004. неуспјешној рацији у мјесту Вitez у ноћном клубу "Вила", где је радио 17

станицама на чијем терену су се налазили спорни ноћни локали с дјевојкама које су формално биле запослене као конобарице или еротске плесачице, а неформално су морале пружати сексуалне услуге гостима локала. Ноћни локали/барови/клубови који су никли широм БиХ, јавно или готово јавно пружали су сексуалне услуге чија је цијена била фиксна и јасно се знала - 50 КМ за пола и 100 КМ за један сат; док је, напримjer, шољица кафе коштала 5 КМ, а слично је била утврђена цијена осталих пића. Чињеница је да су у већини таквих локала биле запослене стране жене/дјевојке из Молдавије, Украјине, Румуније, Бугарске, Русије и Белорусије и јавност је била увјерена да се ради о проституткама које су дошле зарадити новац од међународне клијентеле - војних снага и службеника међународних организација стационисаних у БиХ. И већина медијских натписа подржавала је ријечју и фотографијама ову предодјбу. Тако 2003. године првенствено залагањем ИОМ УН за БиХ и невладиних организација (Лара, Ла Страда и др.) та слика у очима јавности се мијења и у медијима се појављују критички натписи који објашњавају окрутну природу овог организованог транснационалног криминала, који преварама и лажним обећањима регрутује, фалсификованим документима транспортује и кријумчари често малолjetне дјевојке, да би их сексуално зlostављао већ приликом доласка у земље транзиције (Србију, Хрватску и Мађарску), а потом продао/купио и физичким, психичким пријетњама и зlostављањима принудио на пружање сексуалних услуга. Првобитно се дјевојке/жене држало у дужничком ропству (да врате новац уложен у њихову купњу), а потом ограничавањем слободе кретања, пријетњама њима и њиховим породицама у земљи поријекла, држало у ропској послушности и положају беспомоћне жртве. Тај сценаријо се најчешће завршавао након извјесног времена препродајом жртве и споменути циклус сексуалне експлоатације се понављао. Зlostављање се настављало с другим предаторима. По овом организованом пружању сексуалних услуга могло би се рећи да је БиХ постала "славна" не само у домаћим оквирима и граничним појасевима сусједних држава већ и у међународним оквирима. Тако су неки припадници војних снага, стационисаних у ваздушној бази "Орао" крај Тузле, куповали дјевојке за "помоћ у вођењу домаћинства" у изнајmlјеним оближњим кућама и исте изнајмљивали својим пријатељима и судруговима. Највећи дио јавно организованог пружања сексуалних услуга жена/дјевојака - жртава трговине људима одвијао се у пратећим мотелима дуж главних прометница према Хрватској преко Бруда, а особито на цести Тузла - Брчко популарно званој "Аризона", а у РС у Приједору (велелуксузни мотел Шервудска шума с базеном и властитим зоолошким вртом) те Бањој Луци и њеној околици. У вријеме док је вршено у уводу споменуто истраживање (2004), само четворица трговаца/власника локала су били осуђени и то захваљујући првенствено залагањима страних тужитеља упућених као испомоћ судству БиХ.

Сарадња криминалаца из земља поријекла жртава, криминалаца земља транзита те из одредишних мјеста у БиХ, била је у потпуности усклађена. Зајхваљујући томе, ланчано повезани криминал остварио је спрегу с граничним полицијским и царинским службама БиХ. Према снимљеном разговору с осуђеним трговцима у КПД Зеница проведеном у споменутом истраживању из 2004, добијена су занимљива сазнања. Нека од њих су: цијена по једној жртви превозеној с фалсификованим особним и радним документима је била при пријевозу аутомобилом 500 КМ. Чињеница да никад није у "дубинској контроли промета" ухваћена скупина трговаца и жртава објашњена нам је "конвојском везом" аутомобила који је возио испред аутомобила са жртвама. Возач предводног возила би у случајевима наиласка на пункт прометне патроле,

дјевојака у својству еротских плесачица. И поред изузетно добро организоване и пажљиво контролисане рације, иста није успјела јер је власнику локала (газди) 20 минута прије доласка рације дојављено да се у оближњој полицијској станици окупљају полицијска возила. Нешто касније, када је вођен разговор са осуђеним трговцима у зеничком затвору дошло се до података да су власници локала унајмљивали човјека, који је становao близу полицијске станице, да за 20 КМ посматра двориште станице и дојављује уколико се почињу окупљати возила те ако се одвијају друге сумњиве ситуације, које упућују на скору рацију.

намјерно починио прекршај како би запослио прометне полицајце те претходно правовремено упозорио пратећи аутомобил с жртвама. Овакве ситуације лако корумпираног преласка границе и пута до мјеста одредишта, обесхрабривале су жртве да покушају затражити помоћ од полиције, док је примање мјесних полицајаца као бесплатне клијентеле додатно обесхрабривало жртве које су се с одузетим личним документима, без новца и знања језика нашле, у њима непознатим мјестима и међу непознатим људима.

Такођер, полицији је било познато да су у приватним становима Београда, Сремске Митровице и Новог Сада биле затваране, а потом сексуално и физички зlostављане, дјевојке које су превожене за земљу дестинације, а затим изабиране и куповане за сексуалну експлоатацију у БиХ од стране умрежених власника ноћних клубова/бордела. Проблеми нејединственог приступа трговини женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације били су и на релацији сарадње полиције Федерације БиХ и Републике Српске, тако да је то отежавало учинковитије сузијање ове врсте криминала у БиХ.

Најчешћи облици преваре жена/дјевојака - жртва трговине јесте то да су им били обећани послови коњобарица, а рјеђе плесачица. О обавезности пружања сексуалних услуга већина их претходно није ни слутила, а камоли знала. Према полицијским сазнањима дјевојке/жене биле су застрашиване полицијом због непосједовања исправних докумената за улазак у БиХ. Како се често радило о малолетним дјевојкама за које су се фалсификовали подаци о годинама рођења, то је додатно оснаживало пријетње полицијом, затвором и депортацијом. На пружање сексуалних услуга дјевојке су биле принуђиване, али и наговаране/намамљиване великом зарадом, уз рафинисану помоћ већ окорјелих у проституцији "сарадница" власника локала које су често играле улогу класичне "мадам". Готово су све жене/дјевојке у почетку су падале у тзв. "дужничко ропство". Трговац/власник локала - "газда"(како су га називале жртве), тражио је да пружају сексуалне услуге (у жаргону дјевојака да "раде себе") првенствено како би му вратиле новац који је уложио у њихову куповину, транспорт, одјећу, исхрану и кријумчарење преко границе. Превара се даље настављала тако да им је речено, да ће њихов дио зараде од пружања сексуалних услуга, бити код њега (газде) на чувању до исплате читавог износа, која ће бити накнадна према неком измишљеном датуму из усменог договора. Када је жртва трговине и сексуално експлоатисана особа тражила исплату, по правилу се томе није удовољило, него је особа препродана власнику неког другог локала/бордела или је пријетњама и зlostављањем била ушуткана. Тако се дужничко ропство претварало у стварно ропство у коме су купљене дјевојке/жене морале радити без икакве накнаде за свој рад и могућности да се изборе за слободно напуштање таквих мјеста, услова и околности живљења. Све те околности којима су у циклусу ропства дјевојке/жене биле изложене пратило је, не само сексуално зlostављање које су вршили газде и његови чувари, пријатељи те поједини пијани и перверзни клијенти, већ су дио свакодневнице била психичка и физичка зlostављања, а у много случајева изречене пријетње њиховим обитељима - родитељима и дјеци у земљи поријекла. Најчешће су то биле пријетње смрћу изречене од стране тамошњих организованих криминалаца, ако би се рацијама или бијегом спашена жртва, одлучила за судско свједочење. Ово укључивање криминалаца у земљи поријекла директан је доказ организованости криминалне активности трговине људима, јер та работа није престајала изручивањем другој групи криминалаца која их је транспортувала и кријумчарила до БиХ, нити са сексуалним искориштавањем у мјестима БиХ, већ је имала повратну спрегу у контроли жртве путем пријетњи њеној обитељи у земљи поријекла.

Дакле, у ланац трговине људима били су укључени криминалци из земље поријекла који су намамљивали, регрутовали, обмањивали и упућивали у транспортрањиве скupine дјевојака/жена,

при чему су се често служили отвореном медијским оглашавањем и/или формирањем тзв. агенција за регрутовање дјевојака/жена за послове конобарица, плесачица и слично. Познати су случајеви да су те агенције организовале течајеве еротског плеса, који су дјевојке претходно похађале и наравно плаћале ту своју "едукацију". Многе су од њих већ тада падале у дужничко ропство јер нису имале новца да плате услуге криминалаца из земље свога поријекла, које су се састојале у изради фалсификованих докумената, организације скупног транспорта и кријумчарења у/из оних земаља у којима је владао визни режим

У малом броју случајева дјевојке укључене у ланац трговине људима су успеле побјећи и већ ином су ослобођене током операција међународне полиције које су у значајној мјери организоване крајем 90-их, или домаће полиције која је повећала свој ангажман почетком 2000-их године. Спашене дјевојке/жене биле су под патронатом ИОМ, Уједињених нација и других невладиних организација смјештене у тзв. сигурне куће где су чекале на повратак у земљу поријекла или што је била жеља већине, на одлазак у друге западне земље. Осјећај обиљежености због околности којима су биле изложене и активности на које су биле принуђене, пратили су разни психосоматски поремећаји и стално присутни страх од освете својих предатора, тако да су у врло малом броју случајева прихватиле да свједоче против истих. Спремност на свједочење је била релативно мала и процеси вођени против криминалаца неуспјешни.

Из свега наведеног произлази и наше битно данашње истраживачко питање у вези са посљедњим (5) главним истраживачким проблемом:

Шта се дододило са криминалним процесом сексуалне експлоатације данас у односу на оно из прошлог десетљећа, шта доказује његово одвијање те каква је сличност/различитост његових обиљежја у односу на претходно споменуты период?

Другим ријечима, као што у почетним годинама борбе босанскохерцеговачка јавност није сагледавала проблем трговине дјевојака/женама у контексту трговине људима, већ искључиво или претежно као вид вала проституције, који је био у замаху подстакнут присутношћу међународних војних снага и организација у БиХ, тако и данас слика с којом се прикрива овај вид организоване криминалне активности, иде линијом мишљења да се ту ради углавном о полулегалној добровољној проституцији странкиња и домаћих особа, чије сексуалне услуге користе претежно припадници војних међународних снага и домаћа "лумпен буржоазија." За постотак који убира власник локала или организатор пружања сексуалних услуга, јавност сматра да је то нормално ако је тај однос "фифти-фифти" између особе која пружа сексуалне услуге и онога који јој то организује и осигурува услове.

Неформално, често је увјерење да се тај вид трговине људима (женама/дјевојкама) углавном сузбио и да је та појава тек "благо присутна у БиХ (ништа забрињавајуће)."

Квантитативну проширеност таквог увјерења размотрили смо у контексту анализе мишљења и ставова о трговини људима код учесника из узорка опште јавности од којих њих 45,8% сматра да је појава трговине женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације тек благо присутна у БиХ. С друге стране, за нашу даљу анализу важан је податак који индикује свеопште увјерење да иако више нема ноћних клубова (ми бисмо додали као раније), пружање сексуалних услуга се преселило у илегалу приватних кућа и станова - с чим се слаже 76,2% опште грађанске јавности. То увјерење несумњиво има своју некакву емпиријску подлогу, коју ћемо покушати провjeriti на

подацима анализираним у овом дијелу текста истраживачког извјештаја.

Међутим, за нас је важнија рас прострањеност увјерења у општој јавности о томе колико је међу особама које се данас баве проституцијом уствари жртва трговине људима, а колико оних других које не можемо третирати као жртве, јер су се добровољно упустиле у тај однос и склопиле уговоре са власницима о подјели зараде.

Све у свему, о присутности процеса трговине женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације данас се сусрећемо с извјесном контроверзом исказаном кроз став да је ова појава благо присутна и тешко ће је бити искоријенити те увјерењима да се ту бар половинично ради више о класичној проституцији него о трговини људима и особама принуђеним на ропски однос и сексуалну експлоатацију.

Подаци које ћемо разматрати у оквирима овог поглавља требали би нам пружити одговоре на следећа питања:

- Да ли је и даље присутан процес трговине женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације у БиХ?
- Гдје и како се тај процес одвија у данашњим условима?
- Којим карактеристикама се указује и доказује да се ради о организованој криминалној активности која се бави трговином женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације?

Присутност трговине женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације

Према доступним евидентијама о присутности жртава у сигурним кућама провели смо прикупљање података интервјуисањем 51 жртве, које су биле смјештане у тзв. сигурне куће у периоду 2006-2014. То је заправо онај период када послове збрињавања и заштите трговине људима у БиХ од ИОМ преузимају домаће институције и посебно организације цивилног друштва специјализоване за ову врсту послова. Сљедећим подацима приказат ћемо њихове особне и ситуацијске карактеристике које зорно приказују опстојање и природу процеса трговања женама/дјевојкама и њиховог сексуалног експлоатисања од стране власника локала/газде, те последње карике ланца организованог криминала у трговању људима.

Табела 30. Подаци о години евидентирања и узрасту жртава сексуалне експлоатације

Година евидентирања	Година рођења
2006 (6)	1973 - 1977 (6)
2007 (8)	1978 - 1982 (9)
2008 (10)	1983 - 1987 (4)
2009 (3)	1988 - 1992 (9)
2010 (5)	1993 - 1997 (16)
2011 (7)	1998 - 2002 (7)
2012 (9)	Укупно 51 жртва
2014 (3)	
Укупно 51 жртва	

Табела 31. Подаци о узрасту жртве у тренутку сексуалне експлоатације

Узраст жртве у тренутку сексуалне експлоатације
31 жртва била је малолетна (испод 18 година) (61%)
20 жртава било је пунолетно (изнад 18 и више година) (39%)

У криминолошкој литератури увек су присутна нагађања о тзв. "тамној бројки" криминалитета, која су логична и разумљива, мада врло ријетко емпиријски утемељена и пројерена. Као у нашем случају, по правилу се сазнања о извршеним злочинима базирају на статистичкој евиденцији полицијских органа, а о њеној непотпуности постоји низ доказа и сазнања. Тако се, напримjer, у поредбеном прегледу даном у Магуире, Морган и Реинер (2012) илуструје и доказује постојање огромних разлика између података полицијске статистике и злочина који су се стварно додали (БЦС истраживање проведено у Енглеској и Велсу 2005/2006. године). То истраживање утврђује да је однос "тамне бројке" за:

- групно насиље 1: 5,3
- за насиље с озљедама 1: 2,3
- за разбојства/пљачке 1: 4,7

за укупни криминалитет злочина, који је у полицијској евиденцији износио

718000:2349000 добијених на основу података исказивања сусретања са злочином добијамо однос 1: 3,3 криминалитета које је регистровала полиција: злочинима који су се према истраживању стварно додали и с којима су се људи сусрели.

Приликом сачињавања апроксимације стварне бројке жртава трговине људима не треба изгубити из вида ни чињеницу како је у свијету забиљежено да у оним државама које имају мањи бруто друштвени производ, тј. мање развијеним државама, стопа пријављивања трговине људима од стране жена које су сексуално искориштаване мања него ли у развијеним земљама. На овај начин се подаци о стопама пријава упоређују са индикаторима људског развоја у некој држави/подручју. Наиме, жртве се најчешће регрутују из сиромашних држава где жене иначе слабо пријављују кривична дјела. Поред тога, жртве трговине људима су мање спремне пријавити кривична дјела и због страха од освете или опасности од протјеривања/враћања у државе одакле су дошли. Из тих разлога се претпоставља да већина случајева овог облика трговине људима остане непозната органима гоњења (Кангаспунта, 2007). С обзиром да се у нашем случају ради о организованој криминалној активности транснационалног карактера изузетно добро прекривеној, учинковито контролисаној од стране међународног умреженог криминала који извлачи огроман профит из овог "прљавог бизниса" уз далеко мање ризика него у случају трговине дрогама или оружјем.

Сматрамо оправданим прихватити да је, у нашем случају, однос уочених жртава трговине људима (51 жртва сексуалне експлоатације) двоструко већи него што је утврђени однос за групно насиље 1: 5,3.

У том смислу, сматрамо реалистичном процјену да се стварни организовани криминал сексуалне експлоатације одвијају тако да је данас у БиХ стварно присутно више од 500 жртава трговине женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације. Ту нам процјену реалистично подржавају сазнања да се већина пружања сексуалних услуга данас пружа у некој врсти "илегале" приватних кућа и станови, али и чињеница, коју смо особно провјеравали, да и даље постоје и послују исти

локали претворени у кафиће и мотеле у којима је могуће без икаквог посебног напора доћи у дотицај са особама које пружају сексуалне услуге, а међу којима је сигурно знатан број сексуално експлоатисаних жена/дјевојака, жртава трговине.

С обзиром да већина тамо запослених дјевојака добро говори наш језик, врло је вјероватно да се домаћи организовани криминал у регрутовању својих жртава окренуо "домаћој понуди" из рањивих скupina малолjetnih особа.

Према већ споменутој румунској микростудији, такве скupine чине малолjetne особе које долазе из дисфункционалних породица, затим ту се сврставају као потенцијалне жртве малолjetnica смјештене у домове за преодго и бројне малолjetnica које су се већ упустиле у неку врсту криминала употребом забрањених дрога. Ако тако гледамо на проблем регрутовања, онда је урбани простор BiH, а посебно мала мјеста у којима су лако уочљиве неприлагођене малолjetnica, искористиве зоне дјеловања организованог криминала да открије и регрутује жртве с домаћег тржишта.

Своју успјешну устројеност организовани криминал овог типа доказује прикупљањем све већег броја жртава које смјешта на изјесно вријеме у заштићени скривени простор у коме жртве бораве до дистрибуције на коначна одредишта - локале у којима им се приписује формална улога конобарице и догађа стварна судбина сексуално зlostављањe и експлоатисане жртве.

Поставља се оправдано питање зашто жене/дјевојке нису побјегле и потражиле спас? Заšto one đjevojke/jene, које су спашене полицијским интервенцијама или активностима HBO нису спремне дати потребне податке о својим трговцима и газдама локала који су их сексуално искориштавали?

Вјероватан одговор лежи у тврђњи да је ступањ стварних пријетњи њима и њиховим породицама поткријепљен различитом врстом и интензитетом зlostављањa у потпуности промијенио личност жртве до нивоа штокхолмског синдрома. Посебно је дјелотворна пријетња упућена њиховим обитељима, нарочито усмјерена дјетету, ако га жртва има. Пријетње чине реалистичним информације које добијају од својих ближњих - да су им изречене озбиљне пријетње, ако се било што додги што би по жртвиним изјавама нашкодило криминалној активности у мјесту или земљи дестинације пружања сексуалних услуга.

С друге стране, бројна истраживања у свијету указују на драстичне промјене на релацији учинитељ-жртва код сексуалне експлоатације, где су традиционалне методе физичког насиља и контроле данас углавном замијењене суптилним облицима контроле над жртвом. Данас израбљивачи углавном жртвама дају одређене износе новца за плаћање основних трошкова живота, неке имају прилику да живе у властитим становима, а понекад уживају и "учтив" однос који према њима имају њихови израбљивачи (Simmons et. al., 2013).

У овом нашем истраживању жртве директно изјављују да се плаше за свој живот и живот својих обитељи те да зато нису спремне сарађивати и свједочити пред судом. Претпостављамо да управо зато овај транснационални, ланчано повезани и умрежени криминал није престао постојати у данашњем времену у BiH, јер би било несхватљиво да се неко одрекао тако малоризичног великог профита стеченог "прљавим бизнисом" изнајмљивања сексуалних услуга жена/дјевојака, чије издржавање минимално кошта, а оне доносе велику, свакодневну, "кеш" неопрезовану зараду.

Због свега изнесеног, сматрамо да је потребно наше податке увећати за могућу "тамну бројку", тако да ћемо добити да је кроз период 2006-2014. у трговину женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације било укључено бар 500 жртава, од којих је стварно спашена тек свака десета која је била доступна за интервјуисање у сигурним кућама.

Према изнесеним подацима у претходној табели 61% жртава је у тренутку експлоатације је било малолjetno (Табела 31.), а према години рођења (Табела 30) седам их је рођено након 1998. године што значи да још и данас имају статус малолjetne особе.

Дакле, организовани криминал трговине женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације усмјерио се претежно на малолjetne рањиве дјевојке, а та чињеница уз јавно постојање кафић a/bordela, говори о његовој држности према званичној власти и органима судског и полицијског гођења. Овај тип криминалаца не плаши се врло високих казни које слиједе већ за само укључење малолjetnica у проституцију, а посебно за укључење у трговину људима те и даље држи јавне локале, који врло слабо прикривају своју стварну намјену.

Оправдано се можемо запитати: шта ради полиција и обавјештајно-сигурносни органи у БиХ који "не знају или немају сазнања" да постоје такви кафићи и слични локали у којима се пружају сексуалне услуге жртве трговине људима?!

Табела 32. Подаци о држави рођења жртве

Државе рођења жртве			
-Босна и Херцеговина		29	57%
-Црна Гора	1		
-Хрватска	3		
-Македонија	1		
-Словенија	2		
-Србија	3		
-Бугарска	1		
-Молдавија	4		
-Румунија	1		
-Украјина	5		
-Ирак	1		
Укупно	54		(100%)

На основу изнесених података можемо утврдити да је свака друга жртва поријеклом из БиХ, а свака пета из неке од земаља бивше државе СФРЈ, док свака четврта представља странкињу из земаља Источне Европе.

Поређење с подацима из 2004. године указује на драстично промијењену слику. Тада готово да и нисмо имали домаће жртве, већ искључиво стране држављанке. Дакле, домаћи криминалци умрежили су се и усмјерили претежно на њима добро позната домаћа подручја, где имају разгранате мреже регруттера и повољна изворишта лаког прибављања жртава.

Процес регрутовања и сексуалне експлоатације

Где и како се одвија процес регрутовања и врши експлоатација жена и дјевојака - жртва трговине људима, одговор ће нам пружити подаци из сљедећих табела:

Табела 33. Подаци о мјесту пребивалишта жртве

Мјесто пребивалишта задњих 5 - 10 година прије постајања жртвом (само за жртве из БиХ)	
Брчко	7
Тузла	6
Бихаћ	3
Дервента	2
Бања Лука	1
Лукавац	2
Доборовци	1
Градишча	1
Илијаш	1
Какањ	1
Калесија	1
Сарајево	1
Травник	1
Укупно	29

Од укупно 51 жене/дјевојке, које су евидентиране у сигурним кућама од 2006 - 2014. године њих 29 је поријеклом из БиХ и то највише из Брчког и Тузле. Из ових података видимо да су изворишта регрутације домаћих жртава првенствено усмјерене на Брчко, Тузлу, Бихаћ, Дервенту и Лукавац, док преглед по осталим градовима показује да је уствари читава урбана територија БиХ прекривена овом врстом умреженог криминала.

Понајприје се може на основу ових података поставити питање о одговорности полиције Брчког и Тузле, где је регрутовање жртава - по правилу малолетница, попримило значајне размјере.

Стране жртве, нешто мање од половине (46,7%) илегално прелазе границу БиХ, углавном са фалсификованим документима преко легалних царинских прелаза или чамцем преко Дрине или Саве, док остale прелазе подједнако легално с визом и без визе преко граница БиХ са Србијом и Хрватском.

Дакле, организовани криминал се због свог смањења формалности и контроле идаље служи кријумчарењем страних жена/дјевојака, при чему му могућности релативно лаганог легалног прелажења границе иду на руку. Карика у ланцу трговине жена/дјевојака у сврху сексуалне експлоатације смањују се у погледу фаза транспорта и кријумчарења, али једна друга особина тог процеса остаје идаље присутна и директно указује да се ради о организованом криминалу:

Табела 34. Подаци о присуству других жртава у мјесту где су боравиле

Да ли су у мјесту у које су доведене биле смјештене и друге жртве?	
Нема података	24

Не, била сам сама	14
Још једна дјевојка	2
Још четири дјевојке	1
Још пет дјевојака	3
Још шест дјевојака	2
Још седам дјевојака	1
Још осам дјевојака	1
Још петнаест дјевојака	2
Било је још двадесет дјевојака	1
Укупно	51

Подаци које смо добили у одговору на ово питање интервјуа су заправо алармантни. Дјевојке/жртве након што су намамљене лажним обећањима добро плаћених послова - конобарица (10), домаћица/дадиља (3), продавачица (2), плесачица (1) и отворено понуђени послови пружања сексуалних услуга(3)- бивају смјештене у посебне просторе заједно с још извјесним бројем дјевојака како то приказује претходна табела. Оваква "привремена" сабиралишта дјевојака/жртава не би се могла организовати да је рад полиције учинковитији. Та сабиралишта претежно су организована у Сарајеву (3), Тузли (3), Зеници (2) те по једно у Бихаћу, Бијељини, Бусовачи, Џазину, Добоју, Лукавцу и Витезу.

Постојање ових сабиралишта у којима се у просјеку налази 5 - 6 дјевојака (а у једном случају чак 50) директно доказује постојање организованог криминала и његово дјеловање готово на читавој територији БиХ, што ће сигурно знатно отежати његово искорењивање.

Како се данас одвија процес сексуалне експлоатације и да ли је тачна тврђња да се пружање сексуалних услуга измјестило из ноћних клубова (који су углавном угашени или претворени у цаффе-барове (популарно названи кафићи) и у приватне куће, директан одговор даје нам сљедећа табела.

Табела 35. Подаци о мјесту сексуалне експлоатације жртве

Гдје сте били присиљавани на проституцију?	
Кориштени простори	Комбинације кориштеног простора
на улици 1	улица + приватне куће 1
у изнајмљеним собама 1	изнајмљене собе + приватне куће 1
у ноћном бару/кафићу/мотелу 7	изнајмљене собе + хотелске собе 1
у хотелским собама 2	кафићи + приватне куће 1
у луксузно намјештеним становима 2	хотелске собе + луксузно намјештени станови 1
у мотелу 1	кафићи + хотелске собе + приватне куће 1
у приватним кућама 10	на улици + хотелске собе + приватне куће 2
укупно 24	укупно 9
без података 18	
УКУПНО 51	

Збирно гледано, приватне куће кориштене су у 16 случајева и ако томе додамо 2 случаја коришћења луксузно намјештених становова добијамо да је од укупно 51 жртве њих 35% користило

приватне куће и станове за пружање сексуалних услуга. Насупрот томе, кафићи - збирно гледано, кориштени су у 10 случајева и ако томе додамо 8 случајева када су кориштени хотели/мотели добијамо да од укупно жртава (51) њих 35% је користило ове јавне и лако надзиране просторе.

Према овим нашим подацима тек половично је емпиријски потврђено увјерење, да иако нема више ноћних клубова на видним мјестима као раније, пружање сексуалних услуга за новац преселило се у приватне просторе односно у потпуну "илегалу". Сексуална експлоатација данас у БиХ јесте половичним дијелом стварно прешла на коришћење приватних кућа и луксузно намјештених станова, али се исто толико задржала унутар истих локала који су само можда промијенили намјену и нису баш видљиво организовани тако да нуде сексуалне услуге, већ се то ради рафинирање, али клијентела која то користи врло добро познаје та мјesta.

Дакле, некадашњи "социјални загађивачи" босанскохерцеговачког друштва - ноћни клубови/бордини само су формално промијенили своје називе, али им је дјелатност остала иста. Зато је потпуно неоправдано наивно претпостављати да општа, а поготово стручна јавност из тих градова/мјеста и шире, не зна за њихово постојање, а још мање повјеровати да домаћа полиција не зна за криминалну активност њихових власника - сексуалних експлоататора и трговаца људима..

У том смислу, оправдано је поставити питање одговорности полицијских и других социјалних надлежних служби за спрјечавање овог вида криминала и социопатолошке појаве која доноси, као што ћемо видјети у даљњој анализи података, енормну зараду власницима.

Карakteristike жртава

Којим се карактеристикама жртава указује и доказује да се ради о организованој криминалној активности која се бави трговином женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације? Првенствено је потребно размотрити податке о заступљености малолетних особа (61%) међу жртвама те имати у виду податак да су жртве масовно скупљене и задржаване у скривеним заједничким просторијама "сабиралиштима", која су распрострањена широм територија БиХ. Такођер је важан податак о мјестима на којима су биле присилјене пружати сексуалне услуге, а тек индиректно указују на то и карактеристике организованости ове криминалне активности које су претходиле непосредној сексуалној експлоатацији.

Подаци о врсти обећаног посла врло су непотпуни, јер немамо одговора од 31 жртве и као такве значајне су нам једино зато јер оних 20 које су одговориле на то питање, њих 3 изричito наводи да им је понуђен посао пружања сексуалних услуга. Остале жртве негирају да им је било шта наведено о пружању сексуалних услуга уз врсту понуђених послова конобарица (10), испомоћи у кућанству (3), радница (2), продавачица (1), плесачица (1), дадиља (2).

Дакле, према овом исказу 3 особе које су својом вољом или принудом органа власти и/или НВО стављене у сигурне куће, објективно не могу имати статус жртве нити се осјећају жртвама сексуалне експлоатације. Оне су пристале на услове пружања сексуалних услуга и договориле са власницима локала постотак примања од властите зараде.

Но, с друге стране, остале жртве које нису биле у могућности да остваре икакву зараду, а биле су принуђене да пружају сексуалне услуге, говоре о стварној природи сексуалне експлоатације жена/дјевојака - жртава трговине.

Табела 36. Подаци о модалитетима расподјеле зараде између жртве и израбљивача

Колико је од наплаћених сексуалних услуга остајало жртви?	
Без података	20 (40%)
НИКАДА И НИШТА НИЈЕ ПРИМИЛА	19 (37%)
примила је једну четвртину (25% зараде)	1 (2%)
примила је једну половину (50% зараде)	8 (15%)
примила је читаву зараду (100% зараде)	2 (4%)
добијала је само када је радила као конобарица	1 (2%)
Укупно	51 (100%)

Од укупно жртава нашег узорка истраживања њих 19 (37%) експлицитно изјављује да ништа нису од своје зараде никада добиле. Међу њима 2 жртве наводе да им је давано 5 - 10 КМ за цигарете. На ово питање није одговорило чак 20 или 40% свих жртава, што је изразито висок постотак апстиненције од одговора. Но, како тај податак није битно различит од апстиненције од одговора на претходно питање о мјесту где су пружале сексуалне услуге (на то питање не одговара 15 или 35% жртава), оправдано је третирати ову апстиненцију као несистематску варијацију и зато је дозвољено разматрати резултате без апстиненцијских одговора. У том смислу, када се одбију апстиненцијски одговори остаје 31 жртва и тада добијамо подatak да 62% жртава није никада ништа примило за пружање сексуалних услуга, док су остале на неки начин биле у погодби са власницима и најчешће добијале половину своје зараде. Овде треба имати на уму спознају о самопоимању статуса жртве, јер према Келлу (2005) оне из властите перспективе трговину људима виде као процес, за који, у већини случајева, вјерију да су склопиле договор да буду кријумчарене. Елемент искориштавања (експлоатације) се из угла жртава најчешће спозна на kraју ovог процеса, kада неко (најчешће израбљивачи) тражи исплату "дуговања" за које вјерију да их дuguju или жртве открију да новац за који су мислили да се шаље њиховим породицама заправо никада није послан, већ су га учинитељи задржали за себе. Dakле, превара, подмукao начин уз помоћ којег се манипулише са жртвама представља главни модус операнди учинитеља у смислу подузимања радњи врбовања и искориштавања ове категорије жртава трговине људима.

Наши подаци о потпуном сексуалном искориштавању и стављању жртава у ропски однос директан су доказ израбљивачке природе ових криминалних активности. Но сврха оваквог организованог изнајмљивања сексуалних услуга жртава, које су биле у потпуном ропском положају, имао је и своју праву намјену - остварење великог профита. То нам доказују подаци да је дневна зарада по правилу била за пружања једне сексуалне услуге од пола сата 50 КМ, а за један сат 100 КМ, те ако је извршен најам за читаву ноћ, зарада је била 250 - 400 КМ. Просјек клијената је био негде између 4 и 5 дневно. Радни сати су се кретали просјечно од 8 сати па на више, али зато је за велики број жртава ово била свакодневна обавеза без седмичних одмора. То су све подаци који су нам директно дале жртве приликом интервјуисања.

Dakле, реалне зараде које су остваривале жртве за послодавце који су их купили, дневно су се кретале између 200 и 400 КМ, што израчунато за цијели мјесец износи 6000 до 8000 КМ.

У зависности од тога колико је дјевојака/жена газда локала могао прибавити и задржавати, овисила је његова зарада, која никад иничим није била опорезована. Такво сексуално израбљивање жена/дјевојака трајало је не само мјесецима, него и годинама.

Међу жртвама које су примале износ своје зараде биле су двије, које су примале комплетну зараду и њих не можемо сматрати жртвама. Оне су оствариле погодбу са власником локала, односно трговцем, за пружање својих услуга и од тога остваривале више него пристојну зараду. Џих можемо условно сматрати ситуацијским жртвама, јер овисно о другим условима којима јесу/нису биле изложене, ова димензија подјеле зараде²⁴ их искључује или оставља у категорији жртава. Других 9 жена/дјевојака које су биле у ланцу трговине људима примало је половину своје зараде (50%), а једна међу њима само четвртину (25%) - по основу такве погодбе с власником локала/трговцем, такођер се тешко може сматрати жртвом, или је бар треба посматрати као ситуацијску жртву која је прихватила или се изборила за те услове након што је била принуђена на пружање сексуалних услуга. Наиме, ако нису биле изложене другим видовима злостављања и ако су се могле слободно кретати, то значи да су прихватиле ситуацију у којој су биле изложене и својим прилагођеним понашањем избориле статус сараднице, која је вјероватно доносила газди велике дневне приходе. Какво је стварно стање у погледу поређења ових података о подјели зараде, са одговорима на питање о томе јесу ли или нису биле злостављане говори нам слједећа табела. У свом истраживању о финансијским аспектима трговине људима у сврхе сексуалне експлоатације Петрунов (2011) налази да је уобичајена подјела зараде између дјевојака које се проституишу (жртава) и израбљивача кретала између 30% и 50% од укупне зараде, што је свакако овисило од искуства које ове жене имају и новца које зарађују. Уколико се ради о искусним дјевојкама и женама у свијету проституције, које доносе веће износе новца својим израбљивачима, онда им се даје већи удио у заради, тврди овај аутор.

Табела 37. Компаративни подаци о подјели зараде и присуству злостављања жртве

подјела зараде	Не/злостављање						укупно Н %
	не може се утврдити	није злостављана	само сексуално	сексуално и још једно	сексуално и још два и три		
без података	5	3	7	6	15	40	78%
четвртина жртви (25%)	1	-	-	-	-	1	2%
половина жртви (50%)	-	4	2	1	1	8	16%
читава иде жртви (100%)	-	1	1	-	-	2	4%
Укупно	6	8	10	7	20	51	
	12%	16%	19%	14%	34%	100%	

Хи-квадрат износи 22,332, а коефицијент контингенције ЦЦ износи 0,552 статистички је значајан на разини вјероватности од .003

Према резултатима укрштања ових података о подјели зарада са подацима о непостојању односно постојању вишекратног злостављања, добијамо да се статистички значајно разликују жртве које нису ништа примале од жртава које су примале дио зараде од својих сексуалних услуга. Ова статистички значајна разлика исказује се у контингенцијској асоцијацији која је релативно висока од ЦЦ=0,552 и указује на значајну повезаност ове двије категоријалне варијабле.

24 Однос подјеле зараде 50%:50% сматра се у свијету проституције и криминала “поштеном подјелом”.

Дакле жртве које су успјеле постићи погодбу са власником локала статистички су значајно мање злостављане него жртве које ту погодбу нису оствариле.

Бројчано гледано, од двије жртве које су постигле погодбу да читава зарада остане њима, према нашим подацима ниједна од њих није злостављана, а жртве које су постигле 50 : 50 зараду од њих осам - четири их није злостављано, док су остале четири злостављане. Двије изјављују да су злостављане само сексуално, једна да је злостављана сексуално и уз то физички или вербално, а једна изјављује да је злостављана сексуално и још на два или три начина. Насупрот томе, имамо подatak да је од жртава које нису примале зараду, њих 19 или 47,5% злостављано сексуално и још на два или три начина. Према овим подацима, сигурно је да жртве које су оствариле да 100% зараде остаје њима, не можемо никако сматрати жртвама. Док оне које су оствариле погодбу 50:50, а биле сексуално или на још неки начин злостављане то их сигурно сврстава међу жртве.

Овим изнесеним подацима одговарају и подаци укрштања подјеле зараде са ограничавањем слободе кретања. Тако, напримjer, од укупно 8 жртава које су дијелиле зараду - четири њих не одговарају на питање о слободи кретања, а двије изјављују да су се могле кретати без пратње, док друге двије изјављују да су се могле кретати уз пратњу. Дакле, можемо утврдити да није забиљежен нити један случај када им није било омогућено кретање или да су закључуване. Зато уопштено можемо закључити да је у категорији ситуацијских жртава које су дијелиле зараду била бар половина оних које су функционисале као релативно прилагођени "фрееланџери", ослобођене малтретирања и надзора; потом друга половина над којом је провођен надзор од стране трговца/власника локала и сексуално злостављање од стране клијената. Овакав налаз иде у прилог тези коју истичу истраживачи који се баве феноменом трговине људима, а која се састоји у томе да је усљед промјена у начинима контроле жртава сексуалне експлоатације, јако важно разумјети ситуације у којима се жртва нашла у смислу просторног и временског процеса друштвене интеракције. У том смислу, историјат односа између жртве и починитеља, ситуације које омогућавају такав однос како би се жртва изманипулисала у криминалне сврхе, треба бити главни фокус интересовања у процјенама ризика те стратегијама откривања и процесирања овог вида трговине људима (Von Lampe, 2011; Simmons et. al., 2013).

Уопштено, можемо закључити: докле год је постојало ограничавање слободе кретања и надзор над њима те никаква подјела зараде од пружених сексуалних услуга, ради се о некој врсти "затвореничког присилног рада", односно ропског односа у коме је без наде таворила апсолутна већина жртава.

Изложеност злостављањима

Ради потребног сагледавања како је провођен надзор и контрола над жртвама дају нам подаци сљедеће табеле:

Табела 38. Којем је облику злостављања жртва била изложена

без одговора	6 (12%)	-
није било злостављања	2 (4%)	-
сексуалном злостављању	16 (31%)	(37%)
дрогирању	2 (4%)	
сексуалном односу без заштите	3 (6%)	
сексуалном и физичком злостављању	2 (4%)	
сексуалном и вербалном злостављању	2 (4%)	
сексуалном+вербалном+физичком злостављању	12 (23%)	(63%)
сексуалном злостављању и дрогирању	1 (2%)	
сексуалном злостављању+ дрогирању+алкохолизирању	1 (2%)	
свим облицима злостављања	4 (8%)	
укупно	51 (100%)	

Од укупно 51 жртве само 6 апстинира од одговора на ово питање и двије изјављују да није било никаквог злостављања. Познато је да се трговци како би осигурали потпуну послушност и преданост жртве служе различитим пријетњама и злостављањима у сврху принуде да жртва пружа сексуалне услуге и прихваћа не плаћање тако да уствари врши сексуалне услуге само за "стан и храну".

Какви су то облици злостављања и колико су присутни у данашњој ситуацији трговине женама/дјевојкама како би се приморале да беспоговорно пружају сексуалне услуге, дају нам одговор подаци изнесени у претходној табели.

Ови подаци су изразито забрињавајући јер доказују да се пракса злостављања, која прати трговину људима и сексуалну експлоатацију, није нимало ублажила у односу на прошло десетљеће, већ је додала дрогирање (3 случаја) којег нисмо налазили у опсегу некадашњег злостављања жртава траффицкинга. Ово је заиста добар повод за провођење неких нових истраживања која би се бавила анализом проблема изложености, тј. рањивости жртава трговине људима које се сексуално искориштавају. Наиме, рањивост се може очитовати у неколико ситуација опасности. Рањиви појединачиј је немоћан да користи своју аутономију (самосталност), услед дјеловања вањских чинилаца (пријетња, насиље и др.), који ограничавају могућност отпора нежељеном понашању. Рањивост произлази и из унутрашњих чинилаца, који спречавају потпуну самосталност појединача, као што су недостатак когнитивног развоја или ситуација која доводи до недостатка прилика (Martinelli, 2015, s. 35).

Подаци изнесени у претходној табели указују да је 53% од укупног броја жртава односно 63% од оних које су изјавиле да су биле злостављане, дакле већина - била изложена свим комбинацијама начина принуде: викању, псовању, вербалним пријетњама, шамарању, ударању, премлаћивању.

То зорно доказује окрутну природу понашања "послодаваца - газди" и условима у којима су живјеле жртве током свог заробљеништва и заточеништва за вријеме трајања овог облика савременог ропског односа.

Класификација и тријажирање жртава

Класификацију жртава урадили смо на два начина:

- дедуктивним приступом путем стварања субјективне импресије добијене на основу података које су себи пружиле жртве током интервјуисања и
- индуктивним начином помоћу примјене кластер-анализе утврђивања хомогених скупина жртава која је узела у обзир све исказане одговоре дане на свим варијаблама које су биле у њу укључене.

Класификација и тријажирање дедукцијом

Прегледавањем одговора сваког упитника конструисали смо три генералне варијабле:

- не/преварене жртве
- не/злостављане жртве
- не/виктимизиране жртве

Табела 39. Подаци о жртвама које су не/преварене

НЕ/ ПРЕВАРЕНА ЖРТВА	
1. На који начин је жртва била преварена и намамљена у мјесто где је сексуално експлоатирана?	
1. не може се одредити	15 (29%)
2. обећан посао раднице, продавачице, обећан брак или збрињавање	20 (39%)
3. обећан посао конобарице која није знала за могућност пружања сексуалних услуга	8 (16%)
4. обећан посао конобарице, плесачице и сл. које су знале за могућност пружања сексуалних услуга	2 (4%)
5. обећан посао пружања сексуалних услуга	6 (12%)
Укупно	51 (100%)

За 15 или 29% жртава нисмо могли прегледом протокола интервјуисања утврдити податке потребне за ову просудбу. Осталих 39% експлицитно именује неки од послова који немају никакве близиности са могућим ситуацијама у којима се могу пружати сексуалне услуге или у којима је то жртвама наговијештано приликом обучавања посла.

То су послови радница у творницама и услугама, а у два случаја нуђен је и брак, док је у једном случају обећано збрињавање. Дакле, те жене/дјевојке биле су у потпуности преварене и заведене лажним обећањима о пословима који ће им бити на располагању када дођу на крајње одредиште. Ови послови ничим нису били повезани са могућностима пружања сексуалних услуга, нити је то ичим било наговијештено жртвама.

У 8 случајева или 16% обећан је посао конобарице, али жртва ни по чему није знала нити могла наслутити да се од ње очекује и пружање сексуалних услуга. Само у 2 случаја обећани су послови конобарице и плесачице уз назнаку могућности додатне зараде пружањем сексуалних услуга. У преосталих 6 случајева жена/дјевојака директно им је обећан посао који се односио на пружање сексуалних услуга.

Табела 40. Подаци о не/злостављању жртава

НЕ/ЗЛОСТАВЉАЊА ЖРТВА		
2. Да ли је и на које начине жртва злостављана за вријеме сексуалне експлоатације?		
1. не може се утврдити	6 (12%)	-
2. изјављује да није злостављана	8 (16%)	-
3. само сексуално злостављана од стране клијената	10 (19%)	27%
4. сексуално злостављана+још један начин	7 (14%)	19%
5. сексуално злостављање+два или три начина	20 (39%)	54%
Укупно	51 (100%)	(37) 100%

Одговоре на ово питање није дало само 6 жртава, а осталих 8 изјављује да није било злостављано ни на који начин. Зато смо у приказу (на десној страни табеле) исказали постотке жртава које су биле на неки начин злостављане. Тако на примјер 27% биле их је злостављано од стране клијентеле, других 19% било их је злостављано сексуално те још физички или психички, а трећих чак 54% било их је злостављано уз сексуално на још два или више начина.

Ови подаци доказују да су се надженама и дјевојкама-жртвама трговине проводила вишеначинска и вишеструка злостављања из којих их је могло спасити једино прихваташај ситуације и услова у којима су се нашле или чекање спаса од стране полицијских снага.

Табела 41. Подаци о степену виктимизације жртава

СТУПАНЈ НЕ/ВИКТИМИЗАЦИЈЕ		
3. У коју од сљедећих категорија је могуће сврстати жртву?		
1. не може се одредити	4 (8%)	-
2. није жртва	7 (14%)	-
3. упитна (дјеломична) жртва	7 (14%)	17,5%
4. ситуацијска жртва	13 (25%)	32,5%
5. неупитна (потпуна) жртва	20 (29%)	50,0%
Укупно	51 (100%)	(40) 100%

Према подацима ове табеле утврдили смо 13 ситуацијских жртава које су прихватиле наметнуту ситуацију и при томе ублажиле услове боравка и рада или се чак избориле за неку врсте надокнаде код подјеле зараде. Постотно гледано, таквих жртава било је једна трећина или 32,5% од укупног броја жртава чије смо особине анализирали (51).

Термин упитне жртве користимо за оне које су примале 50% накнаде за пружање сексуалних услуга и нису биле злостављане, изузев сексуалног злостављања од стране клијената. Због тог злостављања додали смо ознаку "дјеломичне жртве". Овдје треба споменути да у класификацији жртава сексуалне експлоатације једноставно постоје оне жене/дјевојке које су се упустиле у проституисање са ризиком да постану жртве трговине људима, из једноставног разлога што им

то нуди могућност за нови и бољи живот, који другачије не би могле имати (Katsulis, Weinkauf i Frank, 2010).

Преосталих 50% према овој дедуктивно изведеној класификацији представљале су неупитне (потпуне) жртве по свим кориштеним критеријима:

- потпуној преварености у погледу посла којег ће обављати и услова у којима ће живјети
- потпуном изостанку плаћања било какве накнаде за пружање сексуалних услуга
- потпуној изложености вишеструким злостављањима и ограничењу слободе кретања

Према изнесеним подацима у ту категорију сврстали смо 20 од укупно 51 жртве. Дакле, на основу овога дедуктивног класификацијског поступка уопштено можемо закључити, да ако се стручне службе НВО упосле у тријажирање женама/дјевојкама које су жртве трговине људима у сврху сексуалне експлоатације, сусрећ ће се са проблемом да дедукција губи ослонац тамо где нема јасно утврђених података који омогућавају искристализирање просуђивања у коју категорију треба сврстати одређену особу. Појединцу који у том случају врши тријажирање, намеће се проблем да не може субјективно задржати досљедност вишемодалне просудбе, односно просудбе по више карактеристика.

Из ових разлога таква дедуктивна класификација је несигурна и непоуздана па према томе и недостатно ваљана за поступак коректног тријажирања жртава сексуалне експлоатације.

Друга чињеница на коју желимо упозорити јесте потреба већег нијансирања самих жртава у зависности од критерија њихове рањивости за регрутере до рафинираности метода преваре и обмане које трају за своје вријеме сексуалне експлоатације. Не само да су жртве преварене у погледу обећаног послла и не исплаћивања накнаде/зараде, већ су обмањиване да ће им зарада бити исплаћена након што подмире дуг, који према трговцу имају због његовог плаћања за њих те трошкова транспорта (кријумчарења и подмићивања власти). Тада дуг се стално повећава и ланац дужничког ропства се продужује.

По истеку дужничког времена, дешава се то да им трговац говори како ће им чувати зараду и извршити исплату када заврше с уговором да "обављају сексуалне услуге". Како тог уговора уствари нема, њихово сексуално искориштавање се даље наставља, надзире се њихово понашање и кретање те проводи злостављање. Све то ствара околности које су обиљежене безизлазношћу и осјећајем беспомоћности жртве. Нису ријетки случајеви када је жртва устрајавала на извјесној заради, односно исплаћивању накнаде и промјени услова у којима је живјела и радила. Резултат оваквог понашања је био тада да ју је газда једноставно препродао и циклус њеног ропства се наставио понављати.

У зависности од стварне ситуације у којој се нашла поједина жртва потребно је вршити тријажирање уважавајући критерије жртвине рањивости и ступња изложености искориштавању и дехуманизацији.

Хомогене скупине жртава добијене индуктивним начином /кластер-анализом

Примјену мултиваријатних анализа, првенствено кластер аналитичког поступка утврђивања хомогених скупина по основи низа карактеристика учесника истраживања, приказали смо и објаснили при разматрању ставова према трговини људима.

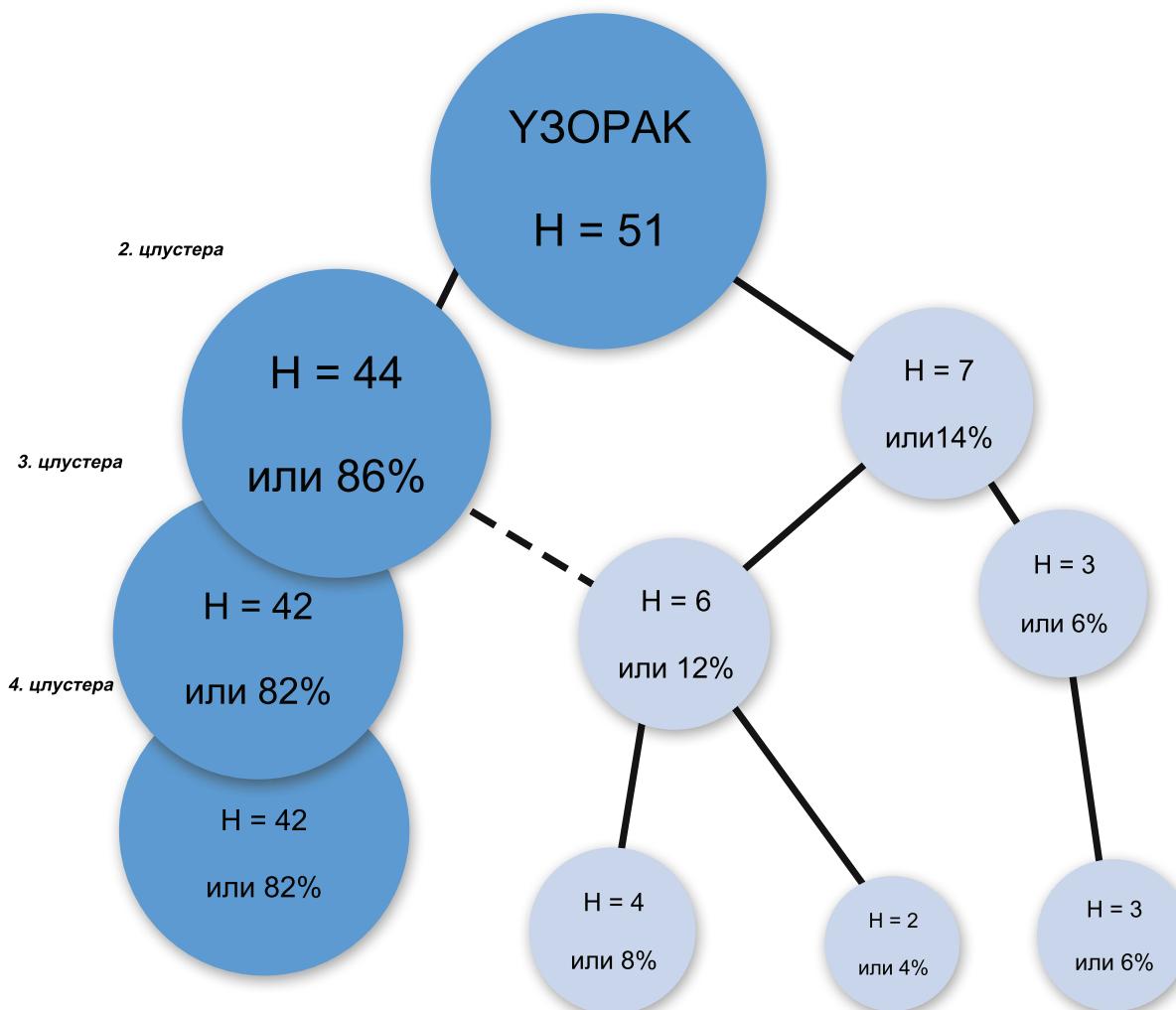
У овом примјеру индуктивне класификације жртава трговине женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације примијенили смо исти поступак у који је било укључено 36 варијабли - особина по којима се тражила максимална близост укључених жртава у једном кластеру и максимална различитост у односу на друге кластере.

Дакле, индуктивним емпиријским путем повезивале су се међусобно позиције појединача на свим варијаблама које смо укључили у анализу и тако добијале поједине скупине (кластери) у које смо сврстали све наше жртве.

Овај поступак искључује било какву субјективност приликом просудби на којима се заснива класификација и омогућава сврставање, не само на индуктиван и објективан начин, већ по основи својства важних за појаву која се истражује.

Тешко је замислiti да неки процјенитель, ма колико искусан и вјешт у тријажирању, може задржати у памћењу толики вишеструки критериј сврставања и изњедрити ваљану тријажу без недоумица и погрешних просудби.

Сљедећи схематски графички приказ показује како су се жртве из нашег узорка ($N=51$) кластеризирале у ситуацијама примјене дviјe, tri и четири кластер опције.

Графикон 19. Раздиоба узорка жртава трговине женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације према комбинацији броја цластера

Примјењујући поступак кластер-анализе под условом кластера 2 добили смо неочекивану концентрацију жртава у првом кластру 44 или 86% и у другом 7 или 14%. Дакле, дедуктивно изведена (субјективна класификација) коју смо претходно разматрали разликова је - с знатнијом међусобном диференцијацијом различите категорије жртава (не-жртве, упитне, ситуацијске и неупитне) док је овај објективан индуктивни начин досљедно излучио један изражено доминантан кластер, који се као што видимо уопште не мијења са различитим нивоом кластери-анализе.

У другом покушају утврђивања сврставања свих жртава из нашег узорка у три хомогене скупине (кластера) видимо да се први кластер незнатно смањује ($H = 42$ или 82%), а други дијели на други (12%) и трећи (6%).

У трећем покушају, након којег је кластерирање немогуће и бесмислено због малог броја жртава, добијени први кластер задржава исти број жртава и не мијења се, а исто је тако и са трећим кластером, док се други кластер дијели на четврти (8%) и други (4%) жртве сексуалне експлоатације.

Сљедећи табеларни приказ показује колико се разликују поједине добијене хомогене скупине под условом утврђивања четири кластера.

Табела 42. Приказ иницијалних центара цластер-анализе по којима се битно разликују поједине хомогене скупине жртава.

Ознака варијабле	Назив варијабле	Цл 1	Цл 2	Цл 3	Цл 4
24	не/слагање родитеља са одлуком одласка	6	0	1	0
28	односи са оцем	1	6	6	4
50	када се одлучила на прихваћање понуде	2	3	0	2
83	како су се наплаћивале њене услуге	2	3	7	5
85	колико је посто добијала од зараде	0	50%	100%	0
86	колико је зарађивала на дан	0	120KM	200KM	300KM
89	колико сати је радила на дан	8	8	8	15
81	где је била присилјавана на проституцију	15	4	1	10
105	да ли је/није била преварена обећањем послла	2	4	5	1
106	да ли је/била зlostављана	5	2	3	5
107	категорија жртве у коју се може сврстати	5	3	2	5
број / % жртава		42/82%	4/8%	2/4%	3/6%

Напомена: У приказ су укључене варијабле на чију критеријску значајност разликовања жртава је указала анализа варијанце АНОВА.

Хомогене скупине жртава добијене индуктивним начином/кластер-анализом

Кластер-анализа се, структурно гледано, чврсто задржава на једном доминантном кластеру у који је сврстана апсолутна већина (82%) жртава сексуалне експлоатације. Остале три кластера се разликују по следећим особинама:

Кластер 1 (42 или 82%) - жртве из овог кластера превариле су своје родитеље и отишле, а они нису ништа знали о њиховом одласку иако су наслућивали; никако се нису слагали с одлуком о одласку, али ништа заправо нису могли учинити нити промијенити. Односи са оцем су по правилу били врло лоши и (вјероватно зато) жртва је одмах прихватила понуду чим јој је понуђена. Жртва не зна ко је наплаћивао њене сексуалне услуге и од зараде није добијала ништа. Жртве из овог

кластера биле су обавезне радити најмање 8 сати дневно, али сваки дан у мјесецу што је укупно износило најмање 240 сати мјесечно. Жртвама је био обећаван посао раднице, продавачице и сл. или јој је лажно обећан брак, односно, збрињавање, а обавеза/могућност пружања сексуалних услуга није јој ничим наговијештена. Сексуалне услуге углавном су пружале у собама кафића и приватним кућама. Жртва је била изложена вишеструком злостављању и може се безрезервно сврстати у неупитну (потпуну) жртву. Дакле ова, индуктивним путем добијена емпиријска класификација сврстava у неупитне жртве апсолутну већину (82%) свих жртава нашег узорка истраживања. Нијансирање преосталог дијела (18%) жртава диференцира се кроз сљедећа три кластера.

Кластер 2 (4 или 8%) - жртве сврстане у овај кластер не одговарају на питање како су родитељи примили њихову одлуку о одласку на понуђени посао. Оца немају, јер је умро или напустио породицу, а одлуку да прихвате понуђени посао донијеле су након неког времена којег су узеле за размишљање. Знају да је њене сексуалне услуге наплаћивао конобар или чувар, а она је добијала 50% своје зараде и зарађивала на дан просјечно 120 КМ радећи 8 сати сваки дан. Сексуалне услуге углавном су пружале у хотелским собама. При понуди обећан јој је посао коњобарице уз наглашену могућност додатне зараде путем пружања сексуалних услуга, што је и остварила улазећи с трговцем у однос подјеле зараде. Отворено изјављује да није злостављана и по дедуктивној класификацији спада у упитну скupину тек дјеломичне жртве. Према свом укупном садржају особе у овом кластеру не можемо сврстати у жртве.

Кластер 3 (2 или 4%) - овдје спадају жене/дјевојке, које кластер-анализа сврстava изван категорија жртви сексуалне експлоатације. Ове дјевојке напустиле су обитељски дом ускркос противљењу мајке, породице су им биле непотпуне - без оца, а мајке су биле немоћне да их спријече или одговоре. Не одговарају на питање о ситуацији када су се одлучиле прихватити посао у којој је јасно речено да се нуди/очекује пружање сексуалних услуга. Зарада је 100% остајала њима. У просјеку су зарађивале најмање 200 КМ дневно уз 8 сати рада који се одвијао краће - 4 сата ако је био сваки дан, односно 8 ако је био сваки други дан. Могле су се потпуно слободно кретати без пратње. Биле су злостављане сексуално од стране пијаних, перверзних клијената. Ове особе никако не могу бити сврстане међу жртве, иако су се - не знамо из којих разлога - нашле у склоништу тзв. сигурним кућама у којима смо их и интервјуисали.

Кластер 4 (3 или 6%) - ове жене/дјевојке нису дале одговор на питање како су родитељи реаговали на њихову одлуку да прихвате понуђени посао пружања сексуалних услуга. Наводе да су односи са оцем били углавном добри. Одмах су прихватиле понуђени посао, мада се не може спознати какав посао је био понуђен. Но, према величини дневне зараде (300 КМ) може се претпоставити да им је директно понуђен посао пружања сексуалних услуга у врло повољним условима, изузев што су морале радити и до 15 сати дневно на пружању сексуалних услуга, али уједно и радити као коњобарица у угоститељском локалу. Сексуалне услуге претежито су пружале на улици и у приватним кућама. Нису дале податак о томе да ли им је и колики постотак зараде остајао, али наводе податак да је њихову зараду наплаћивао сам газда/трговац. Из добијених података није могуће закључити да ли је особа која је сврстана у овај кластер била преварена кроз понуђени посао, али наводе да су биле вишеструко злостављане. Чини се оправдано тврдити да је трговац играо улогу њиховог макроа те да је из његовог понашања и њиховог третмана разумљиво да су сврстане међу посебне неупитне жртве по основи дедуктивно изведене класификације. Као такве их одређује и садржај овога кластера.

Уопштено, можемо закључити из разматрања података кластер-анализе да индуктивно изведена и на емпиријским подацима заснована класификација знатно прецизније разликује и одређује положај жртве сексуалне експлоатације те да као таква пружа вальанију основу у тријажирању жртава од не-жртава трговине женама/дјевојкама у БиХ данас.

Такођер, добијени резултати кластер-анализе неоспорно потврђују статус неупитне жртве апсолутној већини сексуално експлоатисаних жена/дјевојака које данас живе у готово ропским условима у БиХ. Према нашем мишљењу узорак који смо користили у истраживању тек је врх леденог бријега у чијем невидљивом простору владају окрутни феудални или робовласнички "закони" и предаторска понашања.

Номинална логистичка регресијска анализа

За утврђивање тачности предикције дедукцијом добијене класификације примијенили смо поступак мултипле номиналне регресијске анализе.

Споменули смо да смо дедуктивним приступом (који носи у себи сву субјективност и систематско гријешење у утврђивању) покушали утврдити класификацију и разликовати не-жртве, упитне жртве, ситуацијске и неупитне жртве. Потом смо примијенили објективни поступак кластер-анализе и утврдили такођер 4 кластера, које смо тумачили на претходним страницама. На крају наших мултиваријатних анализа проведених на овом узорку жена/дјевојака, примијенит ћемо поступак логистичке регресије²⁵ који би требао осигурати увид у могућност сагледавања тачности предикције колико се из података о злостављању и проведеној класификацији на основу утисака могу добити задовољавајући подаци за прогнозу стварног положаја, које особа има у погледу њеног страдања. Овим мултиваријатним аналитичким поступком регресије утврдит ћемо постотке тачности предикције сврставања у поједини кластер на основу импресија о злостављању и опште виктимизације експлоатисаних жена/дјевојака.

25 Регресијском анализом утврђује се утјецај који на варирање једне појаве (критеријске варијабле) утјече варирање других утјецајних чинилаца (предиктора). Због статистичке природе кориштених варијабли које спадају у тзв. категоријалне, није било могуће примијенити линеарну већ логистичку регресијску анализе и то номиналну (једночлану), којом је могуће провјеравати регресијски утјецај кад критеријска варијабла има више од двије/два категорије/ступња. У нашем случају она има 4 кластера.

Табела 43. Тачност предикције дедуктивног у односу на индуктивни начин класификације жртава

Оцјена опће виктимизираности	Цластер	Постотак предикције
Не може се одредити	1 2 3 4	100% - - -
Није жртва	1 2 3 4	42,9% 14,3% 28,6% 14,3%
Упитна жртва	1 2 3 4	85,7% 14,3% - -
Ситуацијска жртва	1 2 3 4	92,3% - - 7,5%
Неупитна жртва	1 2 3 4	85,0% 10,0% - 5,0%

У приказу су дани прецизирани постоци фреквенција (броја жртава) који се могу очекивати у поједином кластеру под условом да смо на основу општег дојма виктимизираности жене/ђевојке укључене у сексуалну експлоатације донијели суд о њиховом тријажирању.

Ови постоци указују на то с колико постотака вјеројатности је оправдано очекивати да ће се жртва "појавити" у поједином кластеру.

Другим ријечима, то је израз тачности прогнозе коју могу пружити субјективне опште импресије за исправно тријажирање жртава сексуалне експлоатације.

Објашњење добијене прогнозе²⁶

1. У условима када нам кроз интервју жртва не може или не жели пружити релевантне податке о себи, не можемо дедукцијом никако утврдити положај жртве на скали опште импресије виктимизираности. Но, индуктивним објективним начином комбинације осталих података које нам је жртва пружила о условима свог боравка можемо с 100% вјероватности прогнозирати да такве жртве спадају у кластер 1, односно да се могу свrstати у неупитне жртве и нити у било који други кластер. Психолошки гледано, управо њихово изbjегавање давања релевантних одговора је израз њихове изражене виктимизираности.

²⁶ На овај тип анализе понукале су нас многе крајње некритичне или хиперкритичне, а по правилу врло паушалне оцјене које се чују на скуповима где се разматра проблематика трговине људима у сврху сексуалне експлоатације.

2. У условима када бисмо се на основу опште импресије опредијелили за поједину особу да она није жртва, највише је изражена нетачност такве прогнозе, јер се таква особа с 42,9% може сврстати у кластер 1 (неупитне жртве), а 14,3% у упитне жртве, и само с 28,6% у кластер 3 који означава да то уопште нису жртве те са 14,2% у кластер 4 који садржајно обухваћа посебне неупитне жртве. Дакле, готово никаква тачност прогнозе не остварује се по основи опште импресије о виктимизацији особе, ако је претходно била сврстана у категорију упитних жртава.

3. За оне особе које смо ми на основу опште импресије о виктимизацији назвали упитним жртвама можемо с 85,7% тачне предикције прогнозизирати да се ради о неупитним жртвама, а само са 14,3% предикције подударно је с кластером 2 који такођер одређује упитност жртава.

Дакле и у овом случају тријажирање по основи опште импресије било би драстично погрешно.

4. Под условом да смо се на основу опште импресије опредијелили за ситуацијске жртве, погријешили бисмо утолико што их индуктиван објективан начин сврстava у неупитне жртве с 92,3% тачности (се смјештају у кластер 1), али бисмо погријешили с 7,5% које се сврставају у кластер 4.

5. На крају, ако бисмо се недвојбено опредијелили на основу опште импресије да се ради о неупитним жртвама, та би наша просудба са 85,0% тачно сврстала исте жртве у кластер 1 који садржајно такођер одређује неупитност жртава, али и с 5% могуће грешке те би жртве биле сврстане у кластер 4 - међу посебне неупитне жртве.

Такођер, погријешили бисмо за 10% оних које би номинална регресијска анализа сврстала у кластер 2 у којем нема жртава, већ се ради о унајмљеним сексуалним радницама, које нису зlostављане, нити им је ограничавана слобода кретања.

Због изнесених тврђњи сматрамо да дедуктивно изведена класификација на основу опште импресије виктимизације није довољан оквир за директно тријажирање особа које су затечене у приликама основане сумње да се ради о трговини људима, као и да су погрешке које чинимо проглашавајући их не-жртвама или упитним жртвама сувише велике да би се смјеле занемарити у тријажирању.

Закључак

Појава трговине људима већ дужи временски период заокупља пажњу стручне и нестручне јавности, како на свјетском, тако и на регионалном и националном нивоу, не само због врло сложене природе овог феномена и његове прикривености, већ и због врло различитих ставова о томе да ли је у данашњим условима овај појам више адекватан да обухвати све већи број форми искориштавања човјека у криминалне сврхе, тј. са циљем стицања противправне имовинске користи за израбљиваче? У овом истраживању се настојало открити и поуздано установити колики је обим и структура појава трговине људима на свјетском, регионалном и нивоу државе Босне и Херцеговине, барем када се ради о званичним показатељима које представљају различите међународне и регионалне организације, које се баве овим проблемом и надлежна тијела у нашој држави? Представљени подаци указују како је упркос различитим интервенцијама органа формалне социјалне контроле трговина људима опстала и стално мијења своје појавне облике, и очекивано се прилагођава подузетим мјерама на сузбијању ове појаве. Стане у Босни и Херцеговини се том генералном тренду свакако прилагођава, посебно у погледу поријекла и структуре жртава, које се углавном регрутују међу домаћим становништвом, са доминантним удејлом особа женског спола и забрињавајућим показатељима о дјеци као све учесталијим жртвама овог облика криминала у нашој држави. С друге стране, изгледа да се пракса откривања и процесирања овог облика криминалитета у претходном периоду није успјела благовремено прилагодити све прикривенијој и организованој природи трговине људима, тако да су и показатељи о том сегменту поступања државних органа релативно скромни. Уколико се томе природа проблема дуготрајног застоја у нивелисању и усклађивању унутрашњег кривичног законодавства по питању инкриминисања трговине људима, које би очекивано требало допринијети и рјешавању хроничног проблема сукоба надлежности, онда свакако почетна основа за процјену стања трговине људима у Босни и Херцеговини није оптимистична.

Међутим, предметно истраживање је настојало отићи барем један корак иза званичних података и показатеља, захватити ширу перспективу и нешто дубље ући у проблем трговине људима. Испитујући најприје ширу популацију са циљем откривања потенцијала за подузимање одлучнијих мјера за борбу против трговине људима настојали смо поуздано утврдити колико је јавност спремна за овакве напоре које држава видно треба подузети? Ово је посебно важно, јер је одавно познато да добијање потребног легитимитета од различитих слојева становништва у једној држави представља фундаменталну претпоставку за смањење овог проблема, а чинило се да о овоме није било довољно истраживања, посебно не у правцу структурисања јавности која се испитује о проблему трговине људима, како је урађено у нашем истраживању. Када се на налазе овог дијела истраживања додају резултати анализа и закључци о ономе што се у претходних осам година дешавало у односу на откривене жртве радне експлоатације и посебно сексуалног икориштавања жена у Босни и Херцеговини у сврхе трговине људима, свакако се знатно јасније и прецизније може стећи права слика природе и присуности овог проблема. То свакако није био крајњи циљ самог истраживања, већ стварање објективне подлоге за стварање и проведбу стратешких програма и активности на супротстављању трговини људима у Босни и Херцеговини, што би требало осигурати да надлежне институције и организације које се баве овим проблемом могу знати у којем правцу и на који начин требају усмјеравати своје активности, било да се ради о превентивним програмима или репресији као ултима ратио средству борбе против трговине људима. У том смислу ће се још једном нагласити најважнији налази до којих

се дошло у истраживању, укључујући и препоруке аутора које непосредно произлазе из сваког специфичног налаза и које су презентоване консекутивно тј. одмах након сваког кључног налаза.

У погледу испитивања мишљења, перцепција и ставова три категорије јавности (општа, предстручна и стручна) о проблему трговине људима у Босни и Херцеговини, очито је како су у узорак овог истраживања ушли представници, условно речено, модернијег слоја грађанства у држави. Овај слој видљиво има све потребне особине активног јавног мнијења, које је изузетно важно за правилно схватање овог проблема, реаговање на сам проблем и добијање неопходне јавне подршке за његово рјешавање.

Почетна основа за испитивање оваквог једног испрофилисаног активног јавног мнијења јесте спознаја до које се дошло у истраживању, како у општој јавност евидентно постоји развијена свијест у којој су сједињени свијест о проблему традиционалних облика трговине људима (сексуална експлоатација) и облици о којима се тек у задње вријеме нешто више говори (радна експлоатација, посебно организовано просјачење дјеце и друге врсте искориштавања у сврхе радне експлоатације). Дакле, оно што је до сада, углавном било на нивоу претпоставке да општа јавност разазнаје стварне димензије и специфичности ова два феномена у оквиру појаве трговине људима сада је и потврђено кроз ово истраживање.

Истовремено, колико год постојао одређени генерални став осуде спрам ових проблема, важно је истаћи како постоје и друге двије димензије таквог става: дистанцирање од осуде и "старих" и нових облика трговине људима, те став не/толеранције присилних бракова и продаје људских органа односно купње ембрија на илегалном тржишту. То само потврђује раније изнесену тезу како је значајно узети у обзир тзв. "когнитивну саставницу", која указује на генералну осуду јавности спрам трговине људима, али су с тим у дисонанци ставови према присилним браковима и проституцији као таквој, јер се сматра да треба имати разумијевања за оне који користе услуге овог "најстаријег заната на свијету." Оваквом налазу могла би се приодати и доста заступљена теза како су овакви ставови заступљени и код професионалаца који се у оквиру институција баве проблемом трговине људима, усљед чега је и даље јако важно наставити радити на потребном освјештавању не само опште, већ посебно стручне јавности са циљем превладавања ових разлика и смањења ризика од стереотипа спрам одређених традиционалних облика трговине људима.

Дакле, на нивоу друштвеног договора о осуди проблема трговине људима у Босни и Херцеговини имамо задовољавајуће стање, док је при суочавању с појавом присилних бракова и продајом људских органа и ембрија присутна когнитивна дисонанца међу ставовима, а вјероватно између ових ставова и очекиваног понашања.

Споменуте димензије указују да активна босанскохерцеговачка јавност у погледу криминалне и социопатолошке појаве трговине људима данас јасно препознаје ове њене нове облике у вези са продајом органа и куповином ембрија на илегалном тржишту, али и оне који произистичу из радне и културне дискриминације којој су изложена дјеца ромске етничке припадности и радници који су изложени најгрубљим видовима експлоатације радећи мјесецима без икакве накнаде за свој рад.

Из оваквог налаза непосредно произлази препорука да у друштвеној стварности БиХ данас трговину људима нужно треба шире и свеобухватније третирати и проширити изван граница сексуалне експлоатације на ове нове облике криминалног организовања дјечијег просјачења и

израбљивања радника који раде без накнаде и које се завараја лажним обећањима и излаже свим облицима лишавања њихових људских права и достојанственог третмана.

То значи да на нивоу опште јавности имамо скоро трећину испитаника са неутралним генералним ставом према трговини људима. Такав проблематичан став и дистанцу дефинитивно треба мијењати. Нешто слично вриједи и за предстручну јавност, која је у овом истраживању представљена кроз студентску популацију специфичних факултета. За њих је потребно створити посебне програме информисања и образовања, најприје о криминалној природи трговине људима и њеним посљедицама по људска права и развој демократских односа у БиХ. Код стручне јавности, која очекивано има интензивно исказан став спрам осуде трговине људима, идаље постоји скоро па 30% оних који имају неутралан став или пак имају разумијевања спрам присуности трговине људима у Босни и Херцеговини. Тиме је раније изнесена претпоставка о присуству и оваквих ставова и усмјерења код стручне јавности потврђена - и истичемо да на мијењању таквих ставова дефинитивно треба радити. За овај неутрални став може се с правом утврдити да његова ни когнитивна ни афективна компонента нису формиране, зато ни понашање оних који такав став посједују неће бити ангажовано већ пасивно.

Уопштено, можемо закључити да је активна општа јавност - представљена категоријама грађанства нашег узорка истраживања - испољила превладавајући осуђујући генерални став према трговини људима и да је то вјероватно резултат остварења програма и кампања које су се водиле у циљу упознавања јавности са трговином људима у БиХ.

С тога, препорука је да представници стручне па и предстручне јавности сматрају своје ставове према трговини људима важним и посебним те да се представници активне опште јавности односе према тој појави као важном проблему који спутава потврђивање људских права и успорава развој демократије у БиХ.

Један од редовитих садржаја свих стратешких докумената у области борбе против трговине људима у БиХ се тиче стварање специфичних кампања, како би се са циљем превенције ове појаве јавност упознала са значењем, појавним облицима и штетним посљедицама трговине људима. Из резултата овог истраживања је видљиво како би медијска подршка "антитраффицкинг програмима" и кампањама требала учинити што доступнијим садржаје који објашњавају што и зашто треба на разини друштва и на разини појединца учинити на сузбијању ове друштвено негативне и криминалне појаве.

У погледу медијске кампање препорука би била да се приликом критичког предочавања овог проблема избјегава стварање "црно-бијелих клишеа" и да се трговином људима проглашавају сви облици сексуалних услуга, прошире и неплаћања накнада радницима. Истовремено, требало би се бескомпромисно суочити са свим облицима експлоатације, која прелази границе друштвено допуштеног и морално прихватљивог понашања и која стварно произлази из облика сполне, радне и културне дискриминације.

Од пресудне је важности развијати све облике и начине друштвеног освјештавања управљачких структура о потреби и проведби мјера које ће поред старијих програма антисексуалне експлоатације обухватити и нове облике трговине људима - просјачење дјеце и радну експлоатацију. То би требало учинити да се не дозволи уљуљкање у непровјерено увјерење да је у БиХ решен проблем трговине женама/дјевојкама и да су ту нови облици тек дио културног

насљеђа, као што су то присилни бракови малолетника и просјачења код ромске дјеце, затим да је биједа и сиромаштво у којем живи дио становништва на неки начин оправдање за продају дјеце, људских органа и ембрија. Сталан, али одмјерен друштвени притисак требао би допринијети да се смање неутрални субјективни ставови према трговини људима као о нечemu што се тиче једино полиције и правосудних органа те невладиних организација.

Опште јавно мнијење апсолутно не одобрава, ни под којим разлогом или оправдањем, присилне бракове малолетних особа, нити продају људских органа и ембрија. Свака законска и репресивна активност против ових видова трговине људима била би апсолутно прихваћена и подржана од активне опште грађанске јавности у БиХ.

Препорука је да се једној трећини студената који имају неутрални став (21,3%) или чак одобравају те појаве (10,4%) треба изравније обратити и објаснити кривично-правну и људски неправедну тематику ових видова трговине људима.

Као прво, све три јавности изражено су блаже у осуди коришћења сексуалних услуга код особа које истину могу бити жртве трговине људима, него што су при изрицању својих начелних ставова осуде према трговини људима и посебно својих ставова према неодобравању присилних бракова малолетних особа и продаје људских органа и ембрија.

Као друго, представници стручне јавности: суци, тужитељи, полицајци, социјални радници, активисти НВО статистички знатно мање осуђују такво понашање него што то чини општа и предстручна јавност.

Коментар ових добијених резултата може ићи у два смјера. Код опште јавности превладавају више образовне категорије становништва и више су заступљена лица женског спола па је то начелно допринијело склоности јаочи осуди "плаћеног секса" у коме се клијентела не треба обазирати на то да ли им услуге пружа жртва трговине људима. У истом обрасцу представници предстручне јавности - студенти били су под утјецајем своје доби у односу на феномен коришћења сексуалних услуга. Насупрот томе, стручна јавност - која се непосредно суочава с јавношћу овог феномена, теже се може отети споменутој двојби да у подручју пружања сексуалних услуга превладава данас класична проституција те да кориснике сексуалних услуга не треба унапријед осуђивати. То вјероватно импликује и схватање да је пружање сексуалних услуга тек прекршај, а не казнено дјело те да за клијенте нема законски предвиђених мјера.

У наредном сету питања у жижи интересовања је било то како испитаници оцјењују капацитете који се стављају у функцију борбе против трговине људима? Уопштено, можемо закључити да нити општа нити стручна јавност не оцјењује значајним ресурсе локалних заједница нити припремљеност невладиних организација да рјешавају посљедице трговине људима. Према томе задовољство властитим активностима и друштвеном улогом коју имају у себи локалне заједнице, а још више невладине организације, нема свог покрића у перцепцији њиховог рада који имају општа и стручна јавност подједнако.

Значајност разлика између првенствено не/слагања са горњом тврђњом код стручне и опште јавности, а посебно између представника предстручне и стручне јавности говори нам да су поимања једне те исте свакодневне појаве изразито различите.

Препоручује се да се у приступању феномену трговине људима мора имати нијансирани и постепени приступ како би се ускладио став према овој социопатолошкој појави и издиференцирале криминалне активности које ју прате.

Уопштено, може се закључити да је босанскохерцеговачка јавност препознала у просјачењу облик трговине људима, а то је увјерење посебно изражено код представника стручне јавности. Управо зато је неразумљиво зашто нема примјереног друштвеног одговора, који би утврдио трајне активности и мјере, првенствено на социјалном рјешавању (збрињавању) жртава и кажњавању њихових предатора!?

Интересантан је налаз да се све скupине учесника подједнако понашају у ситуацији прошње односно збирно гледано 43,7%. Готово сваки други, који је спознао да је прошња дјеце на раскрсницама већ ином трговина људима, због емоционалне компоненте коју укључује тај став према прошњи дјеце недосљедан је свом ставу и даје просјацима новац знајући да то није добро јер активно подржава ову социопатолошку појаву и индиректно саму трговину људима.

Они који су имали неутралан став према просјачењу као трговини људима такођер са 42,2% их се понаша тако да даје просјацима новац. Занимљиво је, да на крају од оне скupине која није сматрала да је просјачење вид трговине људима, такођер, у истом постотку (40,3%) подржава активно ову социопатолошку појаву.

Дакле, уопштено можемо закључити да је феномен просјачења усмјерен на емоционалну компоненту става, отпоран на све спознаје које појединачи може имати о тој појави као о трговини људима и да то изазива когнитивну дисонанцу у понашању које се догађа у конкретним ситуацијама. То вјероватно оправдава и понашање полиције која ништа не подузима осим можда формалних упозорења и пријетњи које ни по чemu нису дјелотворне да би бар дјеломично сузбиле ова девијантна понашања која под будним оком организатора те прошње упражњавају најчешће малолjetна ромска дјеца.

Зато ће препорука бити да приступ просјачењу као виду трговине људима морати бити посебно проучен те селективно усмјерен на све ситуације у којима је видљиво да појединачи доводи/зи скupину дјеце на раскрснице, касније долази по њих и убије/одузима њихов дневно односно полу涓евни утрјак од прошње. С обзиром да се ради о дјеци врло сличног узраста, врло је вјероватно да то све нису његова рођена дјеца, већ је он организатор прошње и предатор који кажњава уколико дијете сакрије дио утршка или не заради очекивани ниво "зараде" за свог родитеља/газду.

Медијско разголићавање те појаве у сарадњи са социјалним радницима и полицијом те досљедније провођење мјера социјалне заштите жртава и репресије починитеља казненог дјела организације прошње, допринијело би да јавност почне мијењати своју афективну компоненту, а то би ограничавајуће дјеловало на бихевиоралном плану, односно одразило би се на понашање људи да не подржавају активно ову енормно присутну појаву просјачења малолjetне дјеце на урбаним просторима Босне и Херцеговине.

Наравно, приступ би требао бити свеобухватан и укључити паралелно социјалну заштиту и полицијско судско кажњавање организатора прошње, као и родитеље ради продаје дјеце и њиховог запуштања, занемаривања и зlostављања.

У погледу радне експлоатације, односно, услова који могу дјеловати као ризико-фактори од овог облика трговине људима, јавност у БиХ - без обзира на социјални и професионални статус, подједнако изражава мишљење да стање у којем су радници приморани и пријетњама отказом натјерани да раде без накнаде, представља уствари облик трговања људима.

Ова општа социјална перцепција упозорава управљачке структуре и синдикате да подузму мјере заштите људских права и слобода радника, јер став јавности се приближио осуди која граничи са протестом и сигурно је да би већински подржали раднички бунт и демонстрације које могу лако прерasti у грађанске немире, нереде и револуционарна гибања. Да ово није претјерано тешка и нереалистична процјена свједоче и недавна многа протестна догађања која су радници појединих подuzeћа или припадници одређених дијелова јавности учинили на јавној сцени већих урбаних средина у БиХ.

Уопште, можемо закључити да је општа јавност врло диференцирана по основи својих темељних ставова према трговини људима. Неупитно критичких има 43,4% (збир из кластера 4 и 6), док неутралних у погледу става према трговини људима и њеним појединим облицима има 30,5% и ако томе додамо гранично критично неутралне (15,2%), можемо утврдити да је у општој грађанској јавности присутно знатно језгро од готово половине учесника на које је потребно и могуће медијски и акцијски дјеловати да јасније изнесу своје перцепције и ставове према трговини људима.

Додамо ли томе и дисонантно-опонирајуће (12,5%), очигледно је да је потребно кроз образовне програме и кампање дјеловати унутар студентске популације. Током њих треба наглашавати важност критичког става према трговини људима те образлагати специфичност тог феномена и друштвену потребу сузбијања свих видова дискриминације на којој он почива.

Усуђујемо се указати да би кампање међу студентима требали проводити представљањем занимљивих тема о угрожавању људских права и слобода те приказима специфичних случајева у којима се огледа сва окрутност и рафинираности трговине људима.

Уопште, можемо закључити да је унутар стручне јавности присутна главна разdjелница по основи посебних ставова према присилним браковима малолетних особа с једне стране те ставова о коришћењу сексуалних услуга од могућих жртава с друге стране.

Дакле, ради се о различитом дјеловању когнитивне дисонанце између ове двије врсте ставова; $\frac{1}{4}$ учесника (23,6% кластер два неутрални и критични) не приhvата општи став да се већина особа које се баве проституцијом може сврстати у жртве трговине људима, али осуђују коришћење сексуалних услуга од (могућих) жртава трговине људима и понашање у којем купац сексуалних услуга не води рачуна о томе да ли се с друге стране налази жртва трговине људима. Неутралност изражена према дјеци-просјацима и радnicima који раде без накнаде указује да они свој однос према појави трговине људима првенstveno задржавају у односу на облик сексуалне експлоатације стварних жртава трговине људима и неодобравању присилних бракова и продaji људских органа, док дјецу-просјаке и раднике без накнаде не могу (когнитивно) и не желе (афективно) сврстати у жртве трговине људима.

Трећина учесника (37,6% кластер три) селективно су критични у односу на прије споменуте учеснике. Они задржавају неутрални став према оправдавању присилних бракова и продaji

људских органа и толерантан неутрални однос према коришћењу сексуалних услуга (могућих) жртава трговине људима. Насупрот томе, дјецу-просјаке изразито сматрају жртвама, а такођер се критички односе према радној експлоатацији одраслих који дуже времена не добијају накнаду за свој рад. Дакле, они су у когнитивној дисонанци у погледу критичког општег става о трговини људима и толеранције (некритичности) према другим видовима ове криминалне и социопатолошке појаве, док дјецу-просјаке изразито сматрају жртвама трговине људима, а и раднике који дуже времена раде без накнаде склони су третирати као жртве трговине људима.

Очита је чињеница да је унутар стручне јавности потребно развијати програм активне расправе о савременом лицу феномена трговине људима и суючи се с когнитивним и афективним дисонанцима њихових ставова и схваћања "Јанусове" природе овог феномена, која их несумњиво ограничава у њиховом понашању и дјеловању.

У том смислу, оправдан је приједлог да се унутар јавности треба дјеловати на јачању повјерења у полицију када се ради о овом (а вјероватно и другим) криминалним појавама. Рад полиције у заједници засигурно на овом плану има велики простор и потребу да се интензивније развија и одвија.

Овакав налаз, који видно доказује постојање врло изражене когнитивне дисонанце између ставова и понашања, усмјерава нас да изразимо врло критичку резерву према добијеним општим ставовима осуде трговине људима, јер нису значајно повезани са одговарајућим друштвено прихватљивим понашањем и реаговањем на ту криминалну појаву.

Чини се да томе нису били узрок резервисаност већег дјела јавности због неповјерења у полицију (за коју многи мисле да ништа или врло мало чини у погледу сузбијања сексуалне и радне експлоатације). Са становишта методолошког приступа, значајан је закључак да су ставови опште јавности остали на разини когнитивне и дијелом вјеројатно афективне компоненте односа према појави трговине, док се такви нису престројили на бихевиоралну компоненту, односно нису били спремни потврдити их својим понашањем.

Другим ријечима, у структури нашег упитника исцрпно је захваћено мишљење и осјећање према трговини људима, а недостатно су биле присутне тврђења са чијим слагањем, односно, неслагањем би се на неки начин боље индиковало понашање појединца. Ова когнитивна дисонанца израженог општег става према осуди трговине људима и неадекватног понашања према овој појави, индиректно указује на високи ступањ неповјерења који у погледу пријаве тог феномена полицији имају наши испитаници.

У односу на истраживање забиљежених случајева трговине људима у сврхе радне експлоатације - дјеце која просе на улици, из евиденција центара за социјални рад, полицијске документације и документације НВО на посебан протокол уписивали смо податке прикупљене од 110 регистрованих дјевојчица и дјечака којима је пружена заштита и помоћ због неког од облика радне (и сексуалне) експлоатације.

Укупно 61 жртва изјављује да је била присилјавана на просјачење, 5 жртава је било изложено присилном браку, преостали мањи број жртава је радио у угоститељском објекту. Занимљиво је да 5 жртава изјављује да су били експлоатисани од мајке и тетке, а наредних 5 се плаши за своју породицу да ће имати посљедице након што су приведени у полицију и центар социјалног

рада. Преостало троје који су нам одговорили, тврде да имају психосоматске сметње. Ови подаци, нажалост, не омогућавају некакве закључке, него служе за илустрацију.

Према евиденцији 55 или 50% жртава је живјело у деградирајућим и нехуманим просторима, а за осталих 55 нема података. Апсолутна већина жртва 82 или 75% изјављује да је била експлоатисана на јавном мјесту - дакле, онђе где су били лако доступни полицији или центрима социјалног рада. Међутим, као што смо видјели - већину тих жртва су привели активисти из НВО. Да ли то може указивати на недовољан рад и недостатну бригу служби социјалне заштите и надлежних служби које надзиру понашање људи на јавним мјестима - полиције?

Прикупљени подаци непобитно доказују да је нешто преко 50% жртава било у условима ограничene слободе кретања, а чак 18% било је закључавано. Иако је велики постотак одговора без података, сматрамо да су изнесени подаци врло индикативни о условима у којима је вршена контрола понашања жртве, те да они индиректно доказују да се ради о организованом просјачењу при чему су жртве доведене на терен свога "рада", те да је вјероватно у току дана односно при његовом крају, организатор убирао утржак прошње.

Ти услови су све прије него хумани и њихова криминална димензија добро се оцртава у величини и начину принуде и злостављања којем су биле изложене жртве. Зато, није питање да ли је организатор просјачења био родитељ дјетета- жртве већ колику је принуду примијено да би своје дијете укључио у организовано просјачење. Многи ће потврдити да се ради о специфичној ромској култури у којој превладава тзв. "сакупљачка привреда" и да је просјачење дјече један уводни дио у ту врсту активности. Но, када се с том тврђњом суочи чињеница о изузетно високим зарадама које су преко те дјече остваривали организатори тог посла и колико су мало или никако улагали ту зараду у стандард властитог дјетета, онда родитељство не може бити олакотна околност за ту врсту злостављања.

Димензија криминалног акта у вези са организованим просјачењем дјече је изузетно велика и тешка. Сматрамо да ови подаци указују на потребу директне интервенције на подручју овог феномена.

Дакле, утјеџај на породицу из које потјечу жртве био је незнатаан или готово никакав. Тешко је објаснити зашто службе социјалног рада, које располажу са сасвим давољним бројем теренских радника, нису биле далеко више укључене у породично посредовање и преко тога оствариле даљњу контролу понашања малољетника и његових родитеља?!

Хитну медицинску помоћ требала је 31 жртва или 28,2%, а дугорочну медицинску помоћ остварило је још 20 жртва, односно 18,2%. Дакле, готово половини жртава које смо ми обухватили овим истраживањем била је потребна нека врста медицинске помоћи, што је изразито забрињавајући податак када знамо да се ради о дјеци узраста од 5 до 13 година.

Образовање је била помоћ која је пружена свакој другој жртви, мада остаје питање зашто се није пружила и апсолутној већини жртава јер се ради о дјеци млађег узраста која требају обавезно похађати школу и редовно се школовати. Поновно укључење у школске програме и одгојно-образовни процес, које је остварило само 50,9% жртава посредством служби социјалног рада, сматрамо сасвим недостатним податком који говори о недовољној ажурности и премалом обухвату популације дјече о којој требају бринути. Тој оцјени придоноси и чињеница да се за проналажење

радног мјеста за старије малољетнике, односно млађе пунолољетнике, заузело само у три случаја - а то је апсолутно занемариви постотак жртава организованог просјачења и експлоатације дјечијег рада, којима је помогнуто у проналаску неког радног, запошљавању и остварењу радних права и средстава за живот.

У истраживању се дошло до податка да се у просјеку један мјесец радних дана потроши на једног штићеника служби социјалног рада. То није ни у којем случају мало, али је питање с каквим учинком се све то одвија, када породица као примарна група није укључена у тај процес, нити се надзира њено понашање и утјеџај?!

Према резултатима анализа, које се односе на ангажман служби социјалног рада у односу на проблематику трговине људима, врло је симптоматично да је само код 14,5% испитаника - који су ушли у обраду путем примијењене објективне индуктивне методе кластер-анализе - видљив велики труд служби социјалног рада које осигуравају смјештај на дужи период, пружају дугорочну медицинску и психолошку помоћи и интервенишу да жртва нормално настави процес образовања.

Зато је потребно проверити, не само квантитативно дјеловање служби социјалне заштите у помоћи жртвама радне експлоатације, него и проверити квалитет тих пружених услуга како оних краткотрајних тако и дуготрајних.

Према овим подацима апсолутна већина жртава радне експлоатације је готово потпуно изузета од облика помоћи службе социјалне заштите, осим што добијају хуманитарну помоћ. На тај начин сасвим сигурно се не може ријешити проблем радне експлоатације, а још мање учинити да се жртвама осигура квалитетнији живот. Сматрамо оправданом тврђњу да жртве радне експлоатације - организованог просјачења нису у фокусу дјеловања служби социјалне заштите те да оне остају изван оквира учинковите и квалитетне заштите и реинтегрисања жртава.

По прикупљеним подацима једино жртве отприлике 23,2% свих жртава користе благодати заштите социјалног рада и помоћи које им те службе пружају. Како се ради углавном о припадницима ромске етничке скупине, ове жртве су и на овај начин изложене извјесној етничкој дискриминацији.

На крају, истраживање о феномену трговине људима у Босни и Херцеговини у домену сексуалне експлоатације проведено је на основу података добијених из доступних евидентија о присуности жртава у сигурним кућама. На тај начин извршено је прикупљање података о жртвама путем анализе протокола за интервјуисање укупно 51 жртве које су смјештане у тзв. "сигурне куће" у периоду 2006-2014. године.

Говорећи о односима регистровани - стварни број кривичних дјела трговине људима, који увијек буди позорност свих категорија јавности, у истраживању које је проведено, сматрамо оправданим прихватити да је однос уочених жртава трговине људима (51 жртва сексуалне експлоатације) двоструко већи него што је констатован однос за групно насиље 1: 5,3.

У том смислу, сматрамо реалистичном пројјену да се стварни организовани криминал сексуалне експлоатације одвијају тако да је данас у БиХ стварно присутно више од 500 жртава трговине женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације. Ту нам пројјену реалистично подржавају

сазнања да се већина пружања сексуалних услуга данас пружа у некој врсти "илегале" приватних кућа и станова, али и чињеница, коју смо особно провјеравали, да и даље постоје и послују исти локали претворени у кафиће и мотеле у којима је могуће без икаквог посебног напора доћи у дотицај са особама које пружају сексуалне услуге, а међу којима је сигурно знатан број сексуално експлоатисаних жена/дјевојака, жртава трговине.

С обзиром да већина тамо запослених дјевојака добро говори наш језик, врло је вјероватно да се домаћи организовани криминал у регрутовању својих жртава окренуо "домаћој понуди" из рањивих скупина малолjetних особа. Овај налаз дефинитивно захтјева брзу и одлучну реакцију свих надлежних институција на свим нивоима власти у Босни и Херцеговини, који се на директан или индиректан начин баве проблемом трговине људима.

Консултована истраживања проведена у другим државама по питању сексуалне експлоатације жена, посебно дјевојака и малолjetница у оквиру трговине људима, показала су да такве скупине чине малолjetне особе које долазе су из дисфункционалних породица, затим ту се сврставају као потенцијалне жртве малолjetнице смјештене у домове за преодгој и бројне малолjetнице које су се већ упустиле у неку врсту криминала употребом забрањених дрога.

Ако тако гледамо на проблем регрутовања, онда је урбани простор БиХ, а посебно мала мјеста у којима су лако уочљиве неприлагођене малолjetнице, искористиве зоне дјеловања организованог криминала да открије и регрутује жртве с домаћег тржишта.

У овом нашем истраживању жртве директно изјављују да се плаше за свој живот и живот својих обитељи те да зато нису спремне сарађивати и свједочити пред судом. Претпостављамо да управо зато овај транснационални ланчано повезани и умрежени криминал није престао постојати у данашњем времену у БиХ, јер би било несхватљиво да се неко одрекао тако малоризичног великог профита стеченог "прљавим бизнисом" изнајмљивања сексуалних услуга жена/дјевојака чије издржавање минимално кошта, а оне доносе велику свакодневну "кеш" неопорезовану зараду.

Због свега изнесеног, сматрамо да је потребно наше податке о броју ове врсте жртава трговине људима увећати за могућу "тамну бројку", тако да ћemo добити да је кроз период 2006-2014. у трговину женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације било укључено бар 500 жртава, од којих је стварно спашена тек свака десета која је била доступна за интервјуисање у сигурним кућама.

У нашем узорку 61% жртава је у тренутку експлоатације је било малолjetно, а према години рођења седам их је рођено након 1998. године, што значи да још и данас имају статус малолjetне особе.

Дакле, организовани криминал трговине женама/дјевојкама у сврху сексуалне експлоатације усмјерио се претежно на малолjetне рањиве дјевојке, а та чињеница, уз јавно постојање кафића/бордела, говори о његовој дрскости према званичној власти и органима судског и полицијског гоњења. Овај тип криминалаца се не плаши врло високих казни које слиједе већ за само укључење малолjetница у проституцију, а посебно за укључење у трговину људима те и даље држи јавне локале (мотеле, хотеле, ресторане, кафе-барове и др.) који врло слабо прикривају своју стварну намјену.

Једна од кључних препорука, у смислу откривања овог облика трговине људима у Босни и Херцеговини, требала би бити упућена надлежним полицијским и обавјештајним органима у цијелој држави, који требају трајно радити на откривању и прикупљању сазнања о овим идентификованим, типичним мјестима (локацијама или објектима) где се врши сексуална експлоатација жена као облика трговине људима.

Наредно питање којим смо се бавили у истраживању тицало се структуре идентификованих жртава овог облика трговине људима. На основу изнесених података можемо утврдити да је свака друга жртва поријеклом из БиХ, а свака пета из неке од земаља бивше државе СФРЈ, док свака четврта представља странкињу из земаља Источне Европе.

Поређење с подацима из 2004. године указује на драстично промијењену слику. Тада готово да и нисмо имали домаће жртве, већ искључиво стране држављанке. Дакле, домаћи криминалци умрежили су се и усмјерили претежно на њима добро позната домаћа подручја, где имају разгранате мреже регруттера и повољна изворишта лаког прибављања жртава.

Укупно 51 жене/дјевојке, које су евидентиране у сигурним кућама од 2006-2014. године, њих 29 је поријеклом из БиХ и то највише из Брчког и Тузле. Из ових података видимо да су изворишта регрутације домаћих жртава првенствено усмјерене на Брчко, Тузлу, Бихаћ, Дервенту и Лукавац, док преглед по осталим градовима показује да је уствари читава урбана територија БиХ прекривена овом врстом умреженог криминала.

Трансфер (пребацивање) жртава из једне државе или локације на териториј друге државе или локације представља обиљежје радњи кривичног дјела трговине људима. У нашем узорку, стране жртве нешто мање од половине (46,7%) илегално прелазе границу БиХ, углавном са фалсификованим документима преко легалних царинских прелаза, или чамцем преко Дрине или Саве, док остale прелазе подједнако легално с визом и без визе преко граница БиХ са Србијом и Хрватском.

Дакле, организовани криминал се због свог смањења формалности и контроле идаље служи кријумчарењем страних жена/дјевојака, при чему му могућности релативно лаганог легалног прелажења границе иду на руку. Карика у ланцу трговине жена/дјевојака у сврху сексуалне експлоатације смањују се у погледу фаза транспорта и кријумчарења, али једна друга особина тог процеса остаје идаље присутна и директно указује да се ради о организованом криминалу.

Стога, препоручује се надлежним органима који се баве граничном контролом и провођењем прописа о боравку и кретању странаца, као и другим полицијским агенцијама које долазе у додир са странцима да повећају контролу на граничним пријелазима, на систему уласка и боравка странаца на територији Босне и Херцеговине те да посебну позорност обрате на препознавање индикатора трговине људима, са којима су ове службе раније упознате и требале би их користити у свом раду.

Свакако, питање начина врбовања жртава овог облика трговине људима, тј. сексуалне експлоатације нужно се намеће као једно од најважнијих са становишта препознавања начина дјеловања учинитеља, али оно свакако има и изнимни превентивни значај. Подаци које смо добили у одговору на ово питање из интервјуа су заправо алармантни. Дјевојке/жртве након што су намамљене лажним обећањима добро плаћених послова - конобарица (10), домаћица/

дадиља (3), продавачица (2), плесачица (1) и отворено понуђени послови пружања сексуалних услуга (3) - бивају смјештене у посебне просторе заједно с још извјесним бројем дјевојака. Оваква "привремена" сабиралишта дјевојака/жртава не би се могла организовати да је рад полиције учинковитији. Та сабиралишта претежно су организована у Сарајеву (3), Тузли (3), Зеници (2) те по једно у Бихаћу, Бијељини, Бусовачи, Цазину, Добоју, Лукавцу и Витезу. Дакле, превара је најчешћи облик врбовања жртава трговине људима која се врши у сврхе сексуалне експлоатације, а прикупљени подаци показују како се организација учинитеља, између осталог, демонстрира и присуством појаве окупљања група жртава на једном мјесту.

Према овим нашим подацима тек половично је емпиријски потврђено увјерење, да иако нема више ноћних клубова на видним мјестима као раније, пружање сексуалних услуга за новац преселило се у приватне просторе односно у потпуну "илегалу." Сексуална експлоатација данас у БиХ јесте половичним дијелом стварно прешла на коришћење приватних кућа и луксузно намјештених станова, али се исто толико задржала унутар истих локала који су само можда промијенили намјену и нису баш видљиво организовани тако да нуде сексуалне услуге, већ се то ради рафинисаније, али клијентела која то користи врло добро познаје та мјеста.

Дакле, некадашњи "социјални загађивачи" босанскохерцеговачког друштва - ноћни клубови/бордели само су формално промијенили своје називе, али им је дјелатност остала иста. Зато је потпуно неоправдано наивно претпостављати да општа, а поготово стручна јавност из тих градова/мјеста и шире, не зна за њихово постојање, а још мање повјеровати да домаћа полиција не зна за криминалну активност њихових власника - сексуалних експлоататора и трговаца људима.

У том смислу, оправдано је поставити питање одговорности полицијских и других социјалних надлежних служби за спречавање овог вида криминала и социопатолошке појаве која доноси енормну зараду власницима.

Нијансирање самог статуса жртава је примјетно у погледу класификације жртава у односу на критериј расподјеле зараде од сексуалне експлоатације. Од укупног броја жртава из нашег узорка истраживања њих 19 (37%) експлицитно изјављује да ништа нису од своје зараде никада добиле. Међу њима 2 жртве наводе да им је давано 5 - 10 КМ за цигарете. На ово питање није одговорило чак 20 или 40% свих жртава што је изразито висок постотак апстиненције од одговора. Но, како тај податак није битно различит од апстиненције од одговора на претходно питање о мјесту где су пружале сексуалне услуге (на то питање не одговара 15 или 35% жртава), оправдано је третирати ову апстиненцију као несистематску варијацију и зато је дозвољено разматрати резултате без апстиненцијских одговора. У том смислу када се одбију апстиненцијски одговори остаје 31 жртва и тада добијамо податак да 62% жртава није никада ништа примило за пружање сексуалних услуга, док су остale на неки начин биле у погодби са власницима и најчешће добијале половину своје зараде.

Ови подаци о потпуном сексуалном израбљивању и стављању жртава у ропски однос директан су доказ израбљивачке природе ових криминалних активности. Но, сврха оваквог организованог изнајмљивања сексуалних услуга жртава, које су биле у потпуном ропском положају, имао је и своју праву намјену - остварење великог профита. То нам доказују подаци да је дневна зарада по правилу била за пружања једне сексуалне услуге од пола сата 50 КМ, а за један сат 100 КМ, те ако је извршен најам за читаву ноћ, зарада је била 250 - 400 КМ. Просјек клијената је био негде између 4 и 5 дневно. Радни сати су се кретали просјечно од 8 сати па на више, али зато је за велики

број жртава ово била свакодневна обавеза без седмичних одмора. То су све подаци који су нам директно дале жртве приликом интервјуисања.

Дакле, реалне зараде које су остваривале жртве за послодавце који су их купили, дневно су се кретале између 200 и 400 КМ, што израчунато за цијели мјесец износи од 6000 до 8000 КМ.

У зависности од тога колико је дјевојака/жена могао газда локала прибавити и задржавати, овисила је његова зарада, која никад иничим није била опорезована. Такво сексуално израбљивање жена/дјевојака трајало је не само мјесецима, него и годинама.

Надаље, у односу на критериј подјеле зараде у класификацији жртава смо установили да су међу жртвама које су примале износ своје зараде биле двије које су примале комплетну зараду и њих не можемо сматрати жртвама. Оне су оствариле погодбу са власником локала, односно трговцем, за пружање својих услуга и од тога остваривале више него пристојну зараду. Нјих можемо условно сматрати ситуacijskim жртвама, јер овисно о другим условима којима јесу/нису биле изложене, ова димензија подјеле зараде их искључује или оставља у категорији жртава. Других 9 жена/дјевојака које су биле у ланцу трговине људима примало је половину своје зараде (50%), а једна међу њима само четвртину (25%) - по основу такве погодбе с власником локала/трговцем, такође се тешко може сматрати жртвом или је бар треба посматрати као ситуацијску жртву, која је прихватила или се изборила за те услове након што је била принуђена на пружање сексуалних услуга. Наиме, ако нису биле изложене другим видовима злостављања и ако су се могле слободно кретати, то значи да су прихватиле ситуацију у којој су биле изложене и својим прилагођеним понашањем избориле статус сараднице, која је вјероватно доносила газди велике дневне приходе.

Значајан је и налаз према којем су жртве које су успјеле постићи погодбу са власником локала статистички значајно мање злостављане него жртве које ту погодбу нису оствариле. То само потврђује тезу изнесену у анализама и освртима на поредбена истраживања, која указују да у новије вријеме овај облик трговине људима поприма све лукавији облик и да учинитељи све више користе тзв. "софт"-технике израбљивања жртава, које се огледају и у дјелимичној дијељењу зараде од сексуалне експлоатације жртава.

Бројчано гледано од двије жртве које су постигле погодбу да читава зарада остане њима, према нашим подацима, ниједна од њих није злостављана, а жртве које су постигле 50 : 50 зараду од њих осам - четири их није злостављано, док су остале четири злостављане. Двије изјављују да су злостављане само сексуално, једна да је злостављана сексуално и уз то физички или вербално, а једна изјављује да је злостављана сексуално и још на два или три начина. Насупрот томе, имамо податак да је од жртава које нису примале зараду, њих 19 или 47,5% злостављано сексуално и још на два или три начина. Према овим подацима, сигурно је да жртве које су оствариле да 100% зараде остаје њима, не можемо никако сматрати жртвама. Док оне које су оствариле погодбу 50:50, а биле сексуално или на још неки начин злостављане то их сигурно сврстава међу жртве.

Овим изнесеним подацима одговарају подаци укрштања подјеле зараде са ограничавањем слободе кретања. Тако, напримjer, од укупно 8 жртава које су дијелиле зараду - четири њих не одговарају на питање о слободи кретања, а дviјe izjavljuju da su se mogle kretati bez pratnje, dok druge dviјe izjavljuju da su se mogle kretati uz pratnju. Dakle, možemo utvrditi da nije забиљежen niti jedan slučaj kada im nije bilo omogućeno kretanje ili da su zaključuvane. Zato uopšteno možemo zaključiti da je u kategoriji situacijskih жртава које су dijeliile zaradu bila bar

половина оних које су функционисале као релативно прилагођени "фрееланцери", ослобођене малтретирања и надзора; потом друга половина над којом је провођен надзор од стране трговца/ власника локала и сексуално злостављање од стране клијената.

Уопштено, можемо закључити: докле год је постојало ограничавање слободе кретања и надзор над њима те никаква подјела зараде од пружених сексуалних услуга, ради се о некој врсти "затвореничког присилног рада", односно ропског односа у коме је без наде таворила апсолутна већина жртава.

Изнесени подаци истраживања указују да је 53% од укупног броја жртава односно 63% од оних које су изјавиле да су биле злостављане, дакле већина - била изложена свим комбинацијама начина принуде: викању, псовашању, вербалним пријетњама, шамарању, ударању, премлађивању.

То зорно доказује окрутну природу понашања "послодаваца - газди" и условима у којима су живјеле жртве током свог заробљеништва и заточеништва за вријеме трајања овог облика савременог ропског односа.

Ови подаци доказују да су се надженама и дјевојкама - жртвама трговине проводила вишеначинска и вишеструка злостављања из којих их је могло спасити једино прихваташање ситуације и услова у којима су се нашле или чекање спаса од стране полицијских снага.

Према подацима до којих смо дошли истраживањем, утврдили смо 13 ситуacijskih жртава које су прихватиле наметнуту ситуацију и при томе ублажиле услове боравка и рада или се чак избориле за неку врсте надокнаде код подјеле зараде. Постотно гледано, таквих жртава било је једна трећина или 32,5% од укупног броја жртава чије смо особине анализирали (51).

Термин "упитне жртве" користимо за оне које су примале 50% накнаде за пружање сексуалних услуга и нису биле злостављане, изузев сексуалног злостављања од стране клијената. Због тог злостављања додали смо ознаку "дјеломичне жртве".

Преосталих 50% према дедуктивно изведеној класификацији представљале су неупитне (потпуне) жртве по свим кориштеним критеријима:

- потпуној преварености у погледу посла којег ће обављати и услова у којима ће живјети,
- потпуном изостанку плаћања било какве накнаде за пружање сексуалних услуга и
- потпуној изложености вишеструким злостављањима и ограничењу слободе кретања.

Према изнесеним подацима у ту категорију сврстали смо 20 од укупно 51 жртве. Наше истраживање наново указује на један од кључних проблема у цјелокупним настојањима да се осигура учинковита борба против трговине људима. Тај проблем се заправо тиче начина идентификације жртава трговине људима (на овом мјесту конкретно жртава сексуалне експлоатације) и њихове поуздане класификације са циљем прилагођавања третмана потребама сваке жртве понаособ.

Дакле, на основу дедуктивног класификационог поступка уопштено можемо закључити, да ако се стручне службе HBO упосле у тријажирање жртава трговине женама/дјевојкама које су

жртве трговине људима у сврху сексуалне експлоатације, сусрест ће се са проблемом да дедукција губи ослонац тамо где нема јасно утврђених података који омогућавају искристализирање просуђивања у коју категорију треба сврстati одређену особу. Појединцу који у том случају врши тријажирање, намеће се проблем да не може субјективно задржати досљедност вишемодалне просудбе, односно просудбе по више карактеристика.

Из ових разлога таква дедуктивна класификација је несигурна и непоуздана па према томе и недостатно ваљана за поступак коректног тријажирања жртава сексуалне експлоатације.

Друга чињеница на коју желимо упозорити јесте потреба већег нијансирања самих жртава у зависности од критерија њихове рањивости за регрутере до рафинираности метода преваре и обмане које трају за своје вријеме сексуалне експлоатације. Не само да су жртве преварене у погледу обећаног посла и не исплаћивања накнаде/зараде, већ су обмањиване да ће им зарада бити исплаћена након што подмире дуг, који према трговцу имају због његовог плаћања за њих те трошкова транспорта (кријумчарења и подмићивања власти). Тај дуг се стално повећава и ланац дужничког ропства се продужује.

По истеку дужничког времена, дешава се то да им трговац говори како ће им чувати зараду и извршити исплату када заврше с уговором да "обављају сексуалне услуге." Како тог уговора уствари нема, њихово сексуално искориштавање се даље наставља, надзире се њихово понашање и кретање те проводи злостављање. Све то ствара околности које су обиљежене безизлазношћу и осјећајем беспомоћности жртве. Нису ријетки случајеви када је жртва устрајавала на извјесној заради, односно исплаћивању накнаде и промјени услова у којима је живјела и радила. Резултат оваквог понашања је био тај да ју је газда једноставно препродао и циклус њеног ропства се наставио понављати.

Кључна препорука у погледу идентификације и класификације жртава сексуалне експлоатације и прилагођавања третмана јесте да је у зависности од стварне ситуације у којој се нашла поједина жртва потребно вршити тријажирање уважавајући критерије: (1) жртвене рањивости и (2) ступња изложености искориштавању и дехуманизацији.

Индуктивним путем, добили смо емпириску класификацију жртава овог облика трговине људима која се први пут сачинила у односу на актуелно стање трговине људима у Босни и Херцеговини, и која сврстава у неупитне жртве апсолутну већину (82%) свих жртава нашег узорка истраживања. Нијансирање преосталог дијела (18%) жртава диференцира се кроз три кластера која су се формирали, и која чине:

(a) 4 жртве (8%) - жртве сврстане у овај кластер не одговарају на питање како су родитељи примили њихову одлуку о одласку на понуђени посао. Оца немају, јер је умро или напустио породицу, а одлуку да прихвате понуђени посао донијеле су након неког времена којег су узеле за размишљање. Знају да је њене сексуалне услуге наплаћивао конобар или чувар, а она је добијала 50% своје зараде и зарађивала на дан просјечно 120 КМ радећи 8 сати сваки дан. Сексуалне услуге углавном су пружале у хотелским собама. При понуди обећан јој је посао конобарице уз наглашену могућност додатне зараде путем пружања сексуалних услуга, што је и остварила улазећи с трговцем у однос подјеле зараде. Отворено изјављује да није злостављана и по дедуктивној класификацији спада у упитну скupину тек дјеломичне жртве. Према свом укупном садржају особе у овом кластеру не можемо сврстати у жртве.

(б) 2 жртве (4%) - овдје спадају жене/дјевојке, које кластер-анализа сврстава изван категорија жртви сексуалне експлоатације. Ове дјевојке напустиле су обитељски дом усркос противљењу мајке, породице су им биле непотпуне - без оца, а мајке су биле немоћне да их спријече или одговоре. Не одговарају на питање о ситуацији када су се одлучиле прихватити посао у којој је јасно речено да се нуди/очекује пружање сексуалних услуга. Зарада је 100% остајала њима. У просјеку су зарађивале најмање 200 КМ дневно уз 8 сати рада који се одвијао краће - 4 сата ако је био сваки дан, односно 8 ако је био сваки други дан. Могле су се потпuno слободно кретати без пратње. Биле су злостављане сексуално од стране пијаних, перверзних клијената. Ове особе никако не могу бити сврстане међу жртве, иако су се - не знамо из којих разлога - нашле у склоништу тзв. сигурним кућама у којима смо их и интервјуисали.

(ц) 3 жртве (6%) - ове жене/дјевојке нису дале одговор на питање како су родитељи реаговали на њихову одлуку да прихвате понуђени посао пружања сексуалних услуга. Наводе да су односи са оцем били углавном добри. Одмах су прихватиле понуђени посао, мада се не може спознати какав посао је био понуђен. Но, према величини дневне зараде (300 КМ) може се претпоставити да им је директно понуђен посао пружања сексуалних услуга у врло повољним условима, изузев што су морале радити и до 15 сати дневно на пружању сексуалних услуга, али уједно и радити као конобарица у угоститељском локалу. Сексуалне услуге претежно су пружале на улици и у приватним кућама. Нису дале податак о томе да ли им је и колики постотак зараде остајао, али наводе податак да је њихову зараду наплаћивао сам газда/трговац. Из добијених података није могуће закључити да ли је особа која је сврстана у овај кластер била преварена кроз понуђени посао, али наводе да су биле вишеструко злостављане. Чини се оправдано тврдити да је трговац играо улогу њиховог макроа те да је из његовог понашања и њиховог третмана разумљиво да су сврстане међу посебне неупитне жртве по основи дедуктивно изведене класификације. Као такве их одређује и садржај овога кластера.

Уопште, можемо закључити из разматрања података кластер-анализе да индуктивно изведена и на емпиријским подацима заснована класификација знатно прецизније разликује и одређује положај жртве сексуалне експлоатације те да као таква пружа ваљанију основу у тријажирању жртава од не-жртава трговине женама/дјевојкама у БиХ данас.

Такођер, добијени резултати кластер-анализе неоспорно потврђују статус неупитне жртве апсолутној већини сексуално експлоатисаних жена/дјевојака које данас живе у готово ропским условима у БиХ. Према нашем мишљењу узорак који смо користили у истраживању тек је врх леденог бријега у чијем невидљивом простору владају окрутни феудални или робовласнички "закони" и предаторска понашања.

Предметно истраживање имало је за циљ одговорити на низ врло сложених питања о присутности и својствима проблема трговине људима у Босни и Херцеговини те да понуди нека конкретна решења - како на основу резултата примјене научних и других метода створити дјелотворне, свеобухватне и прецизне политике борбе против ове пошости, која видно постоји у свим својим доминантним облицима у данашњој свакодневници Босне и Херцеговине. У ранијим излагачњима су представљени најважнији налази и препоруке за конкретно дјеловање и на самом крају би требало нешто рећи о ограничењима проведеног истраживања. Она се најприје тиче узорковања и могућности приступа подацима, што је универзални проблем сваког - па и овог истраживања. Бавити се трговином људима у истраживачке сврхе традиционално је тежак задатак. Због природе и скривености ове појаве, етичких питања испитивања жртава и других потешкоћа, врло често проведена истраживања нису понудила све очекиване одговоре на бројна питања о овом проблему.

Један од недостатака испитивања опште, предстручне и стручне јавности у овом истраживању тиче се структуре опште јавности, која је углавном активна, образована и обавијештена популација, али која вјероватно не представља цијелу општу јавност у Босни и Херцеговини на одговарајући начин. Предстручна и посебно стручна јавност су заиста нешто бољег степена репрезентативности јер су одабране оне образовне институције и професионалци у институцијама који представљају већину ових специфичних популација. Испитивање животних прича значајног броја жртава је можда један од највећих доприноса овог истраживања, јер већина студија заправо има овај недостатак: у мањем обиму су усмјерени на животна искуства жртава трговине људима. Ипак, ово истраживање објективно је могло једино сагледати животне приче жртава, колико год то био тежак истраживачки задатак, које су биле идентификоване од стране надлежних институција у Босни и Херцеговини. Узмемо ли у обзир апроксимацију о вјероватно већем броју жртава у односу на број оних које су идентификоване, резултати наших анализа се свакако морају узети с резервом у односу на ову процјену.

У сваком случају, нити једно истраживање не би требало имати за циљ да понуди одговоре на сва питања о неком проблему, што се свакако односи и на предметну студију. У самом истраживању и изнесеним закључцима је на неколико мјеста изнесена тврђња како се одређено, специфично питање свакако треба и даље наставити истраживати, јер само на такав начин се могу добити објективне и поуздане спознаје о цјелокупном проблему трговине људима, који због свих његових својстава треба трајно истраживати и проучавати. Ове врсте дјеловања од нас и цијеле друштвене заједнице очекују јавност, професионална заједница, али и једна од најважнијих популација, која дефинитивно заслужује више пажње и истраживања њихове стране приче. То су, наравно, жртве трговине људима које од нас то очекују и којима то дугујемо.

Литература

- Агенција за статистику Босне и Херцеговине (2012). **Анкета о радној снази 2012: коначни резултати.** Доступно на: http://www.bhas.ba/ankete/lfs_bh.pdf
- Aiesi, A. M. (2010). Identifying Victims of Human Trafficking, Academic Dissertation. United States - Florida: St. Thomas University.
- Albonetti, C. A. (2014). Changes in federal sentencing for forced labor trafficking and for sex trafficking: a ten year assessment. *Crime, Law and Social Change*, 61(2), 179-204.
- Andrees, B. i Belser, P. (2009). Forced labor: Coercion and exploitation in the private economy. Доступно на: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documents/publication/wcms_112966.pdf
- Antitrafficking Bosnia and Herzegovina (2015). **Домаће законодавство.** Доступно на: http://www.bihat.ba/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=88&Itemid=506
- Aronowitz, A. A. (2009). Human Trafficking, Human Misery: The Global Trade in Human Beings. Westport, CT: Praeger.
- Арула, Б. (2013). **Дјеца жртве трговине у БиХ - Истраживање о знању професионалаца и листе индикатора за препознавање дјеце жртава и потенцијалних жртава трговине људима.** Тузла: Удружење "Земља дјеце".
- Bakirci, K. (2009). Human trafficking and forced labour: A criticism of the International Labour Organisation. *Journal of Financial Crime*, 16(2), 160-165.
- Bales, K. i Lize, S. (2007). Investigating Human Trafficking: Challenges, Lessons Learned and Best Practices. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 76(4), 24-32.
- Bales, K. i Soodalter, R. (2009). The slave next door: human trafficking and slavery in America today. Los Angeles, California: University of California Press Berkeley.
- Balkans ACT (Against Crime of Trafficking) Now! (2013). Situation Analyzes of Trafficking in Human Beings, Situation Analysis in Macedonia, Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia. Belgrade: ASTRA - Anti Trafficking Action.
- Barrick, K., Lattimore, P. K., Pitts, W. J. i Zhang, S. X. (2014). When framework and advocates see trafficking but law enforcement does not: Challenges in identifying labor trafficking in North Carolina. *Crime, Law and Social Change*, 61(2), 205-214.
- Berechet, B. i Tuncay, B. (2013). Trafficking for Labour Exploitation - Origin, Transit and Destination Countries. *Public Security Studies*, II, 4(8), 123-134.
- Ђелица, Ј. (2001). Трговина људима на Балкану: Приручник за новинаре. Beograd: B92.
- Brady, S. (2012). Organized Crime in Bosnia and Herzegovina: A silent war fought by an ambush of toothless tiger or a war not yet fought. Доступно

- на: https://reportingproject.net/occrp/documents/OC_in_BH_ENG.pdf
- Britton, R. i Maqevi}, A. (2010). Трговина льудима и кријумчарење миграната - смјернице за међународну сарадњу. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) - Уред за регионални програм за Југоисточну Европу.
 - Van Dijk, J. i Klerx-Van Mierlo, F. (2014). Quantitative indices for anti-human trafficking policies: based on reports of the U.S. State Department and the Council of Europe. *Crime, Law and Social Change*, 61(2), 229-250.
 - Van Duyne, P.C. (2007). Virtue and reality: an introductory tale of two cities. In: Van Duyne, P. C., Maqevi}, A., van Dijck, M., von Lampe, K., Harvey, J. (Eds.). *Crime business and cime money in Europe: The dirty linen of illicit enterprise*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
 - Видановић, И. (2006). Речник социјалног рада. Београд: Удружење стручних радника социјалне заштите Србије; Друштво социјалних радника Србије; Асоцијација центра за социјални рад Србије; Унија Студената социјалног рада.
 - Vinković, M. (2010). The "unbroken marriage" - trafficking and child labour in Europe. *Journal of Money Laundering Control*, 13(2), 87-102.
 - Vocks, J. i Nijboer, J. (2000). The Promised Land: A Study of Trafficking in Women from Central and Eastern Europe to the Netherland. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8(3), 379-388.
 - Von Lampe, K. (2011). The application of the framework of situational crime prevention to 'organized crime'. *Criminology & Criminal Justice*, 11(2), 145-164.
 - Gallagher, A. i Holmes, P. (2008). Developing an Effective Criminal Justice Response to Human Trafficking - Lessons From the Front Line. *International Criminal Justice Review*, 18(3), 318-343.
 - Gallagher, A. (2001). Human Rights and the New UN Protocols on Trafficking and Migrant Smuggling: A Preliminary Analysis. *Human Rights Quarterly*, 23 (4), 975-1004.
 - Group of Countries against Trafficking in Human Beings [GRETA] (2013). Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Bosnia and Herzegovina. Strasbourg: Council of Europe.
 - Daniel-Wrabetz, J. i Penedo, R. (2015). Trafficking in Human Beings in Time and Space. A Socioecological Perspective. U: Guia, M. J. (ur.). *The Illegal Business of Human Trafficking* (1-20). Cham: Switzerland.
 - David, F. (2007). Law enforcement responses to trafficking in persons: challenges and emerging good practice. *Trends & issues in crime and criminal justice*, 347, 1-6.
 - David, F. (2008). Prosecuting trafficking in persons: known issues, emerging responses. *Trends & issues in crime and criminal justice*, 358, 1-6.
 - David, F. (2012). Organised crime and trafficking in persons. *Trends & issues in crime and criminal justice*, 436, 1-12.
 - De Leon, F. J. (2010). Spanish legislation against trafficking in human beings: punitive excess and poor victims assistance. *Crime, Law and Social Change*, 54(5), 381-409.

- Dimovski, Z., Babanoski, K. i Ilievski, I. (2015). Republic of Macedonia as a Transit Country for the Illegal Trafficking in the "Balkan Route". *Varstvoslovje, Journal of Criminal Justice and Security*, 15(2), 203-217.
- Државни координатор за борбу против трговине људима и илегалне миграције (2011). Годишњи извјештај о ситуацији трговине људима у Босни и Херцеговини. Сарајево: Државни координатор за борбу против трговине људима.
- Државни координатор за борбу против трговине људима и илегалне миграције (2012). Годишњи извјештај о ситуацији трговине људима у Босни и Херцеговини. Сарајево: Државни координатор за борбу против трговине људима.
- Државни координатор за борбу против трговине људима и илегалне миграције (2013). Годишњи извјештај о ситуацији трговине људима у Босни и Херцеговини. Сарајево: Државни координатор за борбу против трговине људима.
- Државни координатор за борбу против трговине људима и илегалне миграције (2010). Годишњи извјештај о ситуацији трговине људима у Босни и Херцеговини. Сарајево: Државни координатор за борбу против трговине људима.
- European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union [FRONTEX] (2013). Western Balkans Annual Risk Analysis 2013. Warsaw: Risk Analysis Unit.
- Закон о равноправности сполова Босне и Херцеговине, Службени гласник БиХ, 16/03 (2003).
- Zhang, S. X. (2012). Measuring labor trafficking: a research note. *Crime, Law and Social Change*, 58(4), 469-482.
- Институција омбудсмена/омбусмана за људска права Босне и Херцеговине (2012). Специјални извјештај о положају Рома у Босни и Херцеговини. Бања Лука: Институција омбудсмена/омбусмана за људска права Босне и Херцеговине.
- Институција омбудсмена/омбусмана за људска права Босне и Херцеговине (2010). Годишњи извјештај о резултатима активности Институције омбудсмена за људска права Босне и Херцеговине. Доступно на: http://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2013012913421128bos.pdf
- International Labour Organization [ILO] (1996). ILO Meeting Targets Sweatshops in Footwear, Textiles and Clothing; Adopts Resolution on Child Labour. Доступно на: http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_008077/lang--en/index.htm
- International Organization for Migration [IOM] (2014). Needs Assessment Research: The Regional Counter Trafficking Situation in the Western Balkans. Geneva: International Organization for Migration (IOM).
- Yen, I. (2008). Of Vice and Men: A New Approach to Eradicating Sex Trafficking by Reducing Male Demand through Educational Programs and Abolitionist Legislation. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 98(2), 653-686.
- Kalaitzidis, A. (2005). Human Smuggling and Trafficking in the Balkans:

Is It Fortress Europe? Journal of the Institute of Justice and International Studies, 5, 1-10.

- Kangaspunta, K. (2007). Collecting Data on Human Trafficking: Availability, Reliability and Comparability of Trafficking Data. Y: Savona, E. U. i Stefanizzi, S. (ur.). Measuring Human Trafficking Complexities And Pitfalls (27-36). New York, NY: Springer Science + Business Media, LLC.
- Katsulis, Y., Weinkauf, K. i Frank, E. (2010). U: Zheng, T. (ur.). Sex Trafficking, Human Rights and Social Justice (170-191). New York, NY: Routledge.
- Kelly, L. (2005). "You Can Find Anything You Want": A Critical Reflection on Research on Trafficking in Persons within and into Europe. U: Laczko, F. & Gozdziaik, E. (ur.). Data and Research on Human Trafficking: A Global Survey (235-267). Geneva: International Organization for Migration (IOM).
- Kelly, E. (2013). International Organ Trafficking Crisis: Solutions Addressing the Heart of the Matter. *Boston College Law Review*, 54(3), 1317 - 1349.
- Kraus, S. J. (1995). Attitudes and the Prediction of Behavior. A Meta-Analysis of the Empirical literature. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(1), 58-75.
- Кривични закон Босне и Херцеговине, Службени гласник Босне и Херцеговине, 03/03, 32/03, 37/03, 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 08/10, 47/14, 22/15, 40/15 (2015).
- Кривични закон Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, Службени гласник Брчко Дистрикта Босне и Херцеговине, 10/03, 45/04, 06/05, 21/10, 52/11, 33/13 (2013).
- Maljević, A. (2005). Trafficking in Woman in Bosnia and Herzegovina. In: Van Duyne, P. C., von Lampe, K., van Dijck, M., i Newell, J. L. (Eds.). The Organised Crime Economy, Managing crime markets in Europe. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Martinelli, J. P. O. (2015). Trafficking in Human Beings for Sexual Exploitation in the Brazilian Criminal Law and the Consent of the Victim. U: Guia, M. J. (ur.). The Illegal Business of Human Trafficking (29-42). Cham: Switzerland.
- Министарство за људска права и изbjеглице БиХ - Агенција за равноправност сполова БиХ (2006). Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена. Сарајево: Министарство за људска права и изbjеглице БиХ - Агенција за равноправност сполова БиХ.
- Министарство за људска права и изbjеглице Босне и Херцеговине [МЛЈПИ БиХ] (2013). Извештај о проведби Декаде инклузије Рома у Босни и Херцеговини. Сарајево: Министарство за људска права и изbjеглице Босне и Херцеговине.
- Muftić, L. (2015). Attitudes Regarding Criminal Justice Responses to Sex Trafficking among Law Enforcement Officers in Bosnia and Herzegovina. *Varstvoslovje, Journal of Criminal Justice and Security*, 15(2), 177-189.
- Mujanović, E. i Rizvo, S. (2010). Трговина људима ради експлоатације радне снаге-политичке дилеме. Криминалистичке теме - часопис за криминалистику, криминологију и сигурносне студије, 14(3-4), 39-58.
- Неформална мрежа невладиних организација "Јачи глас за дјецу"

- (2011). Алтернативни извјештај о ситуацији дјечијих права у Босни и Херцеговини за период 2005-2011. Сарајево: "Наша дјеца" Сарајево.
- Nieuwenhuys, C. i Pécoud, A. (2007). Human Trafficking, Information Campaigns, and Strategies of Migration Control. American Behavioral Scientist, 50(12), 1674-1695.
 - Обрадовић, Б. (2004). Трговина женама у Босни и Херцеговини. Сарајево: Факултет криминалистичких наука и US Embassy Сарајево.
 - OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina (2011). Trafficking in Human Beings for the Purpose of Labour Exploitation: A reference paper for Bosnia and Herzegovina. Sarajevo: OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina.
 - Oude Breuil, B. C., Siegel, D., Van Reenen, P., Beijer, A. i Roos, L. (2011). Human trafficking revisited: legal, enforcement and ethnographic narratives on sex trafficking to Western Europe. Trends in Organized Crime, 14(1), 30-46.
 - Petrunov, G. (2011). Managing money acquired from human trafficking: case study of sex trafficking from Bulgaria to Western Europe. Trends in Organized Crime, 14(2-3), 165-183.
 - Putt, J. (2007). Human trafficking to Australia: a research challenge. Trends & issues in crime and criminal justice, 338, 1-6.
 - Ray, N. (2008). Vulnerability to Human Trafficking: A Qualitative Study, Academic Dissertation. St. Louis: Washington University.
 - Rizvo, S. (2010). Organized Crime and Corruption in the Balkans. Y: Butiri, S. and Mihajlović, D. (ur.). Evolving Asymmetric Threats in the Balkans, NATO Science for Peace and Security Series E. Human and Societal Dynamics - Vol 85. Amsterdam, Berlin, Tokyo, Washington DC: IOS Press.
 - Ризво, С., Османагић, Е., Хунчек, С., Арула, Б., Трнка Оручевић, А., Диздаревић Сломовић, Е. и Фазловић, Ф. (2015), Водич за мултидисциплинарну сарадњу у процесу рехабилтације, ресоцијализације, репатријације и реинтеграције жртава трговине људима. Сарајево: Асоцијација ХЦ и Министарство сигурности/ безбједности Босне и Херцеговине.
 - Sarajevo Open Centre i Helsinki Citizens Assembly (2013). The 3rd Alternative Report on the Implementation of CEDAW and Women's Human Rights in Bosnia and Herzegovina, published in 2010 with Annex on changes in law and practice, published in 2013. Доступно на: https://www.ecoi.net/file_upload/1930_1375090959_jointngosubmission-forthesession-bih-cedaw55.pdf
 - Simmons, F., O'Brien, B., David, F. i Beacroft, L. (2013). Human trafficking and slavery offenders in Australia. Trends & issues in crime and criminal justice, 464, 1-13.
 - Smit, M. (2011). Trafficking in human beings for labour exploitation. The case of the Netherlands. Trends in Organized Crime, 14(2-3), 184-197.
 - South East Europe Law Enforcement Center (SELEC) (2012). Report on Trafficking in Human Beings and Smuggling of Migrants in Southeast Europe. Bucharest: SELEC.
 - South East Europe Law Enforcement Center (SELEC) (2014). Annual Report on Trafficking in Human Beings and Smuggling of Migrants in Southeast Europe. Bucharest: SELEC.

- Spohn, C. (2014). The non-prosecution of human trafficking cases: an illustration of the challenges of implementing legal forms. *Crime, Law and Social Change*, 61(2), 169-178.
- State Coordinator Office for Counter Trafficking Operations in BiH (2015). Status Report on Trafficking in BiH. Sarajevo: Ministry of Security of Bosnia and Herzegovina.
- Удружење "Земља дјече" Тузла (2015). Индикатори радне екплоатације. Доступно на: http://www.zemljadjece.org/index.php?option=com_content&view=article&id=199&Itemid=133&lang=sr
- UN General Assembly (2000). Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. Доступно на: <http://www.refworld.org/docid/4720706c0.html>
- United Nations Convention against Transnational Organized Crime, New York, 15 November 2000. United Nations Treaty Series, Treaty Series , vol. 2225 (2000).
- United Nations Children's Fund, United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights i Organization for Security and Cooperation in Europe/Office for Democratic Institutions and Human Rights (2005). Trafficking in Human Beings in South Eastern Europe, 2004 - Focus on Prevention in: Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Croatia, the Former Yugoslav Republic of Macedonia, Moldova, Romania, Serbia and Montenegro, and the UN Administered Province of Kosovo. Sarajevo: UNDP.
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2009). Global Report on Trafficking in Persons. Vienna: UNODC.
- United Nations on Drugs and Crime (UNODC) (2011). The Role of Corruption in Trafficking in Persons. Vienna: UNODC.
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2012). Global Report on Trafficking in Persons. Vienna: UNODC.
- US State Department (2007). Trafficking in Persons Report. Dostupno na: <http://www.state.gov/documents/organization/82902.pdf>
- US State Department (2009). Trafficking in Persons Report. Dostupno na: <http://www.state.gov/documents/organization/123357.pdf>
- Farrell, A., Owens, C. i McDevitt, J. (2014). New laws but few cases: understanding the challenges to the investigation and prosecution of human trafficking cases. *Crime, Law and Social Change*, 61(2), 139-168.
- Fry, L. J. (2009). What was the significance of Countries ratifying the UN Protocol against Human Trafficking? A research note. *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 4(2), 118-130.
- Helfferich, C., Kavemann, B. i Rabe, H. (2011). Determinants of the willingness to make a statement of victims of human trafficking for the purpose of sexual exploitation in the triangle offender-police-victim. *Trends in Organized Crime*, 14(2-3), 125-147.
- Cameron, S. i Newman, E. (2008). *Trafficking in Humans: Social, Cultural and Political Dimensions*. Tokyo: United Nations University Press.
- Центар за истраживање политичке супротстављања криминалитету и Царитас Бискупске Конференције БиХ (2015). Идентификација

релевантних стандарда заштите жртава трговине људима из пресуде Европског суда за људска права у предмету Рантсев вс. Кипар и Руска Федерација. Сарајево: ЦПРЦ.

- Cockburn, A. (2003). Ропство 21. столећа. National Geographic, I, 2-29.
- Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings and its Explanatory Report, Warsaw, May 16, 2005. Council of Europe Treaty Series, No. 197.
- Chaudary, S. (2011). Trafficking in Europe: An Analysis of the Effectiveness of European Law. Michigan Journal of International Law, 33(1), 77-99.
- Weitzer, R. (2012). Sex Trafficking and the Sex Industry: The Need for Evidence-Based Theory and Legislation. The Journal of Criminal Law & Criminology, 101(4), 1337-1369.
- Wooditch, A. (2012). Human trafficking law and social structures. International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology, 56(5), 673-690.
- World Bank (2014). World Development Indicators. Доступно на: <http://data.worldbank.org/country/bosnia-and-herzegovina>
- Whited, E. (2013). How Property Managers and Multi-Family Employees Can Help Identify Human Trafficking. Sheriff, 65(1), 75-76.

Министарство
безбедности Босне и
Херцеговине

